
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Mindaugas Nastaravičius

Mielas Redaktoriau,

Prieš kelerius metus universiteto profesoriui paklausus apie išsilavinimą, kai paprašiau jo leisti klausytis paskaitų ir dalyvauti seminaruose, šiaip ne taip išstariau – „Esu baigęs žurnalistiką“. Gėda? Gal ne. Pajutau, kad tai nuskambėjo kaip savo komplekso įvardijimas, kaip nepasitenkinimas savimi. „Nieko tokio, paskaitų gali klausytis ir neturintys išsilavinimo“, – ištarė profesorius, pridurdamas, kad taip sakydamas jis nesiekia sumenkinti nei žurnalistikos studijų, nei manęs.

Žurnalistikos studijų sumenkinti nesirengiu ir aš, nes iš bet kokių studijų pasiimame pagal savo poreikius ir galimybes: akademinė erdvė – tokia plati, jos siūlomi turiniai – tokie galingi, kad formuluoti individualius uždavinius sau, stiebtis prie mažesnių ar didesnių tikslų gali kiekvienas studijuojantysis. Tad ir po žurnalistikos studijų žinoti ne tik apie amatą – įmanoma, jei studijuodamas domiesi šiuo tuo daugiau, ne tik taisyklinga tartimi, teksto redagavimu, reportažo rengimu, straipsnio rašymo niuansais, komunikacijos istorija, įvairiausių disciplinų įvadais ir pan. Galiausiai niekas neliepia apsiriboti tik bakalauro studijomis; galima mokytis toliau, juoba kad (bent jau man) peržvelgus profesionaliausius žurnalistus ir kitus, dirbančius žiniasklaidoje (laidų vedėjus, apžvalgininkus) profesionaliai, t. y. kokybiškai, sąžiningai ir etiškai, retas jų turi ką nors bendra su arba vien tik su žurnalistikos studijomis.

Be abejo, tokia situacija sietina su pačia žiniasklaida, jos kokybe. Kalbu ne apie mažąjį, nišinį, kultūrinį žodį, o apie didžiąją, komercinę žiniasklaidą. Televizijos kanalus, pagrindinius dienraščius, kuriuos matydami mes ir galime susidaryti „bendrą vaizdą“. Vieno savaitraščio redaktorė yra tiesiai šviesiai pripažinusi, kad su „išsilavinusiais žurnalistais“ arba su tais rašančiaisiais, kurie baigę ne žurnalistiką, o antai politikos mokslus, istoriją ar ekonomiką, „susitarti sunkiau“. Pirmiausia todėl, kad jie turi žinių, bet nevaldo įrankių – kaip rašyti, kokius pašnekovus kalbinti, kaip pamatyti įvykį ir fiksuoti tendencijas. Tačiau tai nėra didelė bėda, jeigu redaktoriui nereikia „greitai ir kuo daugiau“, o su tokiu „pirmoku“ jis turi laiko dirbti ir paaiškinti „žaidimo taisykles“. Didesnių problemų redaktoriams kyla todėl, jog išsilavinę žurnalistai arba į žurnalistiką atėję iš kitų sričių dažnai būna kritiškesni, principingesni ir nenori susitaikyti su požiūriu, kad žiniasklaida – tik verslas, o žurnalistika – tik pajamų šaltinis; nenori, kad „įdomu“ būtų vertinama labiau už „svarbu“, „aktualu“, „naudinga“. Tokie žmonės tampa rakštėmis dėl savo klausimų ir nuostabos, pamačius nepažymėtą užsakomąjį straipsnį, paslėptą reklamą, vulgarią nuotrauką, kritikuodami kolegas dėl netikslumo ar neišmanymo. Be to, būdami išsilavinę (tad, sakykime, geriau „suvokdami aplinką“), jie klausia apie kokybę ir dažnai nesilaiko principų, kad žiniasklaida yra tokia, kokią ją nori matyti auditorija, kad žiniasklaida tiesiog tenkina jos poreikius. Žinoma, absoliutinti nenoriu. Esti ir kitokių atvejų – dirbti žiniasklaidoje ir žaisti pagal esamas taisykles sutinka, pavyzdžiui, kultūros istoriją baigęs ir darbo neradęs studentas,

jaunas mokslininkas, kurio karjera „nesusiklostė“ savo srityje, darbo netekęs reklamos žinovas, kuris darys bet ką ir bet kaip, kad tik užsidirbtų.

Jauna žurnalistė, po žurnalistikos studijų pasirinkusi studijuoti visuomenės raidos mokslus, savo redaktoriui pasakė, kad eina į paskaitas. „Mokykis, mokykis, tik nepersistenk“, – šypsodamasis jai nukirto redaktorius. „Visi kalba, kad jam nepatinka protingi žmonės, nepatinka tie, kuriuos sunkiau valdyti, kurie ima spyriotis“, – paaiškino man žurnalistė. Taip, tai susiję ir su laiku – kam laiką skirti paskaitoms? Verčiau parašyti dar vieną straipsnį ir per daug nemažyti apie „bendrą vaizdą“.

Palyginkime žurnalistą su diskotekos vedėju, o skaitančius, žiūrinčius – su šokančias diskotekoje. Ar šokių metu turi groti tik tai, ko nori šokėjai, tai, kas labiausiai išjudina jų kojas, net jei tas skambesys – lėkštas, o diskotekos vedėjui gėda, kad jis tai groja? Jei vis dėlto groja tai, tai diskotekos vedėjas bus populiarus, nes patenkins šokėjų norus. Kokie jie yra, jis žinos iš patirties arba matydamas jų nuotaikas vieno ar kito ritmo metu. Ar diskotekos vedėjui nevertėtų nueiti į muzikos įrašų parduotuvę ir pasidairyti naujo skambesio, kitokios nuotaikos? Jei publika to nepriims, šokėjai trins pakampes ir nesupras, „ką čia tas vaikinys daro“, tai diskotekos vedėjas priims sprendimą – arba reikia pratinti publiką prie naujo skambesio, parodyti, kad muzika gali būti ir kitokia, arba iš stalčiaus traukti senąsias ir populiariausias plokšteles. Kaip auditorijos poreikį supranta žurnalistas, sakantis, kad „žinau, ko jiems reikia“? Mus žiūri, skaito, klauso – taigi tai ir yra, ko reikia, ko iš mūsų laukia. Televizijos laidoje, kurioje buvo aiškinama, kuo skiriasi viešasis asmuo nuo privataus, apie vadinamąsias „žvaigždes“ rašančio žurnalo redaktorė režė: „Aš žinau, ko reikia skaitytojui“. Jos paklausus, iš kur ji žino, kad būtent ji žino, ko reikia, redaktorė atsakė: „Žinau, ir tiek“.

Galbūt pravartu pamažyti apie auditorijos įpročius: ar ne žiniasklaida ir formuoja skonių, ar ne ji ir yra atsakinga už tai, koku žvilgsniu į informaciją žvelgia vartotojas, ar ne žiniasklaidai ir turėtų rūpėti kritiško skaitytojo, žiūrovo ugdymas? Žinau, kad tokie klausimai skamba juokingai, turint omenyje „bendrą vaizdą“. Žiniasklaidoje dominuoja emocija, instinktų tenkinimas. Žiniasklaida, – jei yra užsakovas, mokantis pinigų, – gali „susidoroti“ su žmogumi, o apie tai bijoma kalbėti, nes lygiai taip pat galima „susidoroti“ ir su kalbančiuoju. Žiniasklaidoje apstu paslėptos reklamos, verslo ir politikos grupių interesų tenkinimo. Žiniasklaida kursto tautinę nesantaiką, neapykantą kitaip manantiems ar gyvenantiems. Žiniasklaida pamina žmogaus garbę ir orumą, pažeidžia teisę į privatų gyvenimą, pavyzdžiui, laikraščiu išspausdinus nuotraukas iš nudistų pliažo, nes, girdi, kažkokia redaktorė „žino, ko reikia“. Ir žiniasklaida dažnai lieka nenubausta, o savireguliacijos mechanizmas veikia labai strigdamas.

Idealizmas, prakeiktas idealizmas, – sako kolegos, išgirdę klausimus apie kokybę ir etiką. Tikrovėje viskas sudėtingiau: tarnauji leidėjo ir reklamos davėjų interesams, rašai taip, kad nepažeistum „nusistovėjusios praktikos“, kad neprarastum skaitytojo. Ir, matyt, laikas nustoti stebėtis girdint žurnalistų paaiškinimus, kodėl jie dirba bulvarinėje žiniasklaidoje, kodėl jie rašo laikraščiu, kuris nekart pripažintas pažeidęs Žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksą, žiniasklaidos veiklą reglamentuojančius įstatymus, kodėl jie dirba televizijoje, kuri, pavyzdžiui, nesibodi paskelbti išprievartautos merginos vardo ir pavardės. „Kažkaip juk reikia gyventi“, „koks skirtumas, vis tiek visi vienodi.“ Deja, bet dažniausiai taip sako kurį laiką žiniasklaidoje jau padirbėję žurnalistikos studentai, supratę, kad jei nori užsidirbti, tai negali būti labai kritiškas nei savo darbdaviui, nei sau pačiam. Dalis studentų, nusivylusių, pavargusių ar nepatenkintų atlyginimu, po ketverių penkerių metų darbo iš žurnalistikos pasitraukia – vieni renkasi ryšius su visuomene ar reklamos rinką, kiti mėgina sukti į naujas sritis. Juos pakeičia tokie pat jauni studentai ar ką tik studijas baigusieji, kuriems atrodo, kad „žinome visko po truputį“, „esame nauja karta“, „pakeisime žiniasklaidą iš esmės“. Ratas apsisuka: vieni pripranta ir susitaiko, mėgaujasi žiniasklaidos galia, įsivaizduoja kovojantys „už tiesą“, nepaisant to, kad už tą kovą leidėjai gali pildyti biudžetą, kiti nusivilia ir spjauna. Liūdniausia matyti

tuos, kurie, būdami studentai, žadėjo trūks plyš nerašysiantys užsakomojo straipsnio ar visada išklausysiantys „visas konflikto puses“, tačiau tai pamiršę, išdavę ir besugebantys pasakyti – „ai, nesikabinėk“.

Apskritai žurnalistui kalbėti apie savo virtuvę nėra lengva, nes jautiesi esąs išdavikas. Vienas žymus redaktorius viešai yra pasakęs, kad apie žiniasklaidos problemas kalba tik netalentingi ir nesugebantys dirbti žurnalistai. Iš pavydo, kritikuodami dėl savo pačių kompleksų. Kad negarbinga, gėdinga būti nesolidariam su bendruomene. Tačiau kas kitas, jei ne patys žurnalistai turi kalbėti apie savo darbą? Juoba kai išsilavinusių žmonių būryje išgirsti, kaip žurnalistai, – ne konkretūs, o visa bendruomenė, – yra vadina mi ir kas apie juos galvojama. Redaktorius tuoj pat suskubs pasakyti, kad „dundukais“ mus vadina nuo žiniasklaidos nukentėjusieji arba nesulaukiantieji jos dėmesio. Taip pat pridurs, kad yra natūralu, jog žurnalistai dėl savo kritiškų tekstų ar reportažų negali būti populiarūs ir visų vertinami teigiamai. Galbūt, tačiau protingas žiūrovas „piranija“, „prostitute“ ar kitaip nevadins žurnalisto, kuris sąžiningai dirbdamas savo darbą, atstovaudamas visuomenės interesui ir teisei į tiesą, buvo landus, įkyrus ar užmynė ant kažkieno „reikalo“. Be to, kritiško žiniasklaidos vertinimo, kuris yra labai naudingas ir gali pasitarnauti kokybei, negalima painioti su nepagarba žurnalistų bendruomenei. Ką apie dirbančiuosius televizijoje gali galvoti, pavyzdžiui, literatūros kritikas, matydamas kalbantį poetą, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatą Donaldą Kajoką, kai ekrano apačioje prierašas skelbia, kad kalba „Donaldas Kajiela“. Sakysite, žurnalistas suklydo rašydamas. Vis dėlto skiriasi šiek tiek per daug raidžių... Sakysite, žurnalistas poeto gali ir nežinoti. Ir nesužinos, jei pasinaudos redaktoriaus patarimu „mokykis, mokykis, tik nepersistenk“.

Vilnius, 2009-09-14

DIENORAŠTIS

Priartėjimai. Kuba

Gabrielė Burbaitė

Rytinės Havanos vaizdas įstrigo atmintyje ilgam – Kostas, neretušotas. Kolonijiniai valdovų rūmai kas antrame žingsnyje byra, kratosi laiko dulkes. Valdovų rūmuose gyvena po penkias šeimas; penki menamo amžiaus stiliai: sutaupai plytų – užmūriji arka, pavagi lentų – užkali langą. Ant stogų mėlynuoja plastikinės statinės – vandens šildymo sistema. Vaikai žaidžia gatvėse. Su laiko dulkėmis. Kol kas tik stebime ir stebimės – nei baisu, nei liūdna. Dar kažkaip kitaip – jų istorija nėra mūsų istorija. Ne mūsų istorija irgi nėra. Niekada neprisijaukinsiu Havanos.

Nuotraukos iš autorės archyvo

Kaip išmokstama nebūti. Septynios dienos – maždaug tiek užtrunka adaptacija laisvės saloje. Tik ne klimatinė: pritvinkusi kaitra vis dar sunkiu svoriu nusėda ant pečių, rankovių, vagomis išrasoja kaktą ir žvilgsnį. Pamažu pastebiu, kad kubietiško konformizmo išmokstama. Mūsų apsukos lėtėja, organizuotumo geba blanksta, kaip ir pilietiška pareiga liudyti. Keliamės dar anksti, tik vis anksčiau pavargstame ir vakarėjame *mojito*¹ kompanijoje. Kaip visada – stebimi „nebuvi-mo“ magistrų, nusėdusių tarpuvartės ir šaligatvius. Ar nebaisu, – retoriškai klausiu savęs, – prisėsti ant šaligatvio *malekone*² ir nubusti po penkiasdešimties metų? Nerimui numalšinti vaistų už nacionalinę valiutą³ nerasi, tačiau *Havana club* – vietoj amoksiciklino, cigaras – vietoj termometro.

Nebuvimo alternatyva yra nebuvimas kitaip. Trys potencialūs tokio nebuvimo scenarijai: emigracija (bangomis per Karibų jūrą, ligomis per Meksiką) į JAV, kur „doleriai ant medžių auga“. Emigracija į Europą, ispaniškai šnekantį jos pusiasalį. Arba emigracija į šaligatvį, kur romas, cigarai ir prarastoji karta.

Sunku nešti laisvę ant kupros laisvės saloje, manoji laisvė nuo slampinėjimo Havanos gatvėmis sublogo, mano laisvei gyvybiškai būtina savirealizacija, judesys, veiksmas. Mano laisvė nepažįsta žalios tropikų pagundos nei atvirukinės jūros mėlynės su palme. Per vidurį. Mano laisvei svetima sumanipuliuotos kartos istorija: skauda? Taip. Bet ar labai? Šiandien labiau pikta nei skauda.

Kuba. Veidai. Šiandien „jaučiamas vis didesnis režimo atlaisvėjimas“, – teigia Antonio, vedęs Meksikos pilietis su žmona ir vaiku. Kita žmona su vaiku – Floridos užkulisiuose. Šiame laike ir erdvėje kubietis Antonio veža mus raudona lada – su keturiais stiklais ir

¹ Alkoholinis kokteilis, tradiciškai daromas iš romo, žaliųjų citrinų sulčių, cukraus sirupo, mėtų ir sodos vandens.

² Žymiausias šalies molas, esantis Havanoje.

³ Kuboje cirkuliuoja dvi valiutos: vietiniams gyventojams skirti nacionaliniai pesai bei pasiturintiems kubiečiams bei turistams skirti konvertuojami pesai. Nacionalinio ir konvertuojamo peso santykis 24:1. 1 konvertuojamas pesas apytikriai lygus 1 JAV doleriui.

viena rankenėle jiems nuleisti, su sėdynėmis, bet be saugos diržų – Havanos gatvėmis. Transportas – viena opiausių salos problemų. Pasibaigus tiekimui iš Sovietų Sąjungos, vietiniams tenka naudotis senutėlėmis landomis ir dar senesniais, išdidumą prarandančiais kadilakais. Tūkstančiui gyventojų Kuboje tenka maždaug 23 automobiliai. Antonio lydimi (ar lydėdami jį) stebime gatvės gyvenimą. Vaikai žaidžia beisbolą, moteris sukasi plaukus. Rūksta cigaro dūmai ir lados variklis. Periodiškai Antonio įjungia jį laisvo riedėjimo režimu, periodiškai Antonio sugrįžta į laisvę salą. Antonio šeimos verslas – kaip ir didelės dalies kubiečių, – namo arba kambarių nuoma. Paveldėta vila su baseinu Atlanto vandenyno pakrantėje negarantuoja pasisekimo versle: šeimos moraliniai principai užtrenkia duris didelei daliai turistų. Sekso turizmas sudaro maždaug 90% salos turizmo pramonės. Stambaus kūno sudėjimo kubietė, savo lotynišką žavesį išspraudusi į keletą dydžių per mažus džinsus, žvilgsniu nulydi turistus. Jos penkiolikmetė dukra irgi. Saloje leidžiasi lėktuvai su vienišais olandų, danų, vokiečių dėdėmis.

Iš salos išvažiuoja, salą palieka, kaip žiurkės prieš laivo skendimą. Vaikai rėkia gimdami.

Istorinių manipuliacijų nualintoje saloje vidutinis atlyginimas siekia 15 dolerių. Parduotuvėse už konvertuojamą valiutą vandens butelis kainuoja 0,75 dolerio, sausainių pakelis – 1 dolerį. Nebrangūs pietūs nesolidžiame restorane kainuoja 7 dolerius. Parduotuvėse už nacionalinę valiutą galima nusipirkti ūkinio muilo, beskonį krekerių ir įtartinos spalvos limonado. Niekaip šios subtilios bado matematikos neperprantu. „Iš ko jūs gyvenate?“ – naiviai formuluoju klausimą privilegijuotos taksistų kastos atstovui. Po ilgo monologo apie juodąją rinką reziumuodamas jis atsako: „Mes ne gyvename, o išgyvename“.

Šiandien minėtas režiminis atsipalaidavimas leidžia būriui „blogerių“ kurti alternatyvą sumeluotai salos tikrovei. Gurkšnodami kubietišką giros atitikmenį, klausome Orlando monologo. Orlando – jaunas salos rašytojų sąjungos narys, jau publikavęs keturias knygas, pelnęs pripažinimą bei literatūrinės premijas. Inertiškas literatūrinės karjeros procesas buvo pristabdytas Orlando empiriškai atradus „blogo“ sąvokos reikšmę. Penkta knyga, dalimis jau publikuota salos literatūriniame diskurse, spausdintu formatu pasaulio šviesos taip ir neišvydo, o leidyklos atsisako

bendradarbiauti su Orlando. Tokią situaciją rašytojas vienareikšmiškai laiko jo „bloginės“ veiklos rezultatu. Vis dėlto užgautos ambicijos pergalejo baimę: tarptautinės knygų mugės metu Orlando skaitmeniniu formatu pristatė savo knygą šalia oficialios renginio vietos. Aplinkybių sąlygotas, jis pamažu atranda vizualinės saviraiškos privalumus (erdvių įamžinimas fotografuojant bei talpinant nuotraukas su komentarais savo „bloge“). „Blogo“ atradimas – kaip erdvės, kurioje gali kisti, augti, būti savimi, būti savimi-provokatoriumi, būti savimi-skandalistu. Kaip erdvės, kurioje gali savimi nebūti. Dar „blogą“ Orlando suvokia kaip galimybę iššaukti diskusijas, debatus, akcentuodamas opozicinės minties stygių salos visuomenėje. Orlando salą myli neapkęsdamas jos grimasų – savotiškas li-

teratūrinis mazochizmas: tik būdamas čia ir dabar, gali „čia ir dabar“ kūrybingai išjausti, užfiksuoti, užrašyti. Arba – tikra tik tai, kas tikrai skauda. Drauge su Orlando palydime įkaitusį saulės rutulį į Atlanto vandenyną. Sirpsta tvankus vakaras, gatvėse noksta kubietės.

Tokį pat tvankų rytą lankome salos menininkų sambūrį *Omni Zona Franca*, konceptualiausiai įsikūrusį valdovų rūmuose be vandens. Pasitinka šurmulyš ir gaivališkas gausmas, pasitinka jų atstovas Fito. Kol *amigos* būriuojasi bendrai fotografijai, akimis perbėgu erdvę. Išdidi salė, atskirta dalimis: parodomis, instaliacijoms, ekspozicijoms. Dairausi ir, kaip saloje jau ne kartą, suspaudžia: laisvės saloje laisvas menas – pagrindinis menas, ne drebančių rankų, o resursinio skurdumo žymimas menas. Neišraiškingas, paslėptas, neišnešiotas. Savo veiklos politiką Fito įvardija kaip norą dirbtuves paversti atvira erdve. Ne išskirtinumo kriterijumi, o galimybe išreikšti save. Jis teigia, kad vienaip ar ki-

taip jų veikla yra stebima saugumo, tačiau atvirumo matas (noras nieko nevykdyti slaptai) leidžia formuotis jo siekiamam dialogui su valdžios institucijomis. Idėjiškai Fito norėtų sukurti salos menininkų tinklą kaip gyvą, pulsuojantį organizmą, tačiau šiandien tam galimybių nėra.

Pankroko grupės *Porno para Ricardo* narių namuose rūksta dūmai, ant sienų boluoja plakatai. Perdarytas komunistų partijos simbolis, kavos kvapas, dvi gitaros. Šioje erdvėje sustoja laikas. Nežinau, geria ar bloga prasme. Prabėga trys valandos, o dūmų paveikslai nesikeičia. Klaudija rodo man anglišką knygą apie Rytų Europos išsilaisvinimo judėjimus, knygos pabaigoje randu lietuviško Sąjūdžio veidą. Klausau kaip jie, būdami viena žymiausių salos grupių, jau du metus negali surengti koncerto. Kaip jiems nedrįstama išnuomoti salės, o potencialaus koncerto reklama – trumposios žinutės. Liūdnas gaidas pakeičia istorija apie tai, kaip Fidelis mėgino išrasti naują – ekonomiškai taupesnę, t. y. ir fiziškai mažesnę, nykštukinių, kambarinių karvių rūšį. Karvių, kurios, taupydamos ganyklų plotus, augtų, gyventų (ir dvėstų?) tiesiog kambaryje. Vaikai vedžiotų karves it šunis į

lauką (iš septinto aukšto), visi gyventų gražiai ir laimingai. Karvės, tiesa, gražiai ir laimingai negyveno: buvo nusamdyta grupė genetikų, atliekami tyrimai. Bandymų metu buvo išskersta didelė dalis Kubos karvių. Tad karvės mėsa Kuboje nevalgoma, o nužudžius karvę skiriama didesnė bausmė negu nužudžius žmogų. „Antra šalis po Indijos, – juokiasi Zero, – kur karvės miršta sava mirtimi.“

Apie įtikėjimą. Leidžiuosi *Lealtad* gatve, bėgu nuo Havanos – kalbinančios, liečiančios, nešvankios. Aplenkiau akmenį. Sustojusi atsigrėžiu. Gatve senas žmogus tempia akmens luitą. Per senas, kad atrodytų parodomasis veiksmas. Per žmogus, kad atrodytų ne gyvenimas. „Jis niekada nevaikščiojo“, – sako ištikima kankinio bendrakeleivė reikliu žvilgsniu ir džinsais. „Jis visą gyvenimą nevaikščiojo ir įvyko stebuklas“, – kalba ji, kol mintyse vedu paraleles tarp šalies ir žmogaus likimo. Kaip padėką, kaip liudijimą Dievui žmogus tempia akmenį iki Kapitolijaus – per miesto triukšmą, ladų sambrūzdį, per judraus eisimo gatves. Žmogus tempia luitą – ir salos kontekste veiksmo simboliškumas neleidžia gilintis į užkulius, kuriuose popierinė aukų dėžutė, kur džinsuotoji atstovė spaudai, kur nuolankiai žvilgsniu nulydi praeiviai. Kur aš pati – stebinti, kaip *Lealtad* gatve akmuo tempia akmenį.

Kartais keliai Kuboje veda į niekur. Praėjus septynioms dienoms Havanos per daug. Bėgu, kad nusivalyčiau troškiaus smogo liekanas, įsisiurbusias į prakaitu perskalbtus rūbus, įsigėrusias į saulės išdžiovintus plaukus. Bėgu, kad galėčiau į Havaną kada nors sugrįžti. Miesto koloritui įkyriai kontrastingo baltumo automobiliu riedame autostrados link. Autostrados vardu vadinamam kelyje kelio juostų nematau, nei atšvaitų, nei kelio ilgį žyminčių stulpelių. Matau pamažu vaiskėjančią žalumą ir įvairaus skersmens duobes. Ir kelio ženklus – kur kas daugiau negu norėtusi. Vietoj lauktos, atstumą žyminčios nuorodos ir artimiausią didmiestį – Fidelis. Šypsosi mūsų surūgusiems veidams. Už puskilometro boluoja kitas. „Pergalė ir nepasiduo kim“ žymi naujo kilometro nežinios link pradžią, o už posūkio „50 metų kovos“. Kitokios nuorodos dar nėra, bijau, kad ir nebus. Važiuojame į nežinią, lydimi Fidelio paveikslo. Karštis ir smogas, kertame kaimus, nežinodami ar jie yra jie.

Lonely planet – mūsų vienišumo saloje liudytojo – paraštėse mirga grasinimai neimti pakelėje automobilius stabdančių kubiečių. Imame beveik visus. Dvi krizėnančios bobutės tiesia kekę bananų nuo galinės sėdynės. Iš tiesų juokinga – pasiklydę turistai-ne turistai nespaltvoje salos dalyje ieškantys realybės ekrano. Kiekvienas pakeleivis įlipdamas atsineša numanomą

istorija, krepšį vaisių, vienas kitas kūdikį ir kiekvienas – kvapą. Dažniausiai salos tragedija, išspaudusi veiduose, tyli ant galinės sėdynės.

Vakarėjant pasiekiami Trinidad, baltai mėlynos siaurutelės gatvelės godžiai seka turistus. Rytui išaušus Trinidad išsikimba į atlasus, griebia už rankos, mirksi, par(s)iduoda. Įpykusi lekiu gatvėmis į ten, kur keturios sienos, kur nei pirkti anei parduoti. Išnuomotam kambary atrandu skalbimo įkainius: kojines 0,3 konvertuojamo peso, džinsai – 5...

Sniego baltumo mašina lekia iš Trinidad. Neatsigręždami. Priešaky – tikrų tikriausia buitinė nežinomybė. O vakaras saloje tamsėja ir veidų nebematyti, veidų greitai visai neįžvelgsi. Stebiu pro langą išplaukiančius vaizdus. Kitaip šioje saloje šviečia saulė, kitaip liūdi žmonės. Šiandien vaikai drašūs gatvėje. Šiandien 80% iš pavežtų tranzuotojų mums nepasako ačiū. Šiandien mesiu ispanų kalbos žinias, užpilsiu klausą jūros vandeniu.

Pavargstu nuo Kubos – nuo mažų neįmanomų dalykų, nuo tvirtovių, į kurias beldžiuosi kumščiais, garsas atbuko ir naktimis nebegirdžiu savo aido. Šiandien – nuo šiandienos – jau tikrai mokysiuosi nebūti.

Kartais keliai Kuboje veda. Mirusių gatvių suformotas labirintas. Tokį slogų išpūdį ir būtume išsivežę iš Camaguye, jei ne Castoras, dėl kurio įveikėme 600 km tropikų kaitros. Castoras, iki tada kol dar nebuvo *padre*, kaip dauguma sutiktų kubiečių gilinasi į tikslųjų mokslų tiesas. Tol, kol jų nebeužteko ir jaunas, talentingas studentas ėmėsi ieškoti tiesų savo pastangomis, vadovaudamas paties įkurtai studentų organizacijai. Tokia iniciatyva režimo neliko nepastebėta: Castoras iš universiteto buvo pašalintas. Toliau sekė bene įdomiausias vidinis sprendimas – potencialas tiksliesiems mokslams įgavo netikėtą kryptį – krikščionišką pašaukimą. Pats Castoras šio lūžio neakcentuoja. Jis myli tarnystę, o tarnystė tarnauja jam. Pilgrimmystės bei užkrečiamos charizmos derinio dėka *el padre* pramušė abejingumo sienas salos rytų provincijose. Lankydamas vietines bendruomenes, Castoras telkia žmones, visų pirma krikščionis, tačiau, bene svarbiausia – pilietinę jaunimo visuomenę, kuriai imponuoja savo amžiumi, vitališkumu, modernumu, betarpišku bendravimu. Kaip neįveikiamą jo veiklos įprasminimo kozirį

priimu faktą, kad Castoras turi Ispanijos pilietybę. Turėdamas progą išvykti iš nepakančios, nedėkingos, neauginančios terpės, Castoras tebėra saloje. Jis šneka ir supasi krėsle, pašoka, vėl prisėda. Gyvsidabris, suplėšius jį į milijoną gabaliukų įpūstumei salai gyvybės,

apšviestum abejingumo teritorijas. Castoras šneka, ne, jis gieda, dainuoja, užkrečia savimi ir jo lūpose bunda gyva Kuba, klausianti, kylanti, neabejinga. 100% išrišimo apologetas spaudžia ranką su ašaromis veide. Jo akyse nebematau savo nuovargio nuo visagalio suinteresuotumo amen. Nebėra ką sakyti – laikau Castorą už rankos.

Hasta luego.⁴ Kai nebeišsitenkama laike, kai jo pritrūksta, atsiveria visai kitos dimensijos žmogaus galimybės. Iš nuovargio nebesuvokiu, ko nebesuvokiu. Kertame salą dar kartą – atgalios, vėl autostrada, žiūri Fidelis, duobės, vieniša degalinė, pikti Havanos priemiesčiai, šįkart mašinoje tylą. Pasipildome energijos išteklius (pietumis ir trimis pakeleiviais), judame į vakarinę salos pusę pas atvirukuose regėtus tabako laukus, uolas ir kalnus. Pasivejame lietų, dangus įstabiai greitai niaukiasi, mano nuotaika irgi. Bet žalu ma vaiskėja, prie kelio svyra mangai ir mūsų laukia. Priešpaskutinė naktis saloje, penkiese ieškome vietos nakvynei. Trys rinktiniai, *pesos convertibles*, du – nacionaliniai. Išsiskiriame, nors išoriškai nakvynės namai panašūs. Temsta, *mojito* keičia *malibu* ir temos vis labiau politizuojasi. Mūsų stalelis išsiūbuoja, kas antras žodis – neatsargus, su kiekvienu kokteiliu garsėjam. Grįžus žvaigždės žiūri žemyn iš visai arti,

⁴ Viso gero (*isp.*).

pirmą kartą suprantu atsidūrusi ne savo pusrutulyje. Antrą kartą suprantu, kad Kuba turi pabaigą. Bet šiandien dar žvaigždės ir įvykusios kelionės refleksija. Pavargusios mintys ieško gimtosios kalbos žodžių, juos rūšiuoja. Nepričiumpu to išpūdžio, nekonvertuoju (net į nacionalinius). Regis, jų nuoskauda – išmoktas elementorius, be jausmo, su kableliais. Kaip konvertuoti žodį į gyvenimą? Gyvenimą į veiksmą? Ne tai kad mums nepakeliui. Mes – kitame laike. Mes ten, kada atsistoję ploja ir atsistoję mėto akmenis. Labiausiai mes – neabejingi. O tas tingus badmiriaujantis kubie-

tiškas sotumas! Išnešę kūnus į gatves žiūrime į kitų kūnus. Ir net ne kūnus – pietietiška skaistykla, tik neveda į išrišimą. Mes esame tik iš bėdos, tik iš bėdos ir mirsime.

O avokado žalumos peizažuos nerandu savo atspindžio – nieko nematau. Tik karščiu aimanuojančią visumą, kuri slopina, kuri verčia gintis neišsapnuotais prakaito sapnais. Aš čia buvau, aš čia esu? Tikrai ne būsimojo kategorijomis semiamos rieškutės laiko: priplėkusio, negaivališko pernai metų laiko. Kurio galėtų ir nebūti – nes iki šiol nėra. ❏

Tapatybė be istorijos

TOMAS DAUGIRDAS

Negandų, sunkumų ar krizių laikais tautoms ir bendruomenėms išskyla būtinybė rasti būdų, kaip laikytis drauge. Jos turi pajėgti užmiršti galbūt ilgalaikius konfliktus ir kivirčius, pradėti įžvelgti tai, kad bendrijos narius vienija, o ne skiria. Tuomet tam pa ypač svarbi bendros tapatybės vertė. Kaip į vieną svarbiausių tapatybės šaltinių tokiais atvejais atsigrežiama į istorijos tyrimus ir istorinius pasakojimus. Neatsitiktinai šį rugsėjį Klaipėdoje įvykęs antrasis Lietuvos istorikų suvažiavimas įžanginę popietę skyrė tapatybės klausimams. Tačiau demokratinėse visuomenėse, kuriose legaliomis priemonėmis negalima įtvirtinti vieno bendro pasakojimo, tapatybės paieškos istorijoje sukelia veikia neveltį nei pasitikėjimą.

Lietuvoje, kaip ir kitose mažose permainingo likimo šalyse, tapatybe rūpinamasi. Mes jaučiame, kad daugelis negandų, lydimų nusivylimo savimi ar kitais, nepasitikėjimo tuo, ką darome ir ko siekiame, valios ir galios trūkumo, yra susijusios su silpna tapatybe. Galime net imti manyti, kad vyresnio amžiaus žmonės, sakantys, kad sovietmečiu buvę daug geriau nei dabar, turi „stiprią“ sovietinę ir „silpną“ nepriklausomos Lietuvos tapatybę. Priešingu atveju jie juk taip nekalbėtų! Iš beveik visų visuomenės informavimo kanalų sklinda nepasitenkinimas savimi, esama padėtimi ir bendratautiečiais. Žmonės gyvena tarsi neblogai, nebadauja ir apsirengę, – nepalyginsi su laikais, kuriuos Lietuva yra išgyvenusi. Tačiau paniurusių ir nepatenkintų dabar – ypač daug. Tad mažai kam galėtų kilti abejonių, kad su mūsų tapatybe nėra gerai.

Konstatavus faktą reikia ieškoti

būdų padėčiai pagerinti. Žinoma, tapatybei stiprinti valstybė pinigų nepašykštėtų. Lietuvoje yra patvirtinta ne viena programa, susijusi su pilietiškumu ir tautiškumu. Nemažai lėšų buvo skirta Lietuvos įvaizdžiui formuoti. Labai tikėtina, kad nebūtų pagailėta lėšų ir „vidiniam“ įvaizdžiui stiprinti. Juk akivaizdu, kad mažai prasminga stiprinti „išorinį“ įvaizdį, jei silpnas vidinis. Tačiau anksčiau ar vėliau tektų prieiti klausimą, o kokia tai turi būti tapatybė, koks jos turinys?

Dabartinės lietuvių savivokos kontekste dažnai konstatuojama, kad esminis dalykas lipdant ir stiprinant tapatybę tenka istorijai. O istorija rūpinasi istorikai, rengiantys suvažiavimus, konferencijas, atliekantys tyrimus, publikuojantys mokslinius ir populiarius leidinius. Jiems visada lengva motyvuoti valstybės finansinės paramos poreikį, o jį patenkinus viešoje erdveje retai išgirsi abejonių tokių investicijų reikalingumu. Juolab kad ir nepamirštos okupacijos laikais buvę įprasta manyti, kad istorija yra viskas. Kad ir ką darysi, tai bus pateisinta, jei rasi pagrindą istorijoje. Antai nesunku pateisinti „proletariato diktatūrą“ ir terorą, jei istorija parodo, kokie niekingi ir baisūs išnaudotojai buvę tie, prieš kuriuos nukreiptas proletariato pyktis. Galime laikyti aksioma teiginį, kad istorija mus suformavo ir veikia ateitį. Tačiau nuo čia labai netoli iki minties, kad istoriją galima papasakoti taip, kad ji paaiškintų, kodėl esame tokie ir pateisintų mūsų elgseną. Pavyzdžiui, jei mes konstatuojame, kad esame silpnavaliai ir lin-

kę į depresiją bei savižudybę, tai pradedame ieškoti šios nelemties šaknų istorijoje. Dabartiniai naujieji pagonys ir jiems prijauciantieji atranda, kad tokį charakterį išugdžiusi krikščionybė bei būdas, kuriuo ji patekusi į Lietuvą. Iškirtus ažuolų girias ir sunaikinus senuosius aukurus, lietuviai praradę gyvenimo atramas, kurių negalintys atrasti iki šiol, praėjus keliems šimtmečiams. Tuo paaiškintinos ir visos istorijos nesėkmės.

Taip suvokiant tapatybę, istorija tampa pagrindinė jos atrama. Jei norime turėti „tvirtą“ tapatybę, ypač svarbi turėtų tapti istoriko misija kurti ir statyti mūsų pasididžiavimo pagrindą. Tačiau idėmiau pažvelgę į tai, ką veikia istorikai, netrukus aptiksim, kad jų veikla veikia silpnina, o ne stiprina tapatybę. Žinoma, jei kalbėsime apie istorikus, kuriems tiesa svarbesnė už tautinį ar žmogišką pasitikėjimą bei pasididžiavimą.

Istorikai atranda faktus, kuriuos galima skirtingai interpretuoti ir prieštarai vertinti. Todėl norint turėti nuoseklią ir malonią istorijos ar ja grįstos tapatybės versiją, kai kurių faktų geriau visai nežinoti. Tvirta pasitikėjimą ir pasididžiavimą kelianti tapatybė remiasi daliniu žinojimu ir daline užmarštimi. Antai kurį nors veikėją pasirinkę kaip tautinio herojaus pavyzdį, būsime

linkę jo gyvenimą pagražinti ir parodyti kaip nuoseklų aukojimąsi dėl tautos. Tai iš tiesų nėra nieko bloga. Turbūt dauguma herojų yra pagražinti ir romantizuoti. Tačiau ką tai turi bendra su istorija kaip praeities ty-

rimu ir ką čia turėtų veikti istorikai? Herojiniais pasakojimams sukurti pakanka rašytojų ir poetų.

Tautai siekiant stiprios tapatybės istorikas veikia susidurs su profesine dilema. Tyrinėdamas faktus jis gali aptikti tokių „siužetų“, kurie griaus populiariausias gražias ir daugeliui įtinkančias istorijas. Pavyzdžiui, tiriant slaptus dokumentus, gali paaiškėti, kad kuris nors dvasios ar ginklo karvedys, kurį tauta ypač garbina, iš tiesų buvo kitai šaliai dirbęs išdavikas. Gali būti atrasta ir kasdieniškesnių faktų, antai tokio herojaus pareiškimas, kad lietuviai esantys nevykėliai lyginant su kaimyninėmis tautomis. Ramybės siekiantis istorikas veikia bus linkęs tokių faktų labai neviešinti, juos pristatyti technine kalba siauram specialistų ratui skirtuose žurnaluose. Gali rasti istorikų, kurie aiškiai atskirs populiariąją bei mokslinę pasakojimų pusę ir imsis kurti savitą „opiumą liaudžiai“, tikėdami, kad tautai jo reikia. Šiuos du vaidmenis puikiai derino Gintaras Beresnevičius, kurdamas lietuvių kaip imperinės tautos tapatybę.

Istorija kaip nuoseklus tyrimas negali sukurti tapatybės. Tapatybės prigimtis yra visai kita nei istorinis pasakojimas ir ji negali kilti bei priklausyti nuo vienokio ar kitokio istorinio tyrimo.

Tačiau rūpestis dėl tapatybės yra didžiulis ir būtina klausti, kodėl jos apskritai mums reikia? Kodėl jaučiame asmeninės, bendruomeninės ir tautinės tapatybės stygių amžiuje, kai apie žmogų, visuomenę ir tautą žinome beveik viską, kai nėra dienos, kad nebūtų nedemaskuotos kokios nors paslaptys ar sužinomi nauji faktai? Kam mums dar toji tapatybė?

Tapatybė, kaip ji dažniausiai šiandien apibrėžiama, reiškia pasitikėjimą savimi ir kitais. Žmogus, neturintis tautinės ar kitos bendruomeninės tapatybės, paprasčiausiai yra vienišas, niekuo nepasitikintis individas. Visuomenėje be tapatybės žmonių niekas nesieja. Tapatybės poreikis yra gilesnis, nei vien bendro pasakojimo poreikis. Tapatybė remiasi tikėjimu

tokiu pasakojimu. Tikėjimas kyla iš žmogaus laisvės bei pasirinkimo ir negali būti niekaip įbruktas prievarta. Tiesa, žmogus ir net visuomenė gali būti įtikinti gudrių apgavysčių keliu.

Nėra atsitiktinumas, kad Lietuvoje žmonės labai tiki sąmokslų „teorijomis“. Daug labiau linkstama tikėti, kad žiniasklaida, valdžios žmonės ar kitos galią turinčios grupės veikia apgaulinėja nei sako tiesą. Populiarios įvairios žurnalistinės ir literatūrinės demaskacijos. Greta kitų priešasčių veikiausiai čia svarbi ir baimė pasiduoti falsifikuotiems pasakojimams ir išgalvotoms tapatybėms.

Tapatybė reiškia tarpusavio pasitikėjimą ir žinojimą, kad pasaulyje esama artimųjų. Poreikis ieškoti artimųjų žmogui yra natūralus. Tapatybė ar solidarizavimasis su kitais glūdi veikia žmogaus asmeninėje patirtyje, o ne skambiose istorijose apie didvyrius ir karalaites. Tik labai ligotas žmogus bus linkęs visiškai nepasitikėti kitais.

Kiekvienas mūsų žinome ir jaučiame, net ir nesuvokdami to sąmoningai, kad esame gyvi vien todėl, kad mumis pasirūpino. Kai gimėme, nieko nepažinojome ir negalėjome pateikti jokių mus ginančių argumentų. Kiti žmonės, užuot mus mažus išmetę į gatvę ir palikę mirti, globojo ir saugojo nuo negandų. Tokio žmogiško stebuklo akivaizdoje apskritai neįmanoma galvoti apie tai, kad galima būti be tapatybės. Jei gimtume suaugę, tai nuo pat pradžių gyvenime remtumėmės savo galiomis ir protu, turėtumėme daug mažesnę pagrindą pasitikėti kitais ir net savimi. Mums daug mažiau reikėtų kitų ir veikiausiai rimtai abejotume, ar kitiems reikia mūsų. Tačiau įprastomis gyvenimo raidos aplinkybėmis būtų keista, jei suaugęs žmogus staiga pareikštų, kad jis neturi su kuo tapatintis. Tai reikėtų daug gilesnę prigimties užmarštį ir asmeninę krizę nei kokio nors istorinio pasakojimo ar mito krizę.

Žmonės neabejotinai turi pamatinę tapatybę ir gali didžiulis bei pasitikėti jei ne visa žmonija ar tauta, tai bent tais žmonėmis, su kuriais susidūrė ir kurie paliko jo gyvenime kuo

geriausius prisiminimus. Tokiai tapatybei nereikia jokio istoriko pagalbos: tam užtenka savos patirties ir atminties, kuri priešinsis bet kokiai falsifikacijai ar perkeitimui. Stipriai tapatybei rasti istorijos ir istorikų nereikia. Istorikų pagalbos prireikia tuomet, kai žmogus suvokia, kad jo gyvenimas nėra amžinas ir neišvengiamai baigsis mirtimi. Jis nori sužinoti apie tai, kas yra buvę, idant žinotų, ko gali tikėtis ir kas gali įvykti.

Istorijos tyrimai labai svarbūs, kai norime daugiau sužinoti apie lyderius, kultūras, tautas ar gimines, su kuriomis tapatinamės. Mes jaučiame artumą kitiems žmonėms ir, daugiau sužinoję apie juos, geriau per juos atpažįstame save pačius. Skaitydami krikščioniškos žinios apaštalu – šventųjų gyvenimus, mes geriau suprantame, kokius uždavinius sau turėtume kelti, koks yra pasitikėjimo pagrindas ir žmogaus gyvenimo tikslai. Domėdamiesi savo giminės istorija, aptinkame pareigos, pasiaukojimo ar nesėkmių seką, leidžiančią atpažinti žmogiškosios prigimties įvairovę bei silpnybes, kuriais būsimę linkę sektis ar jų vengti. Gilindamiesi į savo tautos istoriją, atrasime įvykių, žmonių gyvenimų ir pasirinkimų įvairovę. Ji nesileis būti išprausta į vieningą mitą ar pasakojimą. Tačiau jei mums nestigs pasitikėjimo šių žmonių artumu, šiose istorijose atrasime daug mums artimų ir savų dalykų. Jos padės mums rasti savo vietą čia ir dabar.

Stipri tautinė tapatybė yra labai svarbi. Valstybė, kurioje gyvena tokia tauta, yra daug solidaresnė nei kitos. Esame linkę galvoti, kad būtina Lietuvai ir jos žmonėms sukurti stiprų tautinį mitą. Šiuo metu renčiamas filmas apie Žalgirio mūšį, iš kurio daug tikimasi. Jam buvo skirtas didelis valstybės finansavimas, idant jis lipdytų tautą. Mes galime turėti stiprių jausmus drebinančių pasakojimų apie tautos istorijos atmintinus įvykius. Jų veikiausiai rasis nevienas. Tačiau tautinės tapatybės mitai gali labai lengvai žlugti, jei jie nesirems pasitikėjimu žmonėmis ir artimo meile. ❧

KARAS, VORONEŽAS, BOLŠEVIZMAS, LIETUVIAI KATALIKAI...

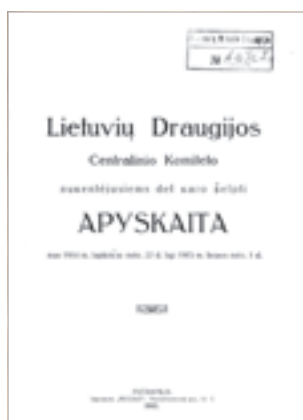
Iš Lietuvos ateitininkų istorijos puslapių

Kęstutis Skrupskelis

PO ANTROJO ŽALGIRO

„Likimo ratas pasisuko. Vokiečiams atsivėrė galimybė atkeršyti už prieš penkis šimtus metų patirtą pralaimėjimą.“¹ Pirmasis Žalgiris sustabdė vokiečių veržimąsi į Rytus, antrasis – atvėrė tam vartus. 1914 m. rugpjūtį Žalgirio mūšio vietovėse vokiečiai sunaikino milžiniškas rusų pajėgas, o kitais metais įsiveržė Lietuvon, išsilaikydami joje ligi 1918 m. rudens. Pasak Aleksandro Solženicyno, anas lemtingas rugpjūtis reiškęs revoliucijos užuomazgą, imperijos žlugimo pradžią. Nors tikslus skaičius nežinomas, keletas tūkstančių rusų kariuomenės pašauktų lietuvių arba žuvo mūšyje, arba tapo belaisviais. Ilgi lietuvių belaisvių sąrašai skelbti okupaciniame laikraštyje *Dabartis*. Rašytojo Kazimiero Barėno žodžiais, Lietuvoje įsiviešpatavo tūbotas gaidys².

Tų mus užklupusių, mūsų nevaldomų įvykių pasekmė buvo kelių šimtų tūkstančių lietuvių evaku-

Leidinio „Lietuvių Draugijos Centralinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti Apyskaita“ titulinis puslapis (Petrapilis, 1915)

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS (g. 1938) – filosofas, istorikas, nuolatinis „Naujojo Židinio-Aidų“ bendradarbis. Profesoriavęs Pietų Karolinos universitete, ilgus metus rengęs publikacijai vieno žymiausių amerikiečių filosofų Williama Jameso (1842–1910) tekstus (31 t.), po Nepriklausomybės atkūrimo – dėstęs filosofiją VDU, jis ilgainiui susitelkė į prieškarinio Lietuvos visuomenės ir spaudos istorijos tyrimus (*Vaikų žaidimas: „Dvidešimto amžiaus“ karikatūros*, 2008). Skaitytojų dėmesiu siūlome keletą ištraukų iš šiuo metu jo rašomo fundamentalaus veikalų – „Lietuvos ateitininkų istorijos“, kuria ši bene veiksmingiausia XX a. lietuviškoji katalikų organizacija kitų metų vasarą pasitiks savo 100-metį.

acija ar savanoriškas pasitraukimas Rusijon, o 1915 m. rugsėjį Kaunas buvo išpuostas vėliavomis, gaudė varpai, girdėjosi „šaujamas salutas iš paimtų Rusų kanu-

Lietuvių Draugijos moksleivių bendrabutis Vilniuje Junkerių gatvėje. 1915 m. Nuotrauka iš leidinio „Lietuvių Draugijos Centralinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti Apyskaita“ (Petrapilis, 1915)

nų“, nes miesto gatvėmis automobiliu važiavo pats Vokietijos kaizeris³. Deja, okupacinę tikrovę ženklino ne plevėsuojančios vėliavos ir patrankų salvės, bet pabėgėliai, karo belaisviai, draudimai bei rekvizicijos, tarp jų ir reikalavimas atiduoti „laiskanešius karvelius“⁴.

Vilniaus eilė atėjo už mėnesio. Pirmi gandai: Vilnius evakuotas, krautuvės tuščios, besitraukdami rusai išplėšė visą metalą. Bet gandai paneigti po kelių dienų. Paašškėjo, jog Vilniuje pilna žmonių, pilnos krautuvės

¹ Aleksandr Solzhenitsyn, *August 1914*, New York: Noonday Press, 1989, p. 196. Pirmąjį savo istorinių apsakymų ciklo *Raudonasis ratas* „mazgą“ Solženicynas skiria antrajam Žalgirio mūšiui.

² Kazimieras Barėnas, *Tūbotos gaidžio metai*, Londonas: Nida, 1969.

³ *Dabartis: Laikraštis skiriamas Lietuvai*, 1915-09-25. Vėliau perkeltas Kaunan, šis vokiečių propagandos organas pradėtas leisti Tilžėje.

⁴ *Kauno Apskelbimai*, 1915-10-02. Tai trikalbis (vokiškas, lietuviškas, lenkiškas) leidinėlis, perkamas už 5 pfenigus. Jame skelbtos okupacinės taisyklės. Pirmajame kare dresuoti karveliai dar buvo svarbi susiėkimo priemonė.

bei kavinės⁵. Spalio pabaigoje pranešta, kad elektrinė jau atstatyta ir elektros yra, tačiau nėra dujų ir žibalo, o žvakės – brangios⁶. Vokiečių kariuomenės įžengimo liudytojas Petras Klimas rašo: „Kariuomenė žygiavo Jurgio [dabar Gedimino, – K. S.] prospektu tvarkingai ir žvaliai. Nepabaigiama vora vilnijo be atvangos ligi vėlyvo vakaro pro Katedrą į Užupį. [...] Tą dieną visas miestas žiopsote žiopsėjo, smalsiai sekdamas tų svečių mažiausią judesį“⁷. Rugsėjo 18 d. Vilniuje leidžiamos *Lietuvos žinios* pranešė apie rusų kariuomenės pasitraukimą: „Netrukus miestan įeis vokiečių kariuomenė. Lietuvoje atsiveria naujas gyvenimo lapas“. Tai paskutinis laikraščio numeris, į kurį dar suspėta įdėti Miesto valdybos atsišaukimą, skelbiantį, kad Valdyba į

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centrinio komiteto atsišaukimas „Lietuvos visuomenei“. 1914 m. lapkričio mėn. Nuotrauka iš. Jono Aničo knygos „Jonas ir Martynas Yčai: Gyvenimas ir darbai Lietuvai“ (Vilnius, 2007)

savo rankas perima miesto tvarką bei globą. Kitą dieną pasirodė paskutinis *Vilties* numeris. Jame paskelbtas vokiečių atsišaukimas, tarp lietuvių sukėlęs nemažai pasipiktinimo: „Vokiečių karo jėgos išvijo rusų kariuomenę iš ribų lenkų miesto Vilniaus. [...] Šis visuomet buvo perlas garsioje lenkų viešpatijoje. [...] Dieve laimink Lenkams!“⁸ Pasak Klimo, Emilija Vileišienė, „išnirusi iš savo moteriškumo ir degdama visa savo puošnia kompleksija“, su Jonu Basanavičiumi ir kitais nuėjusi pas vokiečius ir atskaičiusi jiems istorijos ir geografijos pamoką.

Gana nustebau patyręs, kad vokiečiai perkrikštijo miestų gatves, panaikindami rusiškus pavadinimus. Taip pašlovinti Hindenburgas (dabartinė Donelaičio gatvė Kaune), Kaizeris Vilhelmas (dabartinė Laisvės alėja) ir kiti vokiečių karvedžiai ir didvyriai. Tai ženklas, kad galvota apie pastovesnį įsikūrimą.

Okupacijos suvestinė: vien Šiaulių apskrityje už belaisvių globą sušaudyti 382 vyrai ir 14 moterų, o už ginklą laikymą – 129 vyrai ir 2 moterys. 1800 išvežta į pri-

verstinių darbų lagerius. Jų dauguma mirė nuo ligų ar bado. Visoje Lietuvoje vokiečiai „išmarino“ 8520 vyrų ir 84 moteris, venerinėmis ligomis užkrėtė beveik 10 000, išsivežė 421 bažnyčios varpa, be saiko kirto miškus, atiminėjo arklius, kiaules, karves, vežėsi sviestą, kiaušinius, paukštieną⁹. Antanas Matulaitis taip apibūdina okupacijos pasekmes: „Mūsų žmonės buvo ištremiami iš savo namų. Sodžiai sudeginami. [...] Daugelis žmonių, kurie prieš karą gerai gyveno, karo buvo taip suvarginti, jog šiandien [1920] su visa savo šeima turi didžiausią vargą kęsti, turėdami sau vien plikos žemės plotą“¹⁰.

Nors ir nuo Lietuvos atskirtas, panašiomis nuotaikomis Petrapilyje gyveno Mykolas Krupavičius. Pačioje okupacijos pradžioje savo Čikagoje gyvenančiai seseriai jis rašė, kad vokiečiai Lietuvoje prispaudė visą veikimą: „Žmonės tačiau kenčia ir net daug kenčia – gresia net Suvalkijai badas“. O po pusmečio: „Mūsų nelaiminga Suvalkija kankinama žiauraus vokiečio. Ugnis, karas, armotos ir gobšumas. Naikina visa, palikdama griuvėsius, raudojančias moteris su mažais vaikučiais ir prie darbo netikusius vyrus“. Okupacija esanti panaši „į formalių plėšikų gaujos“ užpuolimą. Įdomu, kad Krupavičius dar tapatinasi su rusais: „Gerai, kur mūsų šiek tiek išstumia tuos barbarus“, kurie sudraskė ir išmėtė jo „gražų knygyną“. Man, pripratusiam prie „mūsų“

Vokiečių kareiviai prie Soboro Kaune. Apie 1914

retorikos per Antrąjį pasaulinį karą ir esant vakarietiškos orientacijos, visa tai gerokai rėžia ausį. Tvarkingi, drausmingi, vakariečiai – vokiečiai plėšikai, barbarai? O nuo barbarų mus gina laukinių rytų rusai? Bet Krupavičius rašė apie Pirmąjį pasaulinį karą, ir atstovavo kartai, savo dvasia nepersikėlusiai iš Rytų į Vakarus.

4,5 milijardus prieškarinių litų; žr. Vladas Terleckas, *Lietuvos istorijos klastojimo ir niekinimo iššūkiai*, Vilnius: P. Jonušas, 2009, p. 176–182.

¹⁰ Antanas Matulaitis, „Iš Ateitininkų darbuotės Didžiojo Karo metu“, in: *Ateitis*, 1920 (sukaktuvių sąsiuvinys), p. 114–155; 114. Antanas Matulaitis (1896–1920) – Lietuvos kariuomenės karininkas, mirtinai sužeistas kautynėse su lenkais, karo metais buvo vienas veikliausių moksleivių ateitininkų Voroneže, 1917 m. – Rusijos ateitininkų pirmininkas.

⁵ *Dabartis*, 1915-10-09.

⁶ *Dabartis*, 1915-10-23.

⁷ Petras Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990, p. 42.

⁸ Abiejų laikraščių datos – naujuoju kalendoriumi. Klimas klaidingai tvirtina, kad pasirodė ir Vilniuje leidžiama *Aušra*.

⁹ *Rytas*, 1935-08-20. Ekonominiai nuostoliai – milžiniški, siekiantys

Krupavičiaus akimis, moralinė žala esanti skaudesnė negu gėrybių naikinimas: „jaunimas tvirksta, daugelis užsikrėtė baisesiomis lytinėmis ligomis. Baisios bus lauktuvės pasiilgusiai tėvynei. Ligi šiolei sveika ir dora Lietuva pamatys tai, ko dar nėra mačiusi. [...] Kovoti su ta blogybe labai sunku juo labiau, kad atsirado pačių lietuvių būrelis, kuris platindamas savo ideologiją gal nenoromis palaiko tą jaunuomenės žuvimą ir rengia baisų Lietuvai smūgį“¹¹. Laiške baisesus smūgio rengėjai neivardyti. Tikriausiai tai ne tiek bolševikai, kiek laisvamaniai, nes, paplitusiu supratimu, laisvamanybė žlugdanti dorovę.

Bet, kaip sakoma, nėra to blogo, kuris neišeitų į gera: ką pralaimėjo žmonės, laimėjo krašto gyvūnija. Už ginklų laikymą vokiečiai baudę mirtimi, tad aprimo medžioklė ir priviso stirnų, lapių, kiškių, voverių, šernų, vilkų. Atsirado briedžių, nors sakyta, kad tai pabėgėliai iš vokiškų žvėrynų. Pranas Dovydaitis pasakoja apie vokiečių karininką, besiruošiantį auginimui atsivežti briedžių. Pradėjo aptverti didžiulius plotus. O vokiečiams pasitraukus, vietiniai tvorą griovę ir savo reikalams rovę vinis¹². Taigi likome be kiaušinių ir spirgučių, pasigedome varpų gaudimo, užtat mūsų moterys puošėsi lapių kailiais, o dovanotomis vinimis remontavome kareivių apniokotus trobesius.

Pasak *Dabarties*, vokiečiams besiantartant tarp rusų valdininkų vyravusi panika. Antai laikraštis pranešė, kad Mikalojus Januškevičius, Lietuvos atstovas, šitaip skundėsi kalbėdamas Rusijos Dūmoje: „Priešui vos ant šimto varstų prisiartinus, jau bėga gubernatorius, pasakui jį seka jo žmona, tada šunės, katės bei vištos. Juos seka visa eskadra raitų šnipų. [...] Kaimas dar ramus,

bet kad pamato šitų didžiųjų ponų kraustymos tada ima bėgti ir sodiečiai“¹³.

Ateitininkų veikla beveik nutrūko, nors iš ateitininkų vadų krašte pasiliko Kazys Bizauskas ir pats Pranas Dovydaitis. Pasak Krupavičiaus, dar prieš vokiečiams užimant Kauną, Vilniuje susirinko gal 30 krikščionių

Laikraštis „Ateitis“ (Kaunas, 1919)

demokratų ir apsisprendė nesitraukti. Iš pasauliečių tarp dalyvių jis mini Bizauską, Aleksandrą Stulginskį, Ona Matulaiytę (būsimoji Stulginskienė). Iš kunigų ateitininkams artimiausias – Povilas Dogelis¹⁴. Okupacijos sąlygomis nutrūko *Ateities* leidyba, 1915 m. pasirodė tik vienas numeris. Jame apie ateitininkų veiklą žinučių beveik nėra, tik tai, kad Šiaulių gimnazijoje – vos kelios ateitininkės, nes iš 25 lietuvių dauguma arba „bepartyvės“,

arba aušrininkės. Galima pridurti, kad pirmaisiais nepriklausomybės metais (gal iš dalies ir dabar?) Šiauliai buvo žinomi kaip pirmųjų miestų, ir atsirado pamaldžių tėvų, bijančių leisti vaikus į ten veikiančią gimnaziją. Šiauliai tapo aršiausių ateitininkų ir laisvamanių kovų arena.

Vieninteliame 1915 m. *Ateities* numeryje vyrauja karo tema. Pirmame straipsnyje – ilgoki kun. Petro Malakauskio filosofiniai ir teisiniai svarstymai. Jo išvada: „Karas būtinas, bet nepageidaujamas ir labai vengtinas. Būtinai pageidaujamas tarptautinis karo tribunolas“¹⁵. Taip pat randame tarytum dienoraštį lietuvių studento, paimto į rusų kariuomenę ir žuvusio fronte, bei Vokietijoje gyvenusios studentės pasa-

Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centrinis komitetas, išrinktas 1914 m. lapkričio 21 d. Nuotrauka iš leidinio „Lietuvos albumas“ (Kaunas, 1921?)

¹¹ Mykolo Krupavičiaus laiškas seseriai Melanijai Ruginėi, 1914-11-05, 1915-04-02, 1916-09-03, in: *Lietuvos istorijos instituto archyvas*, F54-300.

¹² Pranas Dovydaitis, „Karo įtaka Lietuvos faunai ir dar kai kas“, in: *Kosmos*, 1920, Nr. 1, p. 108-109.

¹³ *Dabartis*, 1915-08-28. Reikia atsiminti, kad laikraštis skirtas vokiečių propagandai. Kita vertus, Januškevičius buvo socialistas revoliucionierius, taigi galėjo kalbėti aštriai.

¹⁴ Mykolas Krupavičius, „Ona Matulaiytė-Stulginskienė“, in: *Draugas*, 1964-08-12.

¹⁵ Petras Malakauskis, „Karas“, in: *Ateitis*, 1915, Nr. 1-3, p. 3-14; 14.

kojimą apie jos išgyvenimus paskelbus karą, kai buvę draugai gatvėse užpuldinėjo svetimtaučius, kaltindami šnipinėjimu.

Ateitis atgaivinta 1916 m. liepą. Tuo reikalu 1916 m. gegužės 17 d. Adomas Jakštas kreipėsi į kunigaikštį Erichą Ludendorffą, vyriausią Rytų fronto vadą. Žinomas Ludendorffo atsakymas po 11 dienų: leidimas

Voronežas. Akmeninis tiltas. XX a. pr. atvirukas

būsiąs išduotas, jeigu Jakštas priims kelias sąlygas – visi rankraščiai prieš spausdinant turi būti įteikti Rytų fronto vadui; cenzūros sprendimai neginčytini¹⁶. Tačiau nors *Ateitis* ir vėl pasirodė, žinučių apie ateitininkų veiklą joje nėra. Minimoms dvi lietuviškos gimnazijos: Vilniuje ir Dovydaičio vadovaujama Kaune, neužsimenant, kad jose veiktų moksleivių organizacijos. Tik 1918 m. kovo numeryje sužinome, kad Panevėžio gimnazistai – dauguma ateitininkai ir skaito *Ateitį*. Ten veikė dvi gimnazijos – vyrų, turinti 130 mokinių, ir moterų, turinti 50.

1920 m. tvirtinta, jog ir okupuotame krašte steigėsi ateitininkų kuopos. O vėliau, prisiminus įvairių kuopų istorijas, kartais minima ir veikla karo metais. Jeigu taip ir buvo, ši veikla gilesnių pėdsakų nepaliko. Tikriausiai tai buvo ne tiek organizuota veikla, – su valdybomis, referatais, paskaitomis, viešais renginiais, – kiek

¹⁶ *Ateitis*, 1938, Nr. 4, p. 705–708.

¹⁷ Pavyzdžiui: Friedrich Foerster, *Jau nuomenės auklėjimas: Knyga tėvams, mokytojams ir dvasiškiams*, t. 1, lietuviškai parašė Marija Pečkauskaitė, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir b-vės spaustuvė, 1912.

¹⁸ Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas, (toliau – KAKA), 267.

¹⁹ „Kauno ateitininkai“, in: *Ateitis*, 1920 (sukaktuvių sąsiuvinis), p. 148–155; 149; Jonas Matusas-Sedauskas, „Vienas Kau- no at-kų istorijos lapas“, in: *Ateitis*, 1927, Nr. 4, p. 231–233.

kelių draugų susiejimai kartu paskaityti *Ateitį* ir pasikalbėti. Štai, mano supratimu, būdinga kauniečių moksleivių patirtis 1917 m. pabaigoje. Kauno Saulės gimnazijos ateitininkai stengėsi organizuotis. Aktyviausias narys buvo Prano Dovydaičio brolis Vincas. Bet po mėnesio ir trijų susirinkimų kuopa iširo. Bandyta sutelkti ir jaunesniųjų kuopelę. Nariams vangiai renkant, susirinkimai vėluodavę kelias valandas. Tada kas „nors ima deklamuot eiles, viens kits iš klausančių neiškentęs ima krėsti juokus. [...] Toliau būdavo skaitoma kas nors iš Foersterio. Beskaitant, klausytojai kartais imdavo žiovauti, snausti ir skaitymas baigdavos jokios naudos neatnešęs“. Akivaizdu, kad neturėta dvylikamečiams pritaikytos programos, nes Foersterio rašiniai¹⁷ buvo skirti ne to amžiaus jaunimui. *Ateityje* buvo skelbti keli jo rašinių vertimai: tai ne gimnazijų pradinukų lektūra. Kauniečių veiklai trukdė ir miglota ateitininko samprata. 1918 m. vasarą buvusi sukurta „ateitininkų kuopelė aušrininkų pakraipos“, bet dėl nesutarimų ir „joje vedamos politikos, padariusi du susirinkimu, baigė savo gyvatą“. Žinoma ir 1918 m. Saulės gimnazijoje veikusi „Archimedo“ kuopa, siekusi remti mokslinę mokyklos programą. Įstatai numatė, kad kuopos nariai spręstų matematinius uždavinius ir darys fizikos bei chemijos eksperimentus. Kuopa tikriausiai buvo ne srovinė, beje, nepriimanti mergaičių¹⁸. Tik prasidedant 1918–1919 mokslo metams Kaune atsirado pastovesnė ateitininkų organizacija¹⁹.

ATEITININKAI MOKSLEIVIAI: GYVENIMO VORONEŽE BRUOŽAI

Vokiečiams skverbiantis Lietuvon, dauguma moksleivių, būriais ir pavieniui, telkėsi Vilniuje. Čia didesnioji dalis gyveno bendrabučiuose, išlaikomi Lietuvių

Kunigaikštystės Tatjanos komiteto atstovų suvažiavimas Peterburge 1915 m. gegužės 7 d. Nuotrauka iš Jono Aničo knygos „Jonas ir Martynas Yčai: Gyvenimas ir darbai Lietuvai“ (Vilnius, 2007)

draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti. Ši draugija, dažniausiai vadinama Lietuvių komitetu, buvo įsteigta 1914 m. pabaigoje, o 1915 m. rudenį pasidalijo į dvi dalis. Vieni liko Lietuvoje, tarp jų ir Dogelis, o kiti persikėlė į Petrapilį. Po Vasario revoliucijos komiteto dauguma išsikūrė Voroneže. Didžiosios kunigaikštystės Tatjanos komiteto pabėgėliams šelpti remiamas, Lietuvių komitetas Rusijoje išskleidė lietuviškų mokyklų tinklą. Komitetas nebuvo katalikiškas: jį sudarė įvairių pažiūrų žmonės²⁰.

Štai kaip moksleivių evakuaciją apibūdino voronežietis Matulaitis: vokiečiams artėjant prie Vilniaus, „Lietuvių Komitetas nusprendė išvežti moksleivijos bendrabučius į Rusų gilumą. Vietą surado Voroneže. 1915 metais, pradžioje rugsėjo mėnesio, didelis moksleivijos būrys, su visais bendrabučių rakan-dais susėdo į traukinį ir paliko Lietuvą. Mažutė moksleivijos saujelė, vos tik keli, liko Lietuvoj laukiamojo vargo vargti“²¹. Specialiu traukiniu kelia-vo maždaug 600 moksleivių ir mokytojų²².

Voronežo vaidmuo ateitininkų istorijoje – išskirtinis: jeigu ne Voronežas, ateitininkija realiai galėjo išnykti ir nesulaukus nepriklausomybės. Kadangi studentų skaičiaus būta menko, o sendraugiai atsirado vėliau, karo metu, tai ateitininkai buvo tik moksleiviai, o šie okupacijos sąlygomis Lietuvoje organizacijos kaip ir neišsaugojo. O Vo-

Martynas Yčas. Apie 1915 m. Nuotrauka iš Jono Aničo knygos „Jonas ir Martynas Yčai: Gyvenimas ir darbai Lietuvai“ (Vilnius, 2007)

Laikraščio „Ateities spinduliai“ viršelis. 1916, Nr. 1

roneže susikūrė centralizuota moksleivių organizacija, šalpos fondas, archyvas, bibliotekėlė, ir šiuos savo pasiekimus voronežiečiai patys pastebėjo. Šitaip 1916 m. spalio 30 d. posėdyje, svarstant dėl „grįžimo Tėvynėn“ pageidauta, „kad sugrįžus neiširtų centralizacija ir veiktų visos įstaigos“²³.

Didžioji evakuotų moksleivių dalis karo bei revoliucijos metus praleido organizaciniam veikimui palankiose sąlygose. Jie buvo svetimoje aplinkoje, atskirti nuo senų draugų, įprastinių pramogų bei užsiėmimų, nuo tėvų. Tokioje padėtyje natūralu buvo glaustis prie saviškių, būriuotis, bendrai leisti laisvalaikį. Gyvenant arti vienas kito, bendrabučiuose, lengva dažnai posėdžiauti, šaukti sekcijų ir kuopų susirinkimus, steigti chorus ir orkestrėlius, rengti šokių vakarėlius, vadinamus „robaksus“. Todėl Voroneže vietoj atskirų *Ateitių* skaitančių bendraminčių kuopelių susiformavo savitos

Laikraštys „Lietuvių balsas“ skelbiama informacija apie lietuviškas mokymo įstaigas. Nuotrauka iš Jono Aničo knygos „Jonas ir Martynas Yčai: Gyvenimas ir darbai Lietuvai“ (Vilnius, 2007)

struktūros moksleivių ateitininkų organizacija. Artėjant karo pabaigai ir ypač po Vasario revoliucijos pradėta ruošti sugrįžimui ir organizacinių struktūrų perkėlimui Lietuvon.

O 1917-ųjų pavasarį Voronežo moksleiviai ateitininkai skrajojo revoliucijos euforijoje: viskas įmanoma, viskas nuo mūsų priklauso! Kaip kitaip galėjo gimti mintis rašyti į Ameriką milijonieriui Johnui D. Rockefelleriui, prašant tremtinių moksleivių šalpai aukos²⁴? Teisingai pastebi Krupavičius: „revoliucija yra labai užkrečiamas reiškinys“. Nors, jo nuomone, ateitininkai ir dėl ideologijos, ir dėl vienas kitam teikiamos paramos buvo atsparesni²⁵. Gal ir taip, tačiau ir tarp ateitininkų jaučiamas revoliucinis pakilimas.

Garsioje Williama Goldingo alegorinėje apysakoje „Musių valdovas“ (*Lord of the Flies*) skaitome, kaip nepagyventoje saloje atsidūrę, suaugusiųjų civilizuojančią įtaką praradę moksleiviai žingsnis po žingsnio sulaukėja ir, aborigeniškai išsidažę, susiskirstę gentimis,

²⁰ Pagrindinis komiteto veikėjas buvo Martynas Yčas, išnaudojęs savo kaip Valstybės dūmos atstovo padėtį lietuvių šalpai lėšų iš Rusijos vyriausybės išgauti. Apie komiteto veiklą, ypač ryšius su Rusijos įstaigomis, Yčo atsiminimai yra pagrindinis žinių šaltinis; žr. Martynas Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*, t. 1–3, Kaunas, 1935–1936.

²¹ Antanas Matulaitis, *op. cit.*, p. 115.

²² *Lietuvių enciklopedija*, (toliau – *LE*), t. 34, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 532. Pasak *LE*, moksleiviai išvyko rugpjūčio mėnesį. *Ateities spinduliai* (1916, Nr. 2–3, p. 119) rašo, kad moksleiviai Voronežą pasiekė rugpjūčio 8 d.

²³ „Centro valdybos posėdžių protokolai 1916–1917 Voroneže“, in:

LNB RS, PR-638. Archyvinis šio sąsiuvinio pavadinimas netikslus, nes protokolai – ne vien valdybos posėdžių, bet ir visuotinių kuopos susirinkimų bei praplėstos valdybos, dalyvaujant revizijos komisijos nariams ir sekcijų pirmininkams. Šį dokumentą cituosiu nurodydamas susirinkimo datą, kaip nurodyta protokole. Nėra aišku, ar moksleiviai vartojo senąjį, ar naująjį kalendorių. Šie protokolai yra pagrindinis Voronežo laikų dokumentas. Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA, f. 564, ap. 3, b. 144–146) randame ir keletą kuopelių bei sekcijų protokolų, bet jie atsainiai rašyti, prastos būklės ir nedidelės vertės.

²⁴ Rockefellerių archyvo duomenų bazėje laiško neradau.

²⁵ Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai*, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1972, p. 266.

kaunasi savo darbo ietimis. Bendrabučiuose susitelkę Voronežo moksleiviai po pamokų daugeliu atžvilgių gyvavo savarankiškai, tarsi „gamtos būvyje“, nepatirdami rimtesnės suaugusiųjų įtakos. Panašiai kaip „Musių valdovo“ moksleiviai, voronežiečiai būriavosi gentimis, derėjosi, pešėsi, taikėsi. Tačiau laukiniais jie netapo. Priešingai, jie plėtojo savo civilizaciją, kūrė savo respubliką²⁶.

Bet neturėtumėme tų dienų idealizuoti. Ten visko buvo – ir išdaužytų langų, ir peštynių ir, veikiausiai, stambesnių nuodėmių. Pasak korespondento A. Aro, „jau daug sutiksi moksleivių, kuriems pažįstamas ir [...] artimas paleistuvystės raugas“. Tokie vadinti „naktipaukščiais“, „šikšnosparniais“. Netrūko ir „lietuviškų meškų“. Tai „nesiprausęs, nesišukavęs, nusmukusiomis kelnėmis“ moksleivis, mėgstantis viską savintis, kojas užkelti ant stalo ir mergaičių kambariuose ieškoti paslėptų dienoraščių. Ir nors „tikrų“ meškų nedaug, meškiškumo, Aro nuomone, lietuviams netrūksta. Šalia meškų randasi ir jų priešingybė – „galant-džentelmenai“, kurie užsiima „caskavimusi“ ir tuščiai leidžia laiką²⁷. Aro moralizavimas susilaukė aštrokų replikų, neva jis vaizduojas per tamsiai, perdeda, bet kartu ir pripažinimų, kad esama teisybės.

Viena ar kita forma „lietuviškų meškų“ klausimas kildavo dažnai. Petrapilio moksleivių globos komiteto narys, atsiliepdamas į komitetui skirtą kritiką, rašo: „Žymi jų [moksleivių] dauguma tiek teturi auklėjimo, kiek paprastai mūsų sodiečiai. Ypač kai kurių moksleivių storžieviškumas labai puola į akis. Komitetas steigia tam tikrą sekciją, kuri ypatingai rūpinsis moksleivių auklėjimo reikalais“²⁸. Ir pirmaisiais nepriklausomybės metais ateitininkai daug dėmesio skyrė mandagumui bei šiaip prideramam elgesiui.

Ateities spinduliuose 1916 ir 1917 m. minimi keturi Voroneže mirę moksleiviai ateitininkai. Tai daug, turint galvoje, kad moksleivių ateitininkų tebuvo kokie 400. Mirties priežasčių iš nekrologų nustatyti negalima. Tačiau, atrodo, iš dalies kalta prasta mityba ir medicininė priežiūra. Gydymui kenkė ir biurokratiniai nesutarimai su vietiniais.

Rusijos imperijos žemėlapiuose pažymėti du Voronežai, vienas Ukrainoje, kitas Rusijoje, maždaug 400 kilometrų į rytus nuo pirmojo. Nors keliuose atsiminimuose sakoma, kad Voronežas – Ukrainos miestas, lie-

tuviai, taigi ir ateitininkų moksleiviai, glaudėsi Rusijos Voroneže, nutolusiame nuo Vilniaus daugiau negu 1000 kilometrų į pietryčius. Nuo Maskvos Voronežas, keliaujant geležinkeliu, nutolęs virš 500 kilometrų į pietus. Miestas buvo gubernijos sostinė ir komercinis centras, upės uostas, savo laiku priglaudęs ir karo laivyną. Karo metu jame gyveno gal 100 000 žmonių, nors keli šaltiniai mini gerokai didesnę skaičių.

Apie Voronežo ateitininkiją išliko nemažai žinių. Susitelkusi moksleivių tremtinių bendrija, išgyvenanti ne tik didįjį karą, bet ir revoliuciją, jautė gyvenamojo momento svorį, nes dažnai aiškinta, kaip svarbu viską užrašyti, idant nebūtų pamiršta tai, kas mąstyta ir veikta. Kalbėta net apie archyvą ir fotografijomis iliustruotą albumą²⁹. Gal todėl Voronežo ateitininkai ir mėgo pasakoti savo atsiminimus³⁰. Prie atsiminimų pridūrę reportažus, paskelbtus *Ateities spinduliuose*, kelis išlikusius protokolų sąsiuvinius ir kelis šimtus įvairiausių lapelių, Voronežo ateitininkų laikraštuką *Inkaras*,

Voronežo lietuvių ateitininkų laikraščio „Inkaras“ kolekcija.
1915–1917. LNB Rankraščių fondas

gauname nemažai medžiagos. Trūksta tik laišku. Tikriausiai ir jų išliko, bet už jų neužkliuvau.

Voroneže susibūrė didžiausias moksleivių būrys, gal 1000³¹. Mažesni susitelkė kituose Rusijos miestuose, į kuriuos buvo evakuotos ištisos mokyklos. Tačiau ir

²⁶ Istorinę tikrovę dažnai geriausiai atskleidžia geri istoriniai romanai. Voronežas – puikus siužetas. Į Goldingo herojus panašesni bolševikais tapę moksleiviai, bet aušrininkai, ateitininkai ir „bepartyviai“ kūrė civilizuoto gyvenimo institucijas. Ir intrigos, ir medžiagos istoriniam romanui pakaktų.

²⁷ A. Aras (pseud.), „Iš Voronežo lietuvių moksleivių gyvenimo“, in: *Ateities spinduliai*, 1916, lapkritis–gruodis, Nr. 2–3, p. 119–122; 1917, sausis, Nr. 4, p. 164–169. Galbūt „lietuviškos meškos“ pravardė radosi todėl, kad rusai mokytojai Lietuvoje lietuviukus kartais vadindavo Kau-no ir Suvalkų gubernijų *meškiokais* (Voronežietis, „Ateitininkai Voro-

neže“, in: *Tėvynės sargas*, 1947–1948, Nr. 1, p. 60–63).

²⁸ *Ateities spinduliai*, 1916, spalio, Nr. 1, p. 61.

²⁹ 1917 m. sausio 15 d. posėdyje nutarta įsteigti archyvą, „kuriame bus protokolai, referatai, ataskaitos“. Kad albumui gauta lėšų „iš valdžios“, paskelbta 1917 m. vasario 12 d.

³⁰ Turiu prisipažinti, kad man studentaujant Amerikoje, *Voronežo ateitininkas* tapo savitu komišku tipu. Tai dažnai ir ilgai kalbantis sendraugis, vis pasakojantis, kaip buvo Voroneže.

³¹ A. Aras, *op. cit.*, p. 119. Krupavičius tvirtina Voroneže buvus 2000 „lietuvių jaunimo“ (Mykolas Krupavičius, *op. cit.*, p. 246), o pasak Yčo,

visus krūvon sudėję gauname kuklų vieno kito tūkstančio skaičių, turint omenyje kelis šimtus tūkstančių pabėgėlių. Mokyklinio amžiaus jaunimo turėjo pasitraukti daug daugiau, bet daugumai aukštesnis išsilavinimas nebuvo pasiekiamas. Tai rodo, kaip toli buvo atsilikę.

Voroneže veikė Martyno Yčo vardo vyrų gimnazija, Martyno Yčo vardo mergaičių gimnazija, Vilkaviškio gimnazija ir Saulės draugijos buhalterijos kursai³². 1917–1918 mokslo metais skaičiai maždaug tokie: vyrų gimnaziją lankė apie 460, iš jų apie 350 lietuvių, tais metais baigė 30, iš jų 27 lietuviai ir 15 ateitininkų; mer-

Voronežo lietuvių ateitininkų laikraštis „Inkaras“.
Rankraščio originalas, šapirografuotas rankraštis. 1915–1917.
LNB Rankraščių fondas

gaičių – iš viso apie 400, iš jų apie 250 lietuvių; Vilkaviškio – 1918 m. baigė 35, iš jų 15 lietuvių, ir 5 ateitininkai; Saulės kursai lankė apie 130, o tais metais baigė 35, iš jų 25 ateitininkės. Taip pat veikė komercijos mokykla, nors joje mokėsi tik keliolika. Beje, vyrų gimnaziją baigusiujų sąrašas figūruoja ir būsimo diplomatas Stasys Lozoraitis, bet kaip lenkas³³.

Kiek Voroneže būta moksleivių ateitininkų? Per 1917 m. sausio 3 d. visuotinį susirinkimą pranešta, kad esama 17 kuopelių ir 304 nariai, tačiau vasario 26 d. priskaičiuota „348 asmens“. Aišku, narių skaičius svyravo, vieniems įstojant, kitiems pasitraukiant, juolab

1916 m. vasario 20 d. lietuvių draugijos bendrabučiuose gyveno 873 mokiniai, jų tarpe ir „dalelė“ nelietuvių (Martynas Yčas, *op. cit.*, t. 2, p. 146). Man mažesnis skaičius lengviau dera prie protokolo duomenų, neatmetant galimybės, kad Aras ir Krupavičius ne tuos pačius skaičiavo. Galbūt Krupavičius kalba apie visą jaunimą, o Aras – apie gimnazijas lankančius.

³² Martynas Yčas, *op. cit.*, t. 2, p. 163–164 mini dar pedagoginius kursus ir dvi dviklases mokyklas.

³³ *Ateities spinduliai*, 1918, balandis–gegužė, Nr. 7–8, p. 213–221.

kad narystė nebuvo tiksliai apibrėžta, dėl jos keliais atvejais diskutuota, aiškinantis ar ateitininkams priklauso ir tie, kurie tik prijaucia.

Moksleiviai gyveno išsimėtę keliuose bendrabučiuose: Gruzavos, Nikitino, Maskvos, Devičenskos, Vachirevskos, Gamavo, Malo Drovianskos. Kaip ir galima tikėtis, karo sąlygomis gyveno vargingai, prastai maitinami ir apsirengę. Tikriausiai Voroneže nebuvo taip blogai kaip Petrapilyje, į kurią pakliuvę moksleiviai skundėsi, kad viename kambaryje apgyvendinta tiek daug, kad, nepaisant atdarų langų, trūko oro ir rytais moksleiviai busdavo apsvaigę³⁴. Bet ir Voroneže materialinės sąlygos buvo gana skurdžios.

ATEITININKŲ MOKSLEIVIŲ POLITINIS AKTYV(INIM)AS

1917 m. pavasarį Voronežan persikraustė trisdešimt dvejų metų Krupavičius, taigi mūsų akimis – dar jaunas, bet jau veteranas to meto lietuviškos politikos rėmuose. Kelionės iš Petrapilio būta sunkios: „Žmonių jūra. Į paduotą traukinį neprisimuši. [...] Maskvoje teko išbūti kelias dienas. Tik maskviškių ateitininkų dėka teko [...] už tam tikrą „tepalą“ gauti vagone vietą. [...] Kelionė iki Voronežo užtruko savaitę laiko. Vagonuose buvo tiek žmonių prisigrūdę, kad nė įeiti, nė išeiti nebuvo galima. Duris pavadavo langai. [...] Apie išėimos vietos pasiekimą negalėjo būti kalbos. Ją atstovavo iš kažin kur atsiradusios bonkos“³⁵.

Nors Leonas Bistras taip pat buvo krikščionių demokratų vadas, bet Voronežo ateitininkams didžiuoju politiniu autoritetu tapo Krupavičius. Anot Bernardo Žukausko, krikščionims demokratams dirva jau buvo si parengta. Jis pasakoja, kad dar „pirmaisiais metais“ aušrininkų iniciatyva buvo „surengtas viešas disputas“. Ateitininkai pasirodė stiprūs filosofijoje, bet silpni socialiniu klausimu. Tada Petro Karvelio rūpesčiu įsteigta sociologijos sekcija, kurioje buvusios „studijuojamos socialistų ir krikščionių reformistų socialinės bei ekonominės teorijos“³⁶. Iš Žukausko pasakojimo neaišku, ar ši sociologijos sekcija organizacine prasme priklausė ateitininkų kuopai. Bet žmonės buvo tie patys ir vienur, ir kitur. Žukausko atmintis galėjo sušlubuoti. 1920 m. sukaktuviniame *Ateities* numeryje Krupavičius tvirtina, kad 1916 m. pavasarį aušrininkai pasiūlė Voronežo ateitininkams surengti pasikalbėjimą „prin-

Šis reportažas labai detalus, duoti ir baigusiujų sąrašai. Spėju, kad šitie Saulės kursai – tai tęsinys to, kas anksčiau vadinta Saulės draugijos buhalterijos kursais, kuriuos 1915–1916 m. lankė 30.

³⁴ *Ateities spinduliai*, 1916, spalio, Nr. 1, p. 59–62.

³⁵ Mykolas Krupavičius, *op. cit.*, p. 245.

³⁶ Bernardas Žukauskas, „Krikščionys Demokratai Voroneže“, in: *Krikščionis demokratas*, 1927, gruodis, Nr. 3–5, p. 147. Spėčiau, kad „pirmieji“ buvo 1915–1916 mokslo metai.

cipams pasiaiškint“. Pasikalbėjimas neįvykęs, bet ta proga pasirodžiusi anketa socialiniu klausimu³⁷.

Krupavičius kiek kitaip vaizduoja ir krikščionių demokratų išikūrimą: „Antrąją ar trečiąją dieną po revoliucijos buvo įkurta krikščioniška šelpimo organizacija politinės lyties, kuri netrukus virto krikščionių demokratų partija“. Jis taip pat pabrėžia skirtumą tarp ateitininkų ir krikščionių demokratų: „Su [...] partija ateitininkai nesusiliejo, nepaskendo, liko dirbti atskirai, tik dalis, ypač socialinės sekcijos narių, dirbdavo ir partijai, galima sakyti ją vedė“³⁸. Krupavičiaus teiginį apie vadus patvirtina 1917 m. Voroneže išrinktų partijos centro komiteto narių sąrašas: beveik visi ateitininkams gerai žinomi vardai³⁹.

Šioje vietoje galima truputį patikslinti ir papildyti vieną Krupavičiaus teiginį. Jis sako, kad 1916 m. pavasarį „ateitininkų visuomeninės pažiūros buvo jau išsiplėtojusios“. Nuo tada *Inkare* esą pradėta dėti „straipsnių apie karo pabaigos galimumus. Tai buvo pirmieji mūsų pačių gaminti straipsniai socialiniais klausimais“. Peržiūrėjus laikraštuką, regisi, kad buvo kitaip. *Inkaras* pasiliko moksleivių laikraštis ir „visuomeniniais klausimais išsiplėtojusią pažiūrą“ jame neradau. Neskaičiuojant grožinės literatūros bandymų, jame rašiniai arba polemikai, arba bendro, skatinamojo pobūdžio. Dažnai raginta mokintis ir ruoštis grįžimui Lietuvon. Išsiskiria vienas dviejų dalių rašinys „Kokią ateitį lemia Lietuvai karas?“ Bet dėmesys kreipiamas į Lietuvos geopolitinę padėtį, o ne į būsimą jos santvarką. Jis įdomus tuo, kad rašytas 1916 m. pavasarį, autoriui neabejojant Vokietijos pergale kare, nes modernius karus lemianti technika, o ne kareivių masės.

Nežinomo autoriaus nuomone, po karo Lietuvą okupavę vokiečiai vykdysiantys kolonizaciją. „Juk Vokietijoje ant vieno kvadratinio kilometro atsieina šešis kart daugiau gyventojų negu Europos Rusijoje“. Tačiau dėl to pernelyg rūpintis nereikia, nes Vokietijai užėmus didelius Rusijos plotus ir netekus daug karių, iš pradžių masinei

Lietuvos kolonizacijai ji stokes žmonių. Turėsime laiko, kuri būtina išnaudoti supirkinėjant žemes ir skatinant tremtinius bei emigrantus grįžti. Išvada: „kadangi dabarties laikais daugiausia veikia kapitalas, tad ir mums svarbu koncentruoti savięji skatikai“. Tiesa, užsimenama, kad tarptautinėje arenoje turime reikalauti „autonomijos“, bet apskritai kalbama apie išlikimą vokiečių okupuotame krašte⁴⁰. Mano ausiai iš visų *Inkaro* rašinių šis – labiausiai subrendęs. Ir įdomu, kad Vokietijos Rytų politika, *Lebensraum* siekimas laukiniuose, tariamai neapgyventuose plotuose po Antrojo pasaulinio karo, jau 1916 m. mūsų moksleivijai kėlė rūpesti.

Apie užduotis sugrįžus namo kalbama ir kitame rašinyje. Tik jo autoriui rūpestį kelia ne vokiškas imperikalizmas, bet armonikos, kurios esančios ne lietuviškos. Deja, jos taip paplitę, kad net ir ubagai šventoriuose giedantys pritardami armonika. Todėl sugrįžus reikės skatinti kanklių naudojimą: „bet tikras lietuvis, išmokęs kankliuoti“⁴¹. Matyt, autoriaus lietuviškumo samprata – siaura, verčianti mus pasilikti tradicinės liaudies kultūros ribose.

Žukausko prisiminimus apie 1916 m. vyravusias nuotaikas reikia vertinti skeptiškai. Pasak jo, susu-

Lietuvių mokytojų kursų Voroneže klausytojai ir lektoriai. 1917.
Nuotrauka iš leidinio „Lietuvos albumas“ (Kaunas, 1921?)

mavus anketos duomenis, gautas toks Lietuvos politinių galimybių vertinimas: „geriausia išeitis būtų, jei vokiečiai sumuštų rusus, o vakariečiai vokiečius. Lietuva turi būti laisva nepriklausoma respublika“⁴². Tai

³⁷ Anketos neužtikau. Atitinkamu metu *Inkare* paminėta anketa, bet, atrodo, labiau asmeniškio pobūdžio (1916, Nr. 10, p. 47). 1917 m. sausio 3 d. posėdžio protokole skaitome: „Būtinai reikia sutvarkyti pernai išleistą anketą. [...] Projektas išleisti naują anketą buvo daugumos dalyvavusių atmestas“. Žukauskas (Bernardas Žukauskas, *1-ojo pasaulinio karo tremty: Atsiminimų pluoštas*, Chicago: Lietuvių krikščioniškosios demokratijos studijų klubai, 1961, p. 47) prisimena, kad anketa išleista 1916 m. pabaigoje šiais klausimais: „Ar Lietuvai geriau, jei karą laimėtų

rusai ar vokiečiai; kokia nuomonė dėl Lietuvos ateities“.

³⁸ Aršis, [Mykolas Krupavičius], „Visuomenės pažiūros ateitininkuose“, in: *Ateitis*, 1920 (sukaktuvių sąsiuvinis), p. 157–165.

³⁹ *Krikščionis demokratas*, 1927, p. 217–218.

⁴⁰ „Kokią ateitį lemia Lietuvai karai?“ in: *Inkaras*, 1916, Nr. 9, p. 37–43; 1916, Nr. 10, p. 28–36; 30, 31.

⁴¹ Dovydietis, „Apie armoniką“, in: *Inkaras*, 1916, Nr. 14, p. 13–16.

⁴² Bernardas Žukauskas, *op. cit.*, p. 48.

ižvalgus mūsų geopolitinės padėties suvokimas, kokio nesu užtikęs to meto spaudoje. Taip mūsų galvota Antrojo pasaulinio karo metu, remiantis Pirmojo patirtimi. O Žukausko atsiminimai rašyti daug vėliau, po Antrojo karo. Spėčiau jį Antrojo karo nuotaikas perkėlus į Pirmąjį.

Krupavičiui per visuotinį ateitininkų susirinkimą kovo 30 d. buvo paskirta kalbėti tema „Krikščionių partijos“. Išvakarėse posėdžiavo ateitininkų centro valdyba: pirmininkas Pranas Viktoras Raulinaitis, raštininkas Domas Jasaitis, vicepirmininkė Elvyra Ratkevičaitė O. Grigaičiūtė⁴³. Nutarta, kad susirinkime dalyvaus nariai pradėdant nuo trečios klasės, kad nepartinių nekviest, bet apsilankusių nepašalins, kad už salės nuomą užmokės penkis rublius. Bet visa tai smulkmenos, nes dėmesio centre revoliucijos išjudinta dienos politika: „Paskutiniaisiais laikais mums nesant partija ir neturint programos, politinės taktikos kiekviename svarbesniame atsitikime reikalinga šaukti visuotinas sus-mas ir ten tartis. Todėl, dabar reikėtų pradėti judinti klausimą, kaip galima būtų išdirbti politines, ekonomines pažiūras“. Taigi svarstytas ne principinis klausimas, ar ateitininkams pridera turėti savo politinę programą, bet jau pats programos parengimo mechanizmas. O juk taktikos subtilybėms visuotiniai susirinkimai netinka. Reikia kažko lankstesnio, patogesnio.

Iš šio posėdžio matyti, kad revoliucinės euforijos pagauti ir Krupavičiaus paveikti Voronežo moksleiviai pradėjo įsivaizduoti esantys katalikiška politine jėga, atsveriančia kairįjį sparną ir su juo besivaržančia dėl įtakos masėse. Manau, kitaip būti ir negalėjo: sunku

nepasiduoti revoliucijos aistroms ir pasitenkinti moksleiviškais referatais ir robaksais. Spėčiau, kad Krupavičiaus pastaba apie ateitininkų ir krikščionių demokratų nesuliejimą tiksliau atspindi 1920 m. poreikius negu 1917 m. nuotaikas. 1920-aisiais buvo svarbiau pabrėžti ateitininkus nesant politine partija.

Kovo 30 d. susirinkime po Krupavičiaus paskaitos svarstytas ateitininkų revoliucinės vėliavos klausimas. Prezidiuman išrinkti Raulinaitis, Ratkevičaitė ir Jasaitis. Susirinkimas užsitęsė septynias valandas, iki pusės vienuolikos vakaro, dalyvių būta 170. Iš visų turimų protokolų šio susirinkimo protokolas turiningiausias. Akivaizdu, kad Krupavičiaus paskaitos klausyta atidžiai.

Jo mintys vertos platesnio dėmesio, nes iki ketvirto dešimtmečio būtent Krupavičius kūrė ateitininkų socialinę programą. Daug kas vyresniems moksleiviams turėjo būti žinoma, nes nemažai Krupavičiaus rašinių socialine tematika paskelbta *Ateityje* ir kitur. Bet viena yra skaityti, o kita – revoliucijos įkarštyje klausytis savo politinio autoriteto, siūlančio svaiginančią potekstę, kad iki tobulo visuomenės tetrūksta tik tavo rankos. Juozas Eretas jam būdinga spalvinga kalba yra atkreipęs dėmesį į Krupavičiaus žėrinčias akis, „kurios galėjo ir meiliai žiūrėti, ir perkūnus svaidyti“, tamsias garbanas ir skambų balsą, šitaip nusako jo retorikos poveikį: „Jis norėjo būti jėgaine, sugebanti kiekvieną iki pirštų galų pripildyti energijos. [...] Tai kalbėjojas Kryžiaus karams sukelti“.

Stasys Šalkauskis, metodo ir intelektualinės tvarkos ugdytojas, smerkė moksleivių dalyvavimą politikoje: iš pradžių reikia išsigilinti į bendrus principus, o tik vėliau, jau subrendus, dalyvauti politikoje. Nemėgdamas moksleivių ateitininkų „lipimo ant bačkos“, Šalkauskis kartodavo: „pirmiau doktrina, paskui akcija“. Pasak Ereto, Krupavičius žodžiais Šalkauskiui pritarė, tačiau pabrėžė, kad „išimtiniais laikais jis turi griebtis ir išimtinių priemonių“. O kokie laikai politikui nėra „išimtiniai“? Ypač siaučiant revoliucijai arba kuriant naują, savą valstybę? Todėl, anot Ereto, su pasigėrėjimu Krupavičius „minėdavo tuos mokinius, kurie 1917 m. Voroneže pasipriešino Kapsukui, atvykusiam subolševikinti lietuvių mokyklų bei įstaigų. Tuomet „antros klasės mo-

„Saulės“ kursas Voroneže baigę lietuvių mokytojai. 1918. Nuotrauka iš leidinio „Lietuvos albumas“ (Kaunas, 1921?)

⁴³ Deja, neišvengiamai moterys ir vėl skriaudžiamos. Teturint vien mergautines pavardes, jų atpažinti nepavyko. Ir nesu tikras, kad teisingai jų parašus perskaičiau. Žukausko knygoje randamas veiklesnių voronežiečių ateitininkų sarašelis (Bernardas Žukauskas, *op. cit.*, p. 30). Jame ir kelių mergaičių pavardės, bet nėra nei Ratkevičaitės, nei Grigaičiūtės.

kinukas K. Račkauskas⁴⁴, užlipęs ant kėdės, tokią antibolševikinę kalbą pasakė, kad net šaltas P. Leonas susižavėjo juo⁴⁴. Voroneže išmokęs, ir Lietuvoje Krupavičius naudojosi „neribotu jaunimo idealizmu“⁴⁵.

Pasakojimas ne visai tikėtinas, nes kas, siaučiant revoliucijai, leis dvylikamečiui moksleiviui sakyti prakal-

Voronežas. Miesto valdybos pastatas. XX a. pr. atvirukas

ba? Vincas Kapsukas gi pasirodė ne pats vienas, bet raumeningesnių rėmėjų būryje. Todėl tikėtinesnis Žukausko pasakojimas: „Jau į pavasarį [1918], bolševikai sumanė likviduoti tautines šelpimo įstaigas ir kurti bendras visoms tautoms šelpimo draugijas. Tuo tikslu jie norėjo rasti pritarimo ir tremtiniuose. [...] Susirinkimas-mitingas buvo begalo skaitlingas, jame dalyvavo Kapsukas, V. Požėla ir inž. Bielskis“. Komunistams bandant sudaryti savą prezidiumą, užprotestavo ateitininkai Žukauskas, Matulaitis ir Endziulaitis. „Tada Kapsukas mus tris liepė areštuoti. Įsakius areštuoti, keli komunistai puolė mane mušti. Jam kelią pastojė Vaitkus, kurį jie sumušė ligi kraujo“. Vaitkų apgynus, ateitininkai-krikščionys demokratai susirinkimą apleido⁴⁶.

Susirėmimai su bolševikais ateitininkams kartais baigdavosi dar liūdniau. Krupavičius pasakoja apie vieną Karolio Požėlos bandymą perimti lietuvių organizaciją: „Kai tik Požėla pasakė, ko atvyko, sušauktas tam tikslui lietuvių susirinkimas, kuriame, kaip paprastai, vyravo ateitininkų moksleivija, taip įsisiūbavo ir taip neramiai pradėjo reaguoti Maskvos pasiuntiniui, kad jis, paskubomis stvėręs savo nuvilktus kailinius, paliko susirinkimą“. Deja, netrukus bolševikai perkošė bendrabučius ir suėmė „11 mokinių ateitininkų“⁴⁷.

Bet triukšmingų mitingų būta dar prieš Kapsuko pasirodymą. Vėl pasakoja Žukauskas. 1917 m. pavasarį

Voronežo ateitininkai išsinuomojo teatro salę Krikščionių demokratų partijos steigiamajam susirinkimui. Prisirinko visokių. „Gausiai ir organizuotai atsilankė aušrininkai, socialistai ir bolševikai. Sudarytas susirinkimo prezidiumas. [...] Kaip tik pirmininkė pranešė susirinkimo tikslą – steigti Krikščionių demokratų partijos skyrių, salė pragaru virto: triukšmas, šauksmas, grasinimai vergijos pančiais, baudžiava, virš galvų sukosi lazdos ir revolveriai, moterys pradėjo garsiai verkėti“. Iš minios kalbėti stojosi „jaunas, liesas, išvargusiu veidu, sutanotas kunigas“, būtent Krupavičius ir, jam mitingą apraminus, įsteigtas Krikščionių demokratų partijos skyrius⁴⁸. Krupavičius prisimena: „Mitingo organizatoriai man pranešė, kad yra atėję aršiausi ateitininkų priešai ir marksizmo šulai, kad su savim yra atsivedę būrį parengtų mušeikų, apginkluotų lazdomis ir revolveriais. [...] Iš vieno kito kampo buvo paleisti revolverių šūviai. Žmonės sumišo. [...] Mitingą valdė minia. [...] Vienas po kito lipo į estradą krikščionių demokratų priešai su savo kalbomis ir siūlymais. Vieną ar kitą nuo estrados nusodino jėga mūsų žmonės“⁴⁹.

Krupavičiaus „mūsų žmonės“ – gi niekas kitas kaip vyresni, raumeningesni moksleiviai ateitininkai. Juos

Mykolas Krupavičius, pasirengęs kelionei iš Voronežo į Lietuvą. 1918

turime prisiminti skaitydami Eretą apie neribotą „jaunimo idealizmą“. Galbūt išauklėtas, prie Vakarų politinės kultūros pripratęs šveicaras nesu-prato, kokio idealizmo revoliucijos įkarštyje Krupavičiui reikėjo, o gal Eretas pagražino, norėdamas pabrėžti ateitininkus esant ne mušeikų, bet katalikų inteligentų sąjūdį. Bet kuriuo atveju, nors kairės atstovų atsiminimų skaityti ir neteko, labai nustebčiau, jeigu juo-

se nefigūruotų socialistų mitingus ardantys, Krupavičiaus užverbuoti idealistai, – taigi triukšmaujantys moksleiviai ateitininkai.

Sunku tikėti, kad revoliucijos politinė kultūra nebūtų

⁴⁴ Konstantinas Račkauskas (1905–1972) – teisininkas, politologas. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje jis pasitraukė į Vakarų, dėstė jėzuitų Fordhamo universitete Niujorke.

⁴⁵ Juozas Eretas, *Stasys Šalkauskis: 1886–1941*, Brooklyn: Ateitininkų Federacija, 1960, p. 108–110. Krupavičius „Kostelio Račkauskiui“ žygdarbį mini savo „Atsiminimuose“ (Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai*, p. 268).

⁴⁶ Bernardas Žukauskas, „Krikščionys Demokratai Voroneže“, p.

150. Vaitkaus atpažinti nepavyko.

⁴⁷ Mykolas Krupavičius, *op. cit.*, p. 267–268. Nei Krupavičius, nei Žukauskas nenurodo datų. Todėl neįmanoma nustatyti, kiek mitingų buvo ir ar abu prisimena tą patį mitingą.

⁴⁸ Petras Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago: Lietuvių Krikščionių Demokratų sąjunga, 1975, p. 73–74.

⁴⁹ Mykolas Krupavičius, *op. cit.*, p. 249.

buvus pratęsta nepriklausomoje Lietuvoje. Juo labiau kad ir čia vyravo išimtinė padėtis. Dabar tenoriu pastebėti, kad Krupavičius jungė moksleivius į politinės agitacijos darbą, kad ir koks jis būtų buvęs. Abejotina, kad agitatoriai apsiribodavo prakalbomis, užsilipę ant bačkos ar kokio kito parankaus daikto. Jeigu socialistai galėjo organizuoti triukšmauti per krikščionių demokratų mitingus, tai negalime norėti, kad jiems nebūtų buvę tuo pačiu atsilyginta. Beje, to meto kalboje agitatoriai dažnai vadinti bačkininkais.

KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ (IR ATEITININKŲ?) PARTINĖ PROGRAMA

Nepanašu, kad 1917 m. kovo 30 d. Krupavičiui trukdyti į antrosios vyrų gimnazijos salę būtų priėję aušrininkų ar visuomenininkų. Susirinkimo protokolas nekviestų svečių nemini. Susirinkimas buvęs ilgas, bet be nesklandumų. Nors kiek galima nustatyti iš protokolų, Krupavičius kalbėjo kaip teoretikas, jo poveikis buvo agitatoriaus, verbuojančio agitatoriaus.

Taigi ką moksleiviai tą dieną išgirdo? Politinės filosofijos požiūriu jie patyrė, kad tobuliausia „valdymosi forma“ esanti demokratinė respublika, kad valdžios tikslas esąs „tarnauti žmonėms – priešingai ji neprivalo užimti sosto“. O atsiradus tokių, kurie „užgrobia valdžią ir išnaudoja žmones“, būtina revoliucija, jeigu ši „remiasi meilės ir teisybės principais“. Krikščionys demokratai pripažįstantys žmonių bei „piliečių teises“, „asmens liuositybę, mokymosi laisvę“ ir reikalaujantys, kad visi „piliečiai nežiūrint turto, mokslo cenzo, lyties skirtumo galėtų balsuoti ir naudotis lygiomis politinėmis teisėmis“.

Tuo metu, kaip ir dabar, panašius principus skelbė

Lietuviai, išėję iš bolševikų kalėjimo: Lietuvių Tarybos nariai ir kalėjime buvę mokiniai ateitininkai. 1918. Nuotrauka iš leidinio „Lietuvos albumas“ (Kaunas, 1921?)

daug kas. Bet Krupavičius kalbėjo dar esant gyvoms luominės, aristokratinės visuomenės tradicijoms. O Lietuvos ateities jie išsivaizduoti negalėjo, tik tai, kad ji nuo jų priklausanti. Todėl mūsų ausims gerokai apvalkiotos frazės lengvai galėjo svaiginti anų dienų moksleivius, nes skelbė ateitininkus stovint revoliucijos gretoje, esant pavaldėtos neteisybės naikintojais. Kaip jau minėta, šiame susirinkime projektuota ateitininkų revoliucinė vėliava.

Istorikai dažnai pastebi, kad, bolševikams pradėjus skleisti gandus, neva dvarų žemės bus dalijamos valstiečiams, caro kariuomenė pradėjo tirpti, kareiviams dezertyruojant ir skubant namo pasiimti savo dalies. Lietuviai nemažiau buvo išalkę žemės ir esama duomenų, kad žemės klausimas buvo bolševikinių Lietuvos sovietizacijos planų centre. Taigi 1920 m. vasarą per sovietų delegacijos taikos derybas su Lietuva vyravo nuomonė, kad komunistams Vilniaus krašte konfiskavus dvarus, visos Lietuvos valstiečiai pereis į sovietų pusę⁵⁰. Tad esama pagrindo manyti, kad be krikščionių demokratų atliktos žemės reformos, Lietuvos mūsų prasme nebūtų. Tai patvirtina savo atsiminimuose ir Kapsukas, aiškindamas bolševikų pralaimėjimo Lietuvoje priežastis: „Obalsis „Dvarininkų žemė – žemės ūkio darbininkams ir mažžemiams“ visiškai nebuvo kompartijos keliamas ir nebuvo vykdomas gyveniman. Tą obalsį buvo pasigavusios Lietuvos buržuazinės partijos, kurios jo pagelba ėmė mobilizuot savo jėgas“⁵¹.

Krupavičius tai gerai suprato: kalbėdamas Voroneže apie socialinį teisingumą, jis daug pasisakė žemės klausimu. Cituoju moksleivių surašytą protokolą: „Krikščionys nėra užtarėjai vieno kokio nors luomo. Krikščionys demokratai gina visus skriaudžiamus, nežiūrint kas jie būtų. Žemė turi būti išmaitos šaltinis. [...] Žemės gali turėti tiek, kiek patys apdirba ir kiek reikalinga pramisti“. Keliais metais vėliau, kalbėdamas studentų ateitininkų politiniam klubui, Krupavičius, jau žemės ūkio ministeris, sakė žemės reformą esant pagrindiniu krikščionių demokratų rūpesčiu. Reforma – „būtina sąlyga bolševizmo išvengimui“, nes biednuome-

⁵⁰ *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, red. Richard Pipes, New Haven: Yale, 1996, p. 87. Tai 1920 m. liepos 10 d. laiškas Leninui, apibūdinantis sovietų delegacijos nuotaikas. Delegacija buvo linkusi dėl sienų mums nusileisti, nes mūsų palankumas sovietams buvo reikalingas lenkų propagandai atsverti.

⁵¹ Vincas Kapsukas-Mickevičius, *Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir sovietų valdžia*, Chicago: Vilnis, 1934, p. 216. Kapsukui svarbiausia niekinti mūsų socialistus, ir katalikų jis beveik nepastebi. Išimtis – kun. Konstantinas Olšauskas, piešiamas labai tamsiomis spalvomis, tačiau pripažįstamas jo svarbus vaidmuo organizuojant bolševikų priešus (*Ibid.*, p. 227–228).

nė visuomet „sudaro perversmus“⁵². Tai, kad valstybė pirmiausia privalo rūpintis nuskriaustaisiais, yra dažniausiai kartojama Krupavičiaus politinės programos dalis. Jo priešai iš dešinės jį kartais net apšaukdavo bolševiku.

Čia pravers kelios pastabos. Tradicinė katalikiška socialinė doktrina privačią nuosavybę teisinga ir tuo skiriasi nuo kraštutinių socialistų. Tačiau ji atmeta ir kapitalistinę, neribotą privačios nuosavybės sampratą, nes teisę į privačią nuosavybę ji pajungia socialiniam teisingumui. Teisingumo kriterijus nėra visų lygybė, kaip dabar esame linkę manyti, bet konkretūs žmogaus poreikiai, kiekvienam užtikrinant bent minimalias žmogiško klestėjimo sąlygas, kurios kiekvienam yra skirtingos. Krupavičius žemės klausimą sprendė šios doktrinos rėmuose: ne kiekvienam po lygiai, bet po tiek, kiek kiekvienas sugeba apdirbti ir kiek užtenka šeimos poreikiams patenkinti. Tokiu būdu krikščionys demokratai tapo smulkių šeimos ūkių šalininkais. Tuo jie skyrėsi ir nuo tautininkų, remiančių stambius ūkius, ir kraštutinių socialistų, kurie taip pat gynė stambius ūkius, tačiau ne privačios, bet kolektyvinės nuosavybės rėmuose⁵³. Ekonominiu požiūriu XX a. smulkūs ūkiai nebuvo perspektyvūs, nes sunkino žemės ūkio mechanizaciją. Tačiau politiniu požiūriu tuo metu mums kitos išeities nebuvo: tik valstiečiams dalijant žemę buvo galima juos angažuoti nepriklausomai valstybei. Politinė būtinybė prieštaravo ekonominei žemės ūkio racionalizacijai. Todėl politiką ir ekonomiką bandyta derinti, steigiant kooperatyvus. Kooperatyvai tapo svarbi ateitininkiškos darbo liaudyje programos dalimi.

Krupavičius aiškino, kad dvarai „sudaryti baudžiaivos laikais arba kokiais nors užgrobimo būdais konfiskuojami“, t. y. atimami jų savininkams neatlyginant, bet „igyti savo darbu išperkami“. Aišku, ir vieni, ir kiti dvarai išdalytini bežemiams ir mažžemiams.

Fabrikų darbininkų Lietuvoje nebuvo daug, o tarp lietuvių – dar mažiau. Tačiau jie buvo sutelkti miestuose, taigi valstybės kūrimo požiūriu strateginėse vietose. Todėl jų politinis svoris buvo kur kas didesnis už skaičių, nes darbininkus lengviau sutelkti ir išnaudoti revoliucijai nei valstiečius. Kaip žinia, darbininkus specialiai viliojo bolševikai. O mums darbininkų reikalai buvo svetimesni, nes nuo pat pradžios savo tautinių šaknų ieškojome kaime.

Krupavičius moksleivius švietė ir darbininkų klausimu. „Darbininkas ne mašina, bet toks pat pilietis – todėl jiems taip pat reikalinga laiko lavintis ir aprūpinti dvasios reikalus. Kr. Demokratai dirbtuvėse pripažįsta 8 valandų darbo dieną. Pripažįsta streikus, nes tai vie-

nintelis galingas įrankis priversti darbdavius pagerinti dirbančių būvį. Bažnyčia irgi juos pripažįsta.“ Taigi ir darbininkų klausimu Krupavičius skatino ateitininkus stoti revoliucijos pusėn.

Po kelių mėnesių *Ateities spinduliuose* Krupavičius paskelbė seriją rašinių apie darbininkų organizacijas. Dviejų dalių straipsnyje „Apie anglų trade-unionus“ jis gana neutraliai pristatė Anglijos darbininkų ilgą kovą.

Voronežas. Miesto panorama. XX a. pr. atvirukas

Tačiau atidesnis skaitytojas negalėjo nesustoti prie tokios pastabos: „Nei viena šalis neturi sutraukusi į profesines sąjungas tiek žmonių, kiek Anglai. Bet jų galybė glūdo ne narių skaičiuje, tik visiškam tikybos ir politikos dalykų neutralume. Anglų trade-unionai apima katalikus ir protestantus, liberalus ir konservatistus ir socialistus“. Tiesa, vėliau autorius pastebi, kad katalikų nedaug ir kad jie sukūrė savo kuopeles ir asociaciją. Bet lietuviškame kontekste, kur vyravo pasaulėžiūrinė diferenciacija, radikali yra pastaba, kad įvairiausių pasaulėžiūrų atstovai sėkmingai jungiasi bendron kovon ir kad tame glūdi jų „galybė“. Krupavičiaus nuomone, iš Anglijos patirties daug ko galime pasimokyti, kas katalikams labai svarbu, nes Leono XIII ir Pijaus X išjudintas profesinis judėjimas tarp katalikų „eina plačia vaga“⁵⁴.

Dėl aštuonių valandų darbo dienos kovota beveik nuo pat pramonės revoliucijos pradžios. Krupavičiaus kalbos metu ji Amerikoje ir Europoje daug kur jau buvo įvesta, bet niekur nebuvo įstatymais patvirtinta kaip visuotinė norma (JAV tik 1938 m.). O Amerikos streikų istorija sudėtinga ir kruvina, nors 1917 m. daug kur su darbininkų profsąjungomis ir streikais buvo susitaikyta.

Pasak Krupavičiaus, krikščionys demokratai „reikalauja, kad būtų įvesta progresyvinis arba proporcionaliai-progresyvus būdas mokėjimo“, t. y. kad mokesčiai

⁵² LCVA, 564/3/374. Kalbėjo 1925 m. kovo 22 d.

⁵³ Gerokai nustebau sužinojęs, kad Steigiamajam Seimui svarstant žemės klausimą, būta siūlymų steigti kolektyvinius ūkius, argumentuo-

jant, kad žemės ūkio pažanga reikalaujanti stambių ūkių.

⁵⁴ Gabr. Taučius, [Mykolas Krupavičius], „Apie anglų trade-unionus“, in: *Ateities spinduliai*, 1917, spalį–lapkritis, Nr. 1–2, p. 16–22; 16.

būtų progresiniai. Įdomus ir radikalus jo siūlymas dėl kunigų algų ir bažnytinio turto: „Kunigų klausimui sutvarkyti reikalinga, kad būtų įsteigti parapijose sindikatai, kurie surinktų visas įplaukas ir paskui išduotų kunigams“. Nežinau, ar šis siūlymas, kad parapijų finansus valdytų pasauliečiai, dera su Bažnyčios kanoais. Bet faktas jį taip kalbėjus rodo jo supratimą žalos, kurią Bažnyčiai darė bajoriškų polinkių klebonai, ir jo ryžtą problemą spręsti iš esmės.

Krupavičiaus socialinė programa, protokole pastebėta, „su socializmo ekonomine puse beveik sutinka, su filosofine ne“. Mūsų politikoje, galime pridurti, tai daž-

Voronežas. Teatro aikštė. XX a. pr. atvirukas

nas reiškinys: politinės grupės, tegul ir siūlančios maždaug tokias pat konkrečias programas, vis vien nesugeba bendradarbiauti, o dėl pasaulėžiūrinių nesutarimų išlieka mirtinomis priešėmis.

Problematiškas, nes neapibrėžtas Krupavičiaus teiginys, kad „Kr. D. kovos už Bažnyčios laisvę“. Viskas priklauso nuo laisvės sampratos apimties. Daugeliu aspektų Bažnyčios laisvės reikalavimas teisėtas, užtikrinantis vaisingą Bažnyčios ir valstybės santykių problemos sprendimą. Bet kaip tada, jeigu laisvė apima visas, per ilgus šimtmečius sukauptas Bažnyčios privilegijas, siekiančias laikus, kai, valstybėms esant menkoms, Bažnyčia neišvengiamai atliko kai kurias civilines funkcijas? Bažnyčios žemes, jos išskirtines teises mokyklose, civilinės metrikacijos monopolį, įstatymus, draudžiančius veikti kitoms konfesijoms? Tada jau konfliktai neišvengiami, nes XX a. Europoje negalėjome kurti konfesinės valstybės. Bažnyčios ir valstybės santykiai nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo geri, ir dėl to kalta ne vien valstybė. Ir ateitininkams teko blaškytis, nebuvo lengva susivokti, nors, manau, nežiūrint

⁵⁵ Krupavičius daug laiko skyrė popiežių socialinėms enciklikoms ir šiaip klausimams, liečiantiems katalikišką valstybės sampratą. Įsigilinus į jo raštinį palikimą, manau, būtų galima atrasti nelabai originalią, bet intelektualiai prasmingą valstybės koncepciją. Mokyklų atžvilgiu jis priešinosi valstybiniam monopoliiui, gindamas religinių bendruome-

konservatyvesnių hierarchų priešinimosi, būtent ateitininkai žengė perspektyviausiu keliu⁵⁵.

Yra išlikus kita Krupavičiaus kalbos santrauka, rodanti, kad ir kalbėdamas apie Bažnyčios ir valstybės santykius jis buvo liberalus. Pasak antrosios versijos, jis aiškino Bažnyčią nesant priešingą jos atskyrimui nuo valstybės. Visur Bažnyčios padėtis galinti būti tokia kaip Amerikoje. Beje, regis jis kalbėjęs ir žydų klausimu, nors iš išlikusių užrašų negaliu nuspėti jo minties: „Žydų klausimas: Pran. viena krikščionių partija kovoja su žydais. Vokiečiuose net socialistai kovoja su žydais“. Neaišku, ar, jo nuomone, tai sektini pavyzdžiai⁵⁶.

Lietuviškai maistančiam Krupavičiaus pažiūros tautybės klausimu nekelia jokių abejonių. Cituoju iš protokolo: „Tautos klausimą pripažįsta paraleliai tikybai. Kr. D. kovos su visais, kurie stengsis asimiliuoti vieną tautą su kita“. Po paskaitos buvo „pasikalbėjimas ir debatai/ginčai“. Deja, nesužinome, dėl ko ginčytasi.

Krupavičiaus paskaitos protokole randame vieną detalę, svarbią ne tiek ateitininkų, kiek krikščionių demokratų istorijai. Baigęs kalbėti apie darbą su tremtiniais ir nusiskundęs, kad trūksta dirbančiųjų, Krupavičius apibendrino: „Dabar susitvėrė dvi Draugijai: *L. Kr. Demokratų ir gryna profesionalė*. Kadangi svarbu praktikoje priprasti organizuoti liaudį, tad norima, kad skaitlingiausiai atsirastų tokių, kurie palaišys L. K. Draugijos gyvavimą, pakal tremtiniai galės veikti savo jėgomis. Be to turime stengtis įtraukti į tą darbą kiek galima daugiau inteligentų“. Nepaaiškinta, kas ta „gryna profesionalė“ draugija. Bet kuriuo atveju iš šio teksto gal galima tiksliau datuoti Krikščionių demokratų partijos Voronežo skyriaus įsisteigimą, nes atsiminimuose šis įvykis datuojamas apytikriai 1917 m. pavasariu.

Įsteigus partijos skyrių, daug ateitininkų įsiliejo į politinę veiklą, patys savęs neklausdami, ar veikia kaip ateitininkai, ar kaip partijos nariai. Krupavičiaus biografas Petras Maldeikis taip apibendrina Krupavičiaus veiklą Voroneže: ateitininkai „išaugo į rimtą jėgą dar prieš Krupavičiui atvykstant. Krupavičius savo rolę suvaidino tik [...] ruošdamas juos nepriklausomam Lietuvos gyvenimui: Lietuvai atstatyti, jai apginti, sukurti joje krikščioniškai demokratiškai santvarkai ir su pasiaukojimu dirbti jos įstaigose“⁵⁷. Nesusipratimų veniant reikia pastebėti, kad Krupavičiui krikščioniška santvarka nebuvo tas pat kaip teokratinė valstybė ar tokia, kurioje vien katalikai tvarko viešąjį gyvenimą. Jam krikščioniška valstybė buvo tokia, kurios konsti-

nių teisę steigti savas mokyklas, išlaikomas valstybės lėšomis. Atsiradus pakankamam skaičiui, šia teise pasinaudotų ir netikintys.

⁵⁶ KAKA, 267.

⁵⁷ Petras Maldeikis, *op. cit.*, p. 86.

tucinė santvarka remiasi katalikiška socialine doktrina, pripažįsta demokratinę santvarką bei žmogaus teises. Kita vertus, net ir demokratinės valstybės kūrimas yra partinis darbas, nes katalikiška socialinė doktrina nėra vienintelė. Esama skirtingų ir demokratijos, ir socialinio teisingumo sampratų. Ta prasme Krupavičius ateitininkus įsivaizdavo kaip partijos jaunimo sąjungą, brandinančią partijos prieauglį.

Vienas įdomiausių dokumentų, saugomų Voronežo laikų popierių aplinkoje, yra rašomąja mašinėle rašyta „Lietuvių Krikščionių Demokratų Partijos Programa“, deja, nenurodanti nei datos, nei vietos, nei kilmės. Iš kalbos apie „nepriugulmingą“ Lietuvą ir kitų užuominų spėčiau programą buvus parašytą 1917 m. Programa įvairiais požiūriais radikali, ypač sprendžiant Bažnyčios ir valstybės santykių problemą. Dešimtmečiu vėliau Bažnyčios kritikai mėgdavo spaudoje skelbti valstybės dotuojamas kunigų algas kaip išteklių eikvojimo pavyzdį. Kunigų algas dažnai primindavo Jonas Šliūpas. Tą patį darė ir tautininkai, atsikirdami, neva jie skriaudžia Bažnyčią. O minimoje programoje skaitome: „Kunigams išlaikymą duoda tos religinės organizacijos, prie kurių jie priklauso“. Programoje Katalikų Bažnyčiai nenumatytas išskirtinis statusas: „visos tikybos valstybėje turi lygias teises, – jokia tikyba neturi privilegijų“. Mokyklose tikyba turinti būti dėstoma, tačiau tikybos pamokos neprivalomos. Numatoma, kad valstybė remis tikiybines švietimo ir labdaros įstaigas, tačiau „proporcingai“ pagal „tų tikiybų išpažintojų“ skaičių. Taigi valstybės požiūriu Katalikų Bažnyčia tėra viena iš daugelio religinių organizacijų.

Civilinės metrikacijos klausimu, dėl kurio ginčytasi per visą Nepriklausomybės laikotarpį, pasakyta taip: valstybė pripažįsta teisėtus kunigų daromus jungtinių ir kitus aktus. Kaip matysime vėliau, tiek Bažnyčiai nusileisti nei liaudininkai, nei tautininkai nesutiko.

Atitinkamai radikali ir socialinė programos dalis, deranti su Krupavičiaus dažnai išreikštomis pažiūromis. Vienas kitas įdomesnis momentas: Lietuvos valstybė turi apimti jos etnografines ribas, sieną nustatant pakraščiu gyventojų plebiscitu; turi būti visų tautų „kultūrinė autonomija“; „visur kame dirba moterys, steigiama vaikų darželiai“. Partijos tikslas: „sutvarkyti Lietuvos gyvenimą, kad pagerinus medžiaginį ir dvasinį darbo žmonių būvį, remiantis Kristaus mokslu“⁵⁸.

⁵⁸ LCVA, 564/3/254.

⁵⁹ Mykolas Krupavičius, „Visuomeninės pažiūros ateitininkuose“, p. 162.

⁶⁰ Mykolas Krupavičius, *Atsiminimai*, p. 266–267.

Programa, sakytume, utopinė. Pastebėtina ir tai, kad Bažnyčios privilegijos naikintinos Kristaus mokslo vardu. Tokiam Kristaus mokslui ir taip suprastai krikščioniškai demokratijai galėtų pritarti ir pakankamai nusiteikę laisvamaniai. Tačiau vėliau ir patys krikščionys demokratai daug ko atsisakė. Programa sudužo, susidūrus su politine tikrove: jai nebuvome pribrendę. Lietuvos hierarchai, gindami turimas Bažnyčios pozicijas, tokiems Bažnyčios ir valstybės santykiams nepritarė. O programoje numatytoji parama tikiyboms, tegul minimali ir proporcinga, ne vienam laisvamaniui atrodė per didelė. Bet 1917 m. vasara buvo svajonių metas.

Porevoliuciniame Voroneže sunku atskirti, kas priklausė ateitininkų istorijai, o kas – krikščionių demokratų. Būdingas to meto atsiminimams toks sakiny, kuriame matyti polinkis ateitininkuose įžvelgti politinę jėgą: „Rusijos Lietuvių Seimas buvo pirmas politinis kvotimas ateitininkams. Ir tas kvotimas buvo išlaikytas. Ateitininkai sudarė krikščioniškųjų partijų sielą, drąsiai kovojo už savo idėjas ir neslėpdami į kišenes skelbė jas pasauliui“⁵⁹. Todėl minėta programa kartu priklausė ir krikščionių demokratų, ir ateitininkų istorijai. Sendraugiams susiformavus, abi grupės skirianči riba tapo aiškesnė. Bet sendraugių Voroneže dar nebuvo, Krupavičiui telkiant neribotą jaunimo idealizmą.

Juo labiau kad 1917 m. rudenėjant, politinė padėtis sunkėjo ir nebebuvo galima tenkintis moksleiviška veikla. Po bolševikų perversmo šautuvai nustelbė referatus. Krupavičiaus nuomone, bolševikai nebuvo suinteresuoti piliečių saugumu. Priešingai, „jiems buvo naudinga užguiti, įgašdinti ir terorizuoti“. Jie netrukė „palaidam elementui plėsti, žudyti, prievartauti moteris“. „Vyrai ateitininkai šiose sąlygose pasirodė subrendę, garbingi riteriai. Suaugesni ateitininkai suorganizavo mergaičių apsaugą. Saugojo naktimis bendrabučius su šautuvais rankose. Tuos šautuvus dažnai tekdavo panaudoti. [...] Dieną jie mergaites palydėdavo į mokyklas ir parlydėdavo iš mokyklų į bendrabučius.“⁶⁰ Kitas voronežietis, prisiminęs ateitininkiškus apsaugos būrius, pridėjo: „Tuo metu mieste vyko nepalaužiamas šautuvų ir kulkosvaidžių tratėjimas, plėšimai ir prievartavimai“⁶¹. Pasak Stasio Ylos, Voroneže Endziulaitis iš ateitininkų suorganizavo „atsargos karėvių kuopą“⁶².

⁶¹ Voronežietis, *op. cit.*, p. 61.

⁶² Stasys Yla, *Ateitininkų vadovas*, Trečioji fotografuotinė ir papildyta laida, Kaunas: Naujasis lankas, 2006, p. 356.

JUOZAS BALTUŠIS PARTINIO BUDRUMO SARGYBOJE

Vieno sovietmečio dokumento skaitymas

Dalia Striogaitė

Juozas Baltušis nesyk yra deklaravęs didžią meilę savo pirmam ir vieninteliam literatūros mokytojui, patarėjui ir draugui Kaziui Borutai („Ir atsitiko tada didis ir svarbus įvykis mano gyvenime – susipažinau aš su rašytoju K. Boruta“¹, – rašė autobiografijoje apmąstydamas savo jaunystę prieškario Kaune). Mažaraščiui, bet talentingam jaunuoliui vyresnysis draugas nutiesė kelią literatūron: organizavo jo debiutą (almanache „Darbas“, 1932), įpiršo skambia literatūrinę pavardę, parūpino darbą knygriškykloje, įvedė kūrėjų draugijon... Tad kodėl po kelių dešimtmečių, jau sovietmečiu, Baltušis pratrūko skundu komunistų partijos Centro Komitetui prieš Borutą, kaltindamas jį politiniu analfabetizmu, nacionalistinėmis nuotaikomis ir kitomis „nuodėmėmis“, beje, puikiai žinodamas, kokia netvirta ir pažeidžiama buvo jo draugo tuometinė padėtis (po ilgo atostūmio vos prieš keletą metų gražintas į LTSR Rašytojų sąjungą, bet nepasitikėjimas juo tebesitęsė, buvo išvargęs, slegiamas depresijos)?

Šis skundas – skandalingas literatūrinio gyvenimo faktas – yra sulaukęs nemažo rezonanso spaudoje (minėtina kandi literatūrologo užuomina, įvykio dalyvio kritiškas vertinimas, pašaipus aptarimas egzodo periodikoje)². Bet tolstant nuo paties įvykio, išigali jau apytikris kalbėjimas, panašesnis į gandą ar pramaną, kaip antai: Baltušis „padėjo išsirūpinti“ savo literatūriniam mokytojui K. Borutai „kelialapį“ į Gulago salyną³ (?!). Kaip gi būta iš tikrųjų?

DALIA STRIOGAITĖ (g. 1940) – hum. m. dr., literatūros istorikė, tyrinėja tarpukario lietuvių literatūrą, Kazio Borutos kūrybą, parašė studiją „Avangardizmo sukuryje“ (1998), sudarė ir parengė leidinius „Petronėlė Orintaitė: Biobibliografinė rodyklė, 1925–2000“ (2002), „Baltaragio malūnas“ ir jo byla: Pirmoji Kazio Borutos „Baltaragio malūno“ redakcija“, (2005), „Povilo Višinskio skaitymų“ Šiauliuose organizatorė. Straipsnis parašytas konferencijoje „Socialistinio realizmo klasika: K. Korsakas, J. Baltušis, P. Cvirka“ (Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009-05-22) skaityto pranešimo „Partinio budrumo sargyboje: Juozas Baltušis prieš Kazį Borutą“ pagrindu.

Rašytojas darbo kabinete. 1964. Nuotrauka iš knygos „Susitikimai su Kaziu Boruta“ (Vilnius, 2004)

Skundas (trys mašinraščio puslapiai su aiškiu Baltušio parašu) iki šiol tebėra mažai kieno perskaitytas, nors yra Lietuvos ypatingojo archyvo fonduose surastas ir jau paskelbtas⁴. Tai politinio pobūdžio dokumentas ir gana intriguojantis – rodo ne tik dviejų žymių rašytojų

¹ Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 43.

² Vytautas Kubilius, „Talento mįslės“, in: *Nemunas*, 1972, Nr. 2, p. 20; Vytautas Petkevičius, „Skaudi šviesa“, in: Vytautas Petkevičius, *Kasdieniškios legendos*, Vilnius: Mintis, 1982, p. 153–169; „Baltušis ar Petkevičius? Literatūrinis skandalas Lietuvoje“, in: *Akiračiai*, Čikaga, 1983, Nr. 6, p. 6–7.

³ *Nenugalėtoji Lietuva: Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*, sudarytojas Algimantas Liekis, kn. 1, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 554; kartota: *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*, sudarė Izidorius Ignatavičius, Vilnius: Vaga, 1999, p. 406.

⁴ Juozo Baltušio raštas LKP CK sekretoriui, 1961-01-24, in: *Baltaragio malūnas ir jo byla*, parengė Dalia Striogaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 293–297. Toliau bus cituojama iš šio leidinio.

sankirta, bet ir atspindi anuometinės epochos atmosferą, perteikia politizuoto požiūrio į meną bei kūrėjams taikytų sovietinių drausmės metodų kvintesenciją. Tad ir patį literatūrinį įvykį, kuris lig šiol vertintas daugiausia moralės aspektu (apskundė savo mokytoją!), teisingiau būtų traktuoti politiniu-ideologiniu lygmeniu – kaip sovietizmo reiškinių ir ženklų jo atspindį.

Siekiant aptarti skundą bei susipynusius dviejų klasiškų santykius, kartu išvelgiant bendresnę šio literatūrinio fakto prasmę, tenka atsigręžti į kiek ankstesnius metus.

Boruta, prieškaryje garsėjęs kaip vienas radikaliausių ir autoritetingiausių kairiosios literatūros atstovų, pokario metais paženklintas „liaudies prieš“ etikete, tapo nustumtas nuo literatūrinės viešumos, o Baltušis, kurio proletarinė kilmė ir buvęs vargingas gyvenimas labai atitiko naujosios santvarkos pagrindus, iškilo į aukščiausias partinės ir literatūrinės veiklos viršūnes. Borutą slėgė politinis-ideologinis „presas“, dogmatizmo gniaužtai, o Baltušis uoliai ir ištikimai tarnavo jį iškelusiai sovietinei valdžiai. Sena judviejų draugystė tęsėsi, tik pasikeitė vaidmenys: dabar Baltušis buvo „globėjas“. O įtampa augo: Boruta buvo įskaudintas, kai keletą metų beviltiškai užsitęsusiuose jo apysakos „Sunkūs paminklai“ svarstymuose recenzentai (tarp jų ir Baltušis) mokė jį socrealizmo principų ir marksistinės pozicijos – neigiamo požiūrio į lietuvių kultūros praeitį bei jos garsias asmenybes. Matyt, po vieno tokių svarstymų rašytas šis skaudus Borutos laiškas: „savo laiku neatkreipiau Tavo dėmesio į mūsų krašto kultūros klausimus, o pakišau Gorkį... Galbūt iš Tavęs ir būtų išėjęs mūsų Gorkis kitomis sąlygomis, jei Tu būtum galėjęs įsigilinti kaip Gorkis į savo, taip Tu į savo tautos visokeriopus klausimus“; pabaigoje pridūrė labai rūščiai: „su jokiais tautos išdavikais man nepakeliui“⁵.

Smarki judviejų santykių konfrontacija iškilo 1961 m. sausio 21 d. po rašytojų grupės surengto literatūrinio vakaro Naujojoje Akmenėje: buvę bičiuliai, abu gana temperamentingi, stipriai apsižodžiavo, Boruta, viską metęs, išvyko, o Baltušis, vos grįžęs į Vilnių, nuskubėjo su parašytu skundu pas kompartijos Centro Komiteto sekretorių Vladą Niunką. Skundas – labai būdingas sovietinio bendrabūvio metodas: tik galingasis partijos komitetas išsprendžia visus klausimus, atstato pairusią tvarką, auklėja ir baudžia žmones (pas partijos sekretorių buvo bėgama ir neištikimą sutuoktinį apskūsti, šeimos santykius sureguliuoti).

Kuo Baltušis kaltina Borutą savo skunde?

Tuo, kad renginio metu šis perskaitęs beletrizuotą įvadą, parengtą būsimai antrai „Baltaragio malūno“ laidai:

Šiame įvade K. Boruta deda pastangas visiškai rehabilituoti save ir apkaltinti visus, kurie savo laiku kritikavo jį už šį romaną. K. Boruta įvade nurodo, kad jis gavo „atgalia ranka per galvą“ už „Baltaragio ma-

lūno“ išleidimą; jis tvirtino, kad šį smūgį jam sudavė tie, kurie neišmano „tikrosios lietuvių liaudies tautosakos ir jos reikšmės“; jis aiškino, kiek jam, kaip „Baltaragio malūno“ autoriui, teko ir tenka kentėti nuo šitų neišmanėlių už tai, kad jis teisingai supranta lietuvių liaudies tautosaką.

Taigi – kaip drįso abejoti partinės kritikos teisingumu, kaip galėjo jai prieštarauti? Ir netgi iškelti save kaip išmanantį? Partijos tiesa yra vienintelė, neklaidinga ir reikalaujanti visiško paklusimo. Diskutuoti, reikšti savo kitonišką nuomonę jau yra nusižengimas. Ir nesvarbu, kad nuo anos (stalininės) „Baltaragio ma-

Knygos „Baltaragio malūnas“ pirmojo leidimo viršelis. 1945

lūno“ kritikos buvo praėję penkiolika metų – būtinas absoliutus partijos tiesos pripažinimas. Folkloro samprata, jo panaudojimo kūryboje galimybė – ne individo svarstymų reikalas, o institucijų apibrėžta tiesa, yra juk oficiali versija „Tautosaka – tai liaudies lūkesčių, kovų bei pergalių prieš išnaudotojus išraiška“, ir vadovautis reikia šituo marksistiniu požiūriu. Boruta leido sau jį pavadinti neišmanėlišku.

Netinkamas Borutos elgesys esą tik parodęs, kokia klaidinga jo – piliečio ir rašytojo – pozicija:

yra įsikalbėjęs esąs atstovas kažkokios lietuvių tautos – ne tos lietuvių tautos, kuri pastatė N. Akmenės cemento gamyklą, dirba ir kuria, stato komunistinę

⁵ Laiško Juozui Baltušui juodraštis, in: LLTIB RS, f. 60, b. 521.

ateitį, o kažkokios kitos, jam vienam težinomos. Ši mintis taip giliai įstrigusi K. Borutos sąmonėje, jog jis nebepajėgia suprasti, kad ši tariamoji „lietuvių tauta“ yra tik jo liguistos fantazijos produktas, nieko bendro neturįs su tikrove [...]. Nepajėgia K. Boruta suprasti ir to, kad savo politiniais klaidėjimais jis yra kažkur labai netoli nuo taip vadinamų „tautos atstovų“, nūnai iš užjūrio dergiančių Tarybų Lietuvą, jos laimėjimus tarybinio vystymosi kelyje.

Nacionalistinių nuotaikų skleidimas (tai anuomet vadinta „buržuaziniu nacionalizmu“), pabrėžtinas jų panašumas su užjūrio priešų teiginiais yra, be abejo, rašytojo pažūrų antitarybiškumas – tai itin stiprus po-

K. Boruta tokių klaidingų savo pozicijų dėka palaipsniui smuko ir kaip rašytojas. Jis tiesiog stebina visus, atsimenančius jį iš ankstyvesnių laikų, savo dabartinės kūrybos pilkumu, meniniu neišraiškumu, bejėgiškumu. Dingo stiliaus imlumas, nuskurdo kalba.

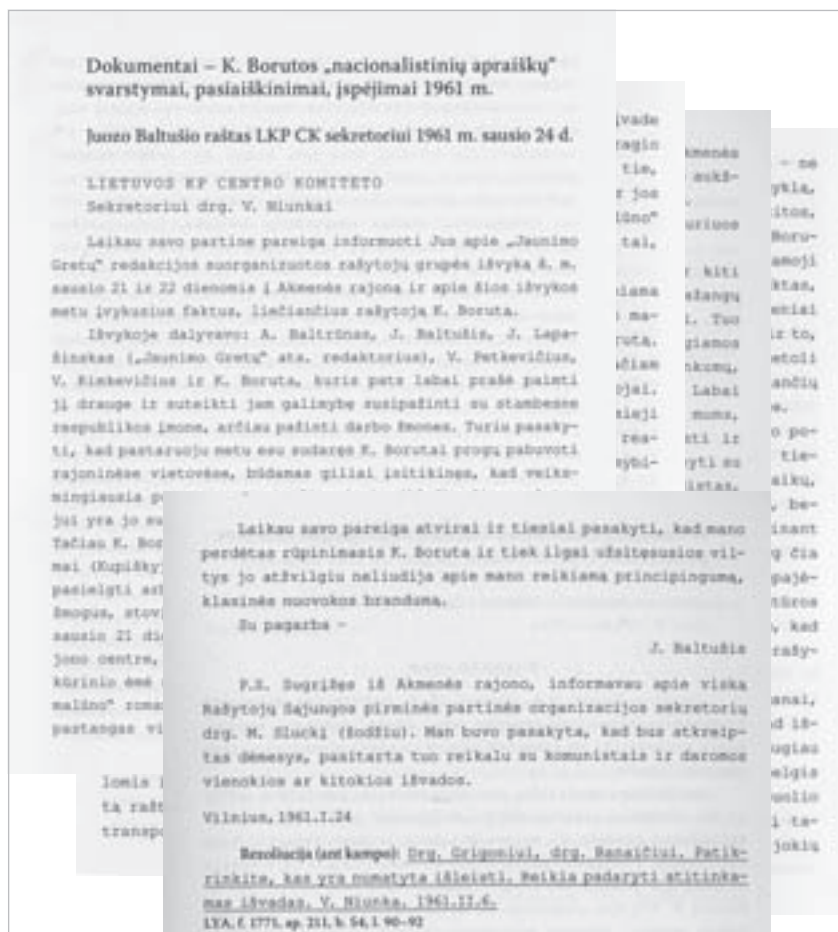
Apie kūrybą ir talentą kalbėdamas Baltušis, regis, galėjo būti bent kiek nuovokesnis: pats „Parduotų vasarų“ romane vaizdavo, kaip talentingasis Poviliokas, netekęs savo kūrinio ir vidinės paskatos, šoko maištauti prieš aplinkos menkystę ir... palūžo. Borutos kūrybinės stagnacijos drama taip pat paženklinta žmogaus vertės pažeminimo ir prievartos patirtimi, vidinės būtinybės prarastimi. Tačiau Baltušio įsitikinimas partinis: kū-

rėjas turi tarnauti santvarkai, privalo atlikti jam patikėtą svarbią visuomenės auklėjimo užduotį – „duot tarybinei liaudžiai talentingų kūrinių“, taigi talento krizė esanti piktybiškas pareigos nevykdymas.

Šitaip išryškinęs kolegos politinio nepatikimumo sindromą, jis teikia išvadą: dirbti su Boruta „nebėra prasmės“, nes šis „per dvidešimtį tarybinio gyvenimo metų nieko nesuprato, nepasidarė sau jokių išvadų ir nerodo geros valios padaryti tai ateityje“. Maža to, daroma užuomina apie užsimaskavusį priešą: sena pažintis, geri prisiminimai „kliudė [...] realiai perprasti ir blaiviai įvertinti šį žmogų“.

Baltušio tekste (ir poelgyje) dominuoja ištikimybės komunistų partijai bei režimui ir komunistinis principingumas – ideologiškai svetimų apraiškų demaskavimas. Skundimas šiaip jau bjaurus dalykas, bet čia vadovaujama ne humanistinėmis normomis, o partine sąžine. Informavimas – itin svarbus komunistinės kontrolės principas. Aptariamasis tekstas ir grindžiamas įsijaustu partiniu moralumu: „Laikau savo partine pareiga informuoti“. „Partinė pareiga“ – šio skundo pradžia ir pabaiga (žiedinė kompozicija). Akcentuojama komunisto laikysena – sakymas „atvirai ir tiesiai“ bei

tvirtas tikėjimas savo teisuoliškumu. Stiliuje vyrauja socialistinei sistemai būdingo pompastiško valstybinio mąstymo standartai („dirba ir kuria, stato komunistinę ateitį“, „vakarai praėjo aukštame lygyje“) bei anuomet įprasti konotaciniai žodžių laukai („apkrėstas nacionalistiniu raugu“, „politiniai klaidėjimai“). Skundo autorius nepraleidžia progos ir pasigirti: kritišku mo-

Juozas Baltušis raštas LKP CK sekretoriui. 1961 m. sausio 24 d. Iš knygos „Baltaragio malūnas ir jo byla“ (Vilnius, 2005)

litinis kaltinimas septinto dešimtmečio pradžioje: juk partijos buvo raginama kuo ryžtingiau atremti Vakarų propagandą, orientuotis į šlovingą dabartį ir komunistinę ateitį.

Nužymėjęs idėjinius Borutos klystkelius, skundo autorius pereina prie literatūros, kuri, jo nuomone, glaudžiai susijusi su ideologija:

mentu pasielgęs kuo teisingiausiai (iš tribūnos nedavęs Borutai atkirčio, kad nekiltų nesveiko smalsumo, bet sumaniai suvaldęs situaciją ir renginys neprarado idėjinio lygio). Nepamiršta ir komunistui būtino savi-kritiškumo, net saviplakos: „mano perdėtas rūpinimasis K. Boruta ir tiek ilgai užsitęsusios viltys jo atžvilgiu neliudija apie mano reikiama principingumą, klasinės nuovokos brandumą“.

Baltušio tekste uolaus partiškumo deklaravimas, sumišęs su besikartojančiu asmeniškumu – „aš“, „mano“, „man“, – skatina išvelgti ir psichologinį veiksni – susikirtimo su Boruta metu užgautą savimeilę, net pažeminimą. Baltušis nebebuvo mokinys, jis jau buvo didis: vienas iš sovietinio režimo „asų“ (LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotojas, kandidatas į LKP CK narius), iškilęs ir į literatūros įžymybes, apdovontas Respublikine premija, gavęs Liaudies rašytojo vardą, labai populiarus, knygos verčiamos į kitas kalbas. Visa tai jo asmeniui uždėjo stiprų garbės ir galios antspaudą. Į savo vertę buvo kaip reikiant įsijautęs net šeimos aplinkoje: „Nomenklatūrinė vieta sureikšmino jo požiūrį į save. [...] Namuose išgalėjo autoritarinės valdžios diktatas. [...] jis „maudėsi“ savo didybėje“⁶, – teigia žmogus, gyvenęs po vienu stogu.

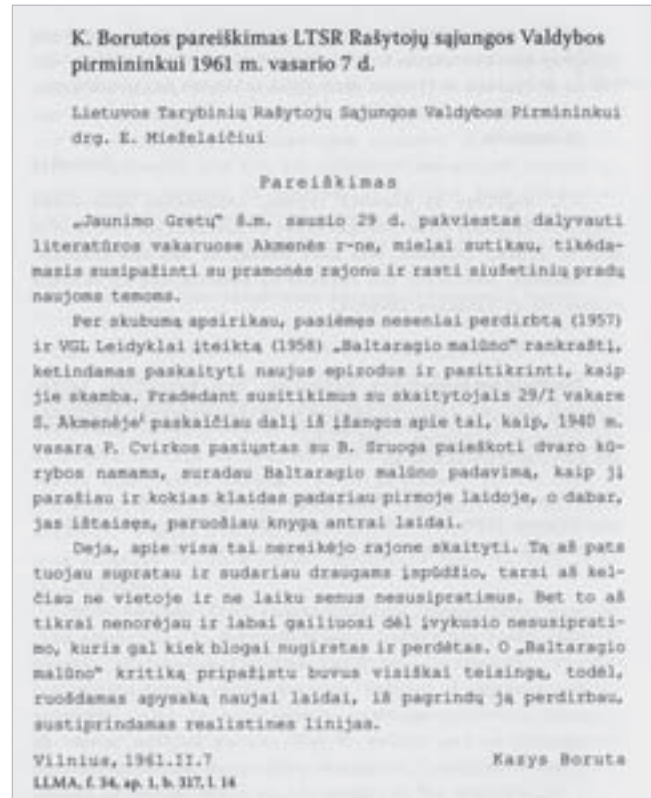
Jis negalėjo pakęsti, jei jam, Baltušiu, nepaklūstama. Kaip rašytojų išvykos vadovas, jau išsyk po literatūros vakaro programos buvo griebęsis tam tikro represyvumo: griežtai įspėjo Borutą, iš jo pareikalavo pateikti kūrinius, kuriuos žadąs skaityti kituose vakaruose (cenzūra!), bet šis nesileido iš aukšto mokomas, užgauliai atsikirto. Taigi buvo svarbu įrodyti savo pranašumą, pamokyti ižeidėją, atsisteisti. Išizeidimas skunde slepiamas po nuoširdumo kauke: tiek daug iki šiol yra padėjęs Borutai, juo rūpinęsis, bet nusivylęs. Besiskundžiantysis stengiasi, kad žodžiai būtų jautrūs, o kaltinimai – nekeltų abejonių. Šitai Baltušis gebėjo: buvo neprilygstamas gražbyliavimo meistras, talentingas recepcijos stimuliuotojas. Kalbėjimo artistizmas – išskirtinė jo talento dovana: lakus sakiny, smagiai kertantis žodis, veiksmą ir įspūdį sustiprinantis veiksmažodžių srautas, savita ritmika... Mokėjo demagogiškai utiruodamas įtikinti tu, kuo norėjo, net aki-vaizdžia nesąmone⁷. Antai ir mūsų aptariamasis tekstas gražiai struktūruojamas kontrastų dėlionės principu: literatūrinio vakaro metu Borutos pasirodymas apolitiškas ir visai neturėjęs pasisekimo, o kitų autorių kovingi kūriniai skambėję su dideliu pakilimu; Boruta klaidžioja, o talentingiausi lietuvių rašytojai (Antanas Vienuolis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozas Grušas)

⁶ Dagnė Jakševičiūtė, *Monikos Mironaitės gyvenimo romanas*, Vilnius: Alma littera, 2008, p. 144.

⁷ Antanas Vienuolis itin vaizdžiai mokėdavęs imituoti pareigūną Baltušį, raminantį išvežtųjų į Sibirą artimuosius: „Tai kas, kad išvežė?.. Iš-

„iš pirmųjų tarybinės santvarkos metų“ surado teisingą kelią ir t. t.

Sukūręs įtaigų, demaskavimo aistros, simuliuojamo nuoširdumo ir abejoti neleidžiančio argumentavimo kupiną „kompromatą“ (žodžiu dar painformavęs ir Rašytojų sąjungos pirminės partinės organizacijos sek-

Kazio Borutos pareiškimas LTSR Rašytojų sąjungos Valdybos pirmininkui. 1961 m. vasario 9 d. Iš knygos „Baltaragio malūnas ir jo byla“ (Vilnius, 2005)

retorių), Baltušis puikiai numatė eigą – bus daromos atitinkamos išvados, prieš Borutą bus imtasi priemonių. Nusizengęs tvarkai asmuo valdžios instancijose paprastai būdavo kietai „apdorojamas“ – baudžiamas, įbauginamas, žlugdomas. Ant skundo greitai atsirado Niunkos rezoliucija-nukreipimas žemesnio rango CK darbuotojams: „Patikrinkite, kas yra numatyta išleisti. Reikia padaryti atitinkamas išvadas“.

Konfrontacija ir skundas išryškino dviejų neeilinių kūrėjų ideologinę takoskyrą, o bendresne prasme – senosios (susiformavusios dar prieškaryje) ir naujosios (sovietinės) inteligentijos vidinę nederbę: pernelyg didelė ir neišlyginama intelekto, pažiūrų, idealų skirtis. Borutos dvasia neprisitaikanti, o Baltušio – konjunktū-

vežė ir vėl parveš... Sugrįš tamstų išvežtieji, tikrai sugrįš sveikutėliai...“; žr. Rapolas Šaltenis, *Tikras netikras Vienuolis*, Vilnius: Spindulys, 1993 [1994], p. 229.

riška. Boruta, nuo jaunystės nemėgęs partijų ir savęs rimčiau nesaistęs nė su viena jų (vengė maštyti partietiška, t. y. šališka), kitokia Baltušio – partinio funkcionieriaus elgsena ir maštysena. Kitoniškas menininko pozicijos, literatūros tikslų, kūrybos santykio su tikrove suvokimas. Pagaliau – kita draugo ir draugystės

Kazys Boruta. Apie 1964. Nuotrauka iš knygos „Susitikimai su Kaziu Boruta“ (Vilnius, 2004)

samprata (romantiškas, dar ankstyvoje jaunystėje Borutos susiformuotas draugystės kultas, o Baltušio – komunistinė sąžinė, labiausiai vertinanti budrumą, klasinę nuovoką, prieš demaskavimą).

⁸ Kazio Borutos pareiškimas Rašytojų sąjungos Valdybos pirmininkui, 1961-02-07, in: LLMA, f. 34, ap. 1, b. 317, l. 14.

Baltušio samprotavimai (ir apskritai maštymas) paženklini savamokslystės antspaudu: neturėjęs galiomybių gilintis į fundamentaliausias tiesas, savo pasaulėžiūroje jas pakeitęs lengviau rastomis ar iš šalies primestomis „gyvenimiškomis“ tiesomis, nesyk yra atsisleidęs savo akiračio neerdvumu ar deklaravęs vertinimo vienpusiškumą, netoleranciją kitam ir kitoniškumui.

Boruta, nors ir sužlugdyto talento (supilkėjusios kūrybos, kaip teigta skunde) autorius, tebebuvo blaivesnis, savo vidum laisvesnis nei daugelis sovietmečio kūrėjų. Savo bičiulį seniai buvo perpratęs – net labai iškilusį ir išgarsėjusį vadindavo Baltušiu (meiliai ir sykiu kiek pašiepdamas). O po incidento ir skundo mestelėjo sodrią metaforą – Piemenų Karalius. Nemalonumų taisykturėjo apsčiai: apsvarstyta Rašytojų sąjungos susirinkime, stabdyta jo knygų leidyba, vilkinta paskirti pensiją. Savo rašytame pasiaiškinyje atsitikimą Naujojoje Akmenėje Boruta stengėsi „sužmoginti“: per skubumą buvo pasiėmęs tą rankraštį, kurio nederėjo rajone skaityti, gailisi dėl įvykusio nesusipratimo, „kuris gal kiek blogai nugirstas ir perdėtas“ (aliuzija į Baltušio klausos defektą, – *D. S.*), o kritiką dėl „Baltaragio malūno“ jis pripažįstąs buvus visiškai teisingą⁸... – jau buvo išmokęs tam tikros maskuotės ir oficialių pasiaiškinių rašymo reikalavimų: kaip priedą pridėjo kelių rašytojų, vakaro dalyvių atsiliepimus ir savo sveikatos būklės pažymėjimą.

Nurimęs Baltušis vėliau tokio aistringo partinio protrūkio savo artimo draugo atžvilgiu jau nedemonstravo, atsitikimo Naujojoje Akmenėje nebeminėjo, – priešingai, įvairiomis progomis rašė apie Borutą labai palankiai: „įžymus rašytojas, šviesus, taurus žmogus...“ Bet partinį vertinimą išlaikė iki galo: būdamas Borutos raštų redakcinės komisijos pirmininkas, „ydingojo“ (iš tiesų poetiško, gražaus) įvado antrai „Baltaragio malūno“ laidai publikuoti neleido.

Įtampą kėlę, gyvenimą, kūrybą ir žmonių tarpusavio santykius trikde idėjiškumo reikalavimai anaipatol nebuvo retas dalykas. Aptartasis dokumentas – sovietmečiui būdingo komandinio vadovavimo kultūros procesui, griežtos partinės priežiūros, specifinio kūrėjų drausminimo liudijimas. Verta jį pažinti. Tai sovietinio meto absurdu ir, deja, jais įtikėjusio Juozo Baltušio reliktas.

„TEREIKĖJO ĮDĖTI ŠIEK TIEK PASTANGŲ“

Romaną Plečkaitį kalbina Aurimas Švedas

Romanas Plečkaitis (1933–2009) buvo toks mokslininkas, kurių Lietuvoje niekada nebebus: akademikas klasikine žodžio prasme. Asketiška išvaizda, sausas vos vos pagardintas ironija kalbėjimas, visada vienoda apranga ir profesoriško ritualo nustatyti judesiai – visa tai darė žmogaus, esančio anapus laiko, įspūdį. Jis nebuvo lengvo ir paprasto būdo žmogus, bet vargu ar tikras mokslininkas, kaip ir tikras menininkas, būna toksai. Jo mokslo veikla nusakoma labai paprastai: senoji Lietuvos filosofija, Kantas, visuotinės filosofijos istorijos ir logikos tyrimai. Jo pedagoginė veikla – atvirksčiai – keliais žodžiais nenusakoma. Išsitos filosofų, psichologų, filologų kartos, Vilniaus ir Kauno universitetai, jo vadovauti diplominiai, magistro, daktaro darbai... Jis nepretendavo sukurti savo „mokyklos“ ar tapti vienišu genijumi. Jis buvo tiesiog Profesorius. (*Vytautas Ališauskas*)

Skaitytojų dėmesiui siūlome 2008 m. balandžio 8 d. VU Filosofijos fakultete įvykusio dr. *Aurimo Švedo* pokalbį su prof. *Romanu Plečkaičiu* apie Lietuvos humanitarikos būklę sovietmečiu (kitos šio pokalbių ciklo publikacijos *NŽ-A*: 2006, Nr. 12 (su a. a. Broniu Savukynu); 2007, Nr. 3 (su Vanda Zaborskaite), Nr. 5–6 (su Mečislavu Juču); 2008, Nr. 1–2 (su Antanu Tyla); Nr. 9–10 (su Edvardu Gudavičiumi); 2009, Nr. 3–5 (su Broniumi Genzeliu)).

Visų pirma norėčiau Jūsų paklausti, kaip atėjote į filosofiją?

Aš esu baigęs logikos ir psichologijos specialybę¹. Taip jau nutiko, kad mane paliko universitete asistentu. Taip ir atėjau. Aš rašiau disertaciją pas Vosylių Sezemaną, o kai mano darbo vadovas numirė, prisireikė filosofijos istorijos ir logikos dalykų dėstytojo. Toks tad manasis kelias².

Kalbindamas ne tik istorikus, bet ir kitų disciplinų atstovus supratau, kad vieną klausimą privalau užduo-

¹ 1956 m. Vilniaus pedagoginiame universitete. Čia ir toliau redakcijos pastabos.

² Plačiau apie prof. Plečkaičio filosofinį kelią ir jo filosofijos sampratą žr. „Vadintis filosofu – nepaprastas įsipareigojimas“, Tomas Sodeika kalbina Romaną Plečkaitį, in: *NŽ-A*, 1993, Nr. 7–8.

³ Visiškai priešingą liudijimą apie tarp VU filosofų ir jų paskaitose

ti visiems... Kurių humanitarinių ar socialinių mokslų atstovai (lituanistai, istorikai, filosofai) buvo laisvesni sovietmečiu, galėjo daugiau pasakyti? O gal nevalia lyginti mokslų, tačiau prasminga kalbėti apie konkrečias juose triūsusias asmenybes?

Sovietmečiu neegzistavo aiškių nuostatų, kad istorikai privalo sakyti viena, o filosofijos žmonės – kita. Daug kas priklausė nuo bendros situacijos konkrečiame fakultete arba katedroje. Antai aš iš pradžių priklausiau Filosofijos katedrai, po to mes įkūrėme savo Filosofijos istorijos ir logikos katedrą. Mano patirtis leidžia teigti, kad iš tiesų daug kas priklausė nuo bendros atmosferos. Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje tvyrojo tokios nuostatos, kad į rusišką marksizmą atsigręžti net nekildavo mintis. Žinoma, dogmatikų atsisirasdavo ir čia. Tačiau dvasia buvo laisva. Todėl jeigu kas nors ir dairydavosi, tai tik į Vakarų marksizmą. O tai juk visai kas kita nei Maskvoje puoselėtos schemas. Maskvėnai orientavosi į Lenino dogmatizmą, tuo tarpu vilniečiai narstė jaunojo Marxo veikalus, kuriuose dar nėra jokių pranašysčių. Taigi aš, pradėjęs dirbti universitete (1963), patekau į naujovėms ir visokiems svarstymams atvirą, laisvą terpę. Filosofijos katedrai tuo metu vadovavo docentas Eugenijus Meškauskas – labai šviesi asmenybė. Jis visokeriopai skatino kolegų žingeidumą, įvairiausių naujovių paiešką bei taikymą. Jis sukūrė tikrai gerą dvasią³. Pamenu, kad katedros posėdžiai visuomet prasidėdavo nuo kokio nors mokslinio pranešimo ir išvirsdavo į savitus seminarus. Kartą aš išgirdau: „Dabar jau tau reikia pranešimą padaryti“. Reikia tai reikia. Parengiau pranešimą apie toleranciją. Tada gi tokio daikto niekas nežinojo, juk egzistavo tik du poliai: meilė draugams ir neapykanta priešams. Nepaisant to, aš vėliau ir straipsnį tolerancijos tema paskelbiau⁴. Taigi daug kas priklausė nuo pačių žmonių bendro nusistatymo. Pavyzdžiui, man pradėjus

vyravusią laisvės dvasią žr. Juozas Tumelis, „Laiškas redaktoriui: Arba Marksizmo („su lietuvišku veidu“) alchemija“, in: *NŽ-A*, 1994, Nr. 4.

⁴ 1998 m. išleista ir knyga šia tema: Romanas Plečkaitis, *Tolerancija*: Monografija, Vilnius: Pradai, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1998, 333 p.

dirbti būta vienos labai palankios aplinkybės – mūsų paskaitų niekas (t. y. „iš viršaus“, – A. Š.) nelankydamas. Todėl mes galėjome kalbėti auditorijose tai, ką norėjome. Žinoma, dalyko programos būdavo bendros visai Sovietų Sąjungai. Pavyzdžiui, logikos dalyko programa buvo tokia, kad pagal ją galėjai dėstyti tik atsilikuosiuose XIX a. pabaigos universitetuose. Pavarčiau aš tą programą, numojau į ją ranka ir ėmiausi dėstyti modernią simbolinę logiką⁵.

Sovietmečiu ne vieną šviesesnę asmenybę ta baisi sistema sugebėjo „suvalgyti“. Kodėl Meškauskas laisvamenybė nebuvo užgesinta?

Tokių bandymų būta. Pavyzdžiui, užsipultas mūsų žurnalas „Problemos“. Tačiau kažkaip atsispirdavome. Vis dėlto Meškauskas buvo autoritetas. Kita vertus, filosofijoje diskutuoti buvo privaloma! Todėl dažniausiai visokie ideologiniai prievaidai per tokias diskusijas pasirodydavo ne itin kokiame šviesoje. Nepasitaikė filosofų tarpe, kad ką nors iš darbo atleistų ar kitokia forma gyvenimą sugadintų. Mūsų bendruomenė nepatyrė tokio spaudimo. Žinoma, iš dogmatikų pusės būta visokių puldinėjimų, esą mes gilinamės į „netikrą marksizmą“.

Kai aš dėčiau filosofijos istoriją, pagal programą reikėjo vos ne pusę paskaitų skirti marksizmui. Aš gi paskaitydavau viso labo vieną paskaitą apie ankstyvuosius Marxo veikalus, kuriuos Vokietijos socialdemokratai išleido tik 1932 m. Taigi Leninas apie pastaruosius net nenutuokė, todėl galima tarti, kad jeigu jie dienos šviesą būtų išvydę daug anksčiau, tai Lenino marksizmas būtų buvęs visai kitoks, daug humaniškesnis.

Tai, ką Jūs dabar pasakojate, tarp istorikų buvo nematytas dalykas. Kiek esu skaitęs įvairiausių Istorijos fakulteto posėdžių protokolų, vis tekdavo patirti, kad kokios paskaitos viena „neatsargi“ potėmė sukeldavo didžiulį galvos skausmą ir konkrečiam dėstytojui, ir jo „budriems kolegoms“.

Štai matote, kaip svarbu, kad vis dėlto toji laisva dvasia būtų. Jeigu tokia dvasia tvyro, ir tu žinai, ką nori per paskaitas studentams pasakyti – tai ir darai, jausdamas visą atsakomybę už šį savo veiksmą.

Kur filosofai buvo laisvesni: Maskvoje, Vilniuje ar Varšuvoje?

Žinoma, Varšuvoje. Kokios ten diskusijos virdavo! Aš su lenkų filosofais draugavau nuo seno. Matote, su

Krokvos universitetu mes turime pasirašę tokią bendradarbiavimo sutartį, – nuo senų laikų, tad tam tikri dalykai vykdavo jau sovietmečiu. Tai, ką tuo metu man teko patirti, leidžia vienareikšmiškai atsakyti į jūsų klausimą: lenkai buvo visiškai vakarietiškos orientacijos. Žinoma, dogmatikų pasitaikydavo ir ten. Tačiau jie bendro vaizdo tikrai nesugebėdavo sugadinti.

O jeigu reikėtų palyginti Maskvą ir Vilnių?

Aš situaciją žinau geriau iš logikos mokslo padėties. Kita vertus, tam tikrus dalykus galima apibendrinti ir iš filosofijos istorijos taško. Maskvoje būta žmonių, kurie mąstė dalykiškai ir bliviai, suvokdami tai, kad iš rusiško marksizmo vis dėlto nėra nieko gero. O šiaip mes, kai iš Maskvos į bendrus pasitarimus, rengiamus Vilniuje, atvažiuodavo visuomeninių mokslų atstovai, dažnai iš jų pasijuokdavome.

Negirdėtas dalykas istorikams taip elgtis su „vyresniaisiais broliais“. Jų buvo prisibijoma.

O ko čia bijoti? Jokios baimės prieš maskvėnus neįėjau. Užduodavome jiems įvairių klausimų diskusijų metu, pasišaipydavome. Žinoma, jeigu koks nors galvotėnis jų kompanijoje pasitaikydavo, tai žvelgdavome rimtai. Tačiau daug „primityvų“ vis dėlto tarp atvykėlių iš Maskvos būdavo. Juk jeigu pasižiūrėtume iš esmės į klausimą: kokių gi klasikų sovietinis marksizmas davė pasauliui? Jokių! O štai Vakarai davė Jaspersą, Heideggerį, Sartre'ą, Rasselą, Wittgensteiną. Tai pasaulinio mąsto figūros. O čia gi nieko panašaus nebuvo išugdyta! Jeigu maskvėno filosofavimo viršūnė buvo „narstyti“ kažkokį Lenino veikalą ir visaip jį komentuoti, tai apie ką su tokiais galima kalbėti? Mes buvome naujoviškai nusiteikę.

Ar sovietmečiu egzistavo kokios nors filosofų mokyklos arba jų užuomazgos?

Į šį dalyką yra žiūrima labai įvairiai. Tačiau mūsų Filosofijos katedroje kažkoks darinys formavosi. Ar tai mokykla, ar ne mokykla – dabar man sunku pasakyti. Kaip minėjau, į mokyklą formavimosi klausimą žvelgiama įvairiai. Pavyzdžiui, Antanas Maceina sako, kad mokyklos sudarymas yra ne kas kita kaip „žalčio išnara“. Štai žaltys palieka savo odą, o tada į ją įlenda kokie nors „nevykėliai sekėjai“. Taigi daug kas priklauso nuo požiūrio. Jeigu mokiniu laikytume tokį, kuris žino daugiau už savo mokytoją, tai jau yra pozityvus dalykas. Ir vėl man norisi sugrįžti prie esminės tezės: intelektualinių paieškų laisvė buvo, ir mes ją naudojome.

⁵ Iš logikos srities prof. Plečkaitis yra išleides šias knygas: Romanas Plečkaitis, *Logikos įvadas: Mokymo priemonė respublikos aukštosios mokykloms*, Vilnius: Mintis, 1968, 239 p.; Romanas Plečkaitis, *Logikos įvadas: Mokymo priemonė respublikos aukštosios mokykloms*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mintis, 1978, 302

p.; Romanas Plečkaitis, *Logikos pagrindai: Mokymo priemonė aukštųjų mokyklų studentams*, Vilnius: Tyto alba, 2004, 437 p.; Romanas Plečkaitis, *Logikos pagrindai*, antroji pataisyta laida, Vilnius: Tyto alba, 2006, 437 p.

Jūs jau iš dalies atsakėte į šį klausimą, tačiau norėčiau dar kartą pasitikslinti: koks požiūris į marksizmą sovietmečiu vyravo filosofų bendrijoje? Tai pažinimą praturtinti galinti teorija, spekuliatyvi sistema ar kažkokie „burtažodžiai“?

Kaip jau minėjau, buvo du marksizmai – sovietinis ir Vakarų. Tie, kurie orientavosi į sovietinį marksizmą, nieko gyvenime ir nepasiekė. Tačiau buvo ir tokių, kurie norėjo kažko daugiau. Vilniaus universiteto biblioteką pasiekdavo italų komunistų partijos teoretikų leidžiamas žurnalas *Rinascita*. Tie, kurie kažkiek paskaitinėdavo itališkai, gaudavo nemažai impulsų, sklaidydami jo puslapius, nes šitame leidinyje buvo skelbiami pakankamai solidūs straipsniai. Tiesa, vėliau sovietai su italais komunistais susipyko. Tačiau *Rinascita* buvo prenumeruojamas gana ilgai. Teko ir man jį paskaitinėti. Įdomių išvalgų radau. Moksle turi egzistuoti minties laisvė. Jeigu imsi ją varžyti – nieko gero iš to nebus. Kas nori save laikyti mokslininku, tas turi padaryti vieną dalyką. Iš pat pradžių pripažinti, kad jo pažiūros yra atviros kritikai. Ar sutinkate su šiuo teiginiu?

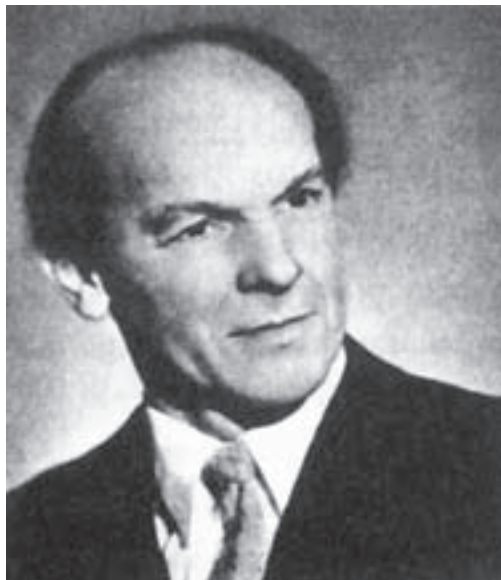
Be jokios abejonės.

Jeigu kas nors pajėgia kritikuoti Isaaco Newtono mechaniką – mokslas dėl to tik laimi. O sovietiniame marksizme ieškoti klaidų buvo draudžiama. Mes šandien jau kalbėjome apie lenkus. Jie drąsiai svarstė įvairiausius Marxo suklydimus, ypač aiškiai pasireiškusių pastarojo pranašystėse. Kai ką šiais klausimais savo paskaitose pasakydavau studentams ir aš. Pavyzdžiui, priartėjus rinkimų metui jau minėta italų kompartija paskelbdavo, kad jeigu už juos piliečiai balsuos, tai komunistai niekuomet nė nepagalvos apie tokį susikompromitavusį dalyką kaip proletariato diktatūra. Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje ši diktatūra buvo šlovinama! Aš apie italų komunistų idėjas savo studentams užsimindavau. Tai išblaivydavo juos. Mūsų katedros žmonės buvo nusiteikę paieškoms ir naujovėms. Konservuoti tradiciją neįdomu ir neprasminga. Ją reikia ir galima keisti.

Interviu su istorikais metu ne kartą teko išgirsti, kaip sunkiai sovietmečiu jiems atsiverdavo „informacijos langai“, leidžiantys patirti, kas gi vyksta vakarietiška-

me istorijos moksle. Lengviausiai informaciją apie už geležinės uždangos dirbančius kolegas praeities tyrinėtojų cechus gaudavo kritinio žanro brošiūrų pavidalu. Kaip ir kokius „langus“ atsidarydavo filosofai?

Jau pasakojau apie mus pasiekdavusius Vakarų komunistų žurnalus, kuriuose kartais pasitaikydavo visai įdomių straipsnių. Be to, į Vilnių atkeliavdavo vienas logikos mokslo problemoms skirtas periodinis leidinys, kitą

Romanas Plečkaitis (1933–2009)

mus dominusį žurnalą *Mind* gaudavo Mokslų akademijos biblioteka. Visa kita vakarietiška intelektualinė produkcija pas mus buvo labai dėmesingai prižiūrima ir sunkiai skindavosi kelia pas skaitytoją. Tačiau daug ką buvo galima sužinoti iš lenkiškai leidžiamų žurnalų, kurie pasiekdavo Lietuvą. Aš pats buvau užsiprenumeravęs ir iki šiol turiu nemažą lenkiškų žurnalų rinkinį. Be to, mes kaip aukščiausios kategorijos mokslininkai galėdavome įsigyti užsienietiškų knygų. Tam tikslui šešiasdešimties rublių sumą reikėdavo pasiųsti į Maskvoje įsikūrusią įstaigą, kuri vadinosi

Информационное бюро иностранной литературы. Tokią privilegiją turėjo tik mokslų daktarai. Reikia pasakyti, kad tuo metu mokslų daktaras buvo itin vertinamas, nes ir reikalavimai, kuriuos turėdavai atitikti, norėdamas pasiekti šį laipsnį, buvo aukšti. Už minėtus šešiasdešimt rublių buvo galima įsigyti tris keturias knygas. Taip aš per dvidešimt metų susirinkau XX a. logikos ir filosofijos klasikų biblioteką. Beje, apie vieną knygą, kurią nusipirkau pasinaudodamas mokslų daktaro teise, verta pasakyti keletą žodžių. Išpakavęs man skirtą siuntinį ir apžiūrėjęs ją, aš radau įrašą: „Ši knyga yra skirta tik jūsų asmeniniam naudojimui“. Suprask, neturėjau teisės jos rodyti ir skolinti savo kolegoms. Žinoma, tai buvo absurdiškas draudimas. Kas gi gali mane kontroliuoti – duodu aš ją kam nors ar ne?

O kas parašė tą knygą, kurią Jūs privalėjote paslėpti savo asmeninėje bibliotekoje, kuo toliau nuo aplinkinių akių? Apie ką ji?

Tai buvo Karlo Jasperso veikalas „Atominė bomba ir žmonijos ateitis“, kuriame jis rašo, kad geriau jau būti atomizuotam nei komunizuotam.

Suprantama, kodėl ją, anot to meto cenzorių, reikėjo slapstyti, kad sovietinio žmogaus pasaulėžiūrai nebūtų suduotas rimtas smūgis.

Matote, pastaroji knyga buvo įtraukta į indeksą, tačiau ją vis tiek man atsiuntė. Taigi daug ką galima buvo gauti, tereikėjo įdėti šiek tiek pastangų. O juk mes aktyviai keisdavomės dėmesio vertais tekstais ir taip vienas kitam atidarydavome, kaip jūs sakėte, įvairius „langus“. Kai atsirado pirmieji spausdinimo aparatai „Era“, mes daug ką nusikopijuodavome. Pagaliau kai ką atsiųsdavo ir iš Maskvos bibliotekų fondų. Kas norėjo, tas galėjo daug ką sužinoti ir sovietmečiu.

Dar vienas klausimas neduoda man ramybės jau labai senai. 1972 m. Jūs paskelbėte veikalą „Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“⁶. Istorikų ceche tuo metu nieko panašaus nebuvo galima publikuoti, nes tuoj pat būtų pasipylę kaltinimai „feodalinės praeities aukštiniu“. Kai tarėmės telefonu dėl šio interviu, Jūs sakėte, kad filosofijos istoriją rinkosi visų pirma tie, kurie nenorėjo turėti nieko bendra su dogmatizmu. Taigi vengdamas dogmatizmo Jūs rinkotės feodalizmo epochos filosofinės minties analizę. Man rūpi, ar niekas tokioje Jūsų temoje neižvelgė „feodalinės praeities aukštiniu“?

Anaiptol. Kai aš gyniau kandidatinę disertaciją „Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje“, tai buvo labai sunku surasti oponentus. O žinote, kas man sutiko pagelbėti šioje keblioje situacijoje? Juozas Žiugžda! Istorikas!

Nejaugi Žiugžda neprikalbėjo Jums visokiausių dalykų per disertacijos gynimo posėdį?

Jis elgėsi labai korektiškai ir pareiškė: „Tokių tyrimų reikia, juk tai – Lietuvos mokslo praeitis!“ Niekas man netrukė ir jokių įtarinėjimų, kad užsiimu feodalinės praeities aukštiniu, neišsakė. Todėl istorikų ceche klaidžioję „baubai“ man tiesiog nesuprantami. Žinoma, tekste reikėjo įterpti frazę, esą tai, kuo aš užsiimu, yra kultūrinis paveldas, o marksizmo klasikais yra liepę šį paveldą įsisavinti, nes kultūringas gali būti tik tada, kai tau prieinami geriausi žmonijos darbo vaisiai. Ir taip toliau panašiu stiliumi... Iš principo – nekaltos frazės.

Ar būta tarp filosofų tokių nutikimų, kad kuris nors mokslininkas nukentėtų dėl savo pažiūrų, teksto ar viešų pasisakymų? Turiu omenyje administracines priemones, ritualizuotą bolševikinę kritiką ir savikritiką, cenzūros mechanizmų veiklą. Istorikų bendruomenėje tokie dalykai nutikdavo nuolat.

Buvo ir pas mus nemalonūs nutikimai, susiję su Jonu Repšiu. Beje, šis žmogus buvo baigęs istoriją. Jis

⁶ Romanas Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje: Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais*, Vilnius: Mintis, 1975, 527 p. Vėliau dar išleista: Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos isto-*

norėjo moderniai pažvelgti į Marxo paveldą. Tai dogmatikams nepatiko ir tuomet jį labai aršiai užsipuolė. Kita kartą kliuvo mūsų rengtam žurnalui. Žinote, niekada netrūksta žmonių, kurie, puldinėdami kitus, nori valdžios akyse susikrauti tam tikrą kapitalą, iškilti valdžios akyse. Tiesa, man nė karto neteko patirti panašaus pobūdžio puldinėjimų.

Koks sovietmečiu tarp filosofų vyravo požiūris į istoriją ir istorikus? Ar filosofai jautėsi besantys aukštesnio statuso tuometinėje akademineje bendrijoje? Juk, anot gyvuojančio stereotipo, istorikai tiesiog renka faktus, o filosofai – konstruoja teorijas. O gal tokių skirčių mokslininkų savimonėje tuo metu nebuvo?

Istorikai ne tik renka faktus, jie turi atsakyti į klausimus „kas buvo?“, „kodėl taip nutiko?“, „kokie viso to padariniai?“ Bent jau filosofai taip suvokdavo istorikų veikimo prasmę. Kai aš dėščiau filosofijos istoriją, tai stengiausi žvelgti į savo paskaitose aptariamus reiškinius būtent taip. Na, o mūsų santykiai su istorikais buvo... Tuometinė ideologinė sistema ragino į viską žvelgti per klasių kovos prizmę. Istorikai taip ir elgėsi. Galbūt jiems ne viskas pavykdavo analizuojant tam tikrus reiškinius bei procesus. Kita vertus, to ir buvo galima tikėtis. Mano minėta schema tiesiog suniveliodavo daugelį dalykų ir taip jie „išsprūsdavo“ tyrinėtojų. Taigi kai reikėdavo pasitikslinti konkrečius faktus, mes pasklaidydavome istorikų darbus. O mūsų bendruomenei visų pirma būtų buvusios įdomios įvairios istoriosofinės teorijos, tačiau jų sovietmečiu nebuvo.

Nebuvo sovietmečiu, nėra ir dabar.

Tai ir yra bėda. Istorikai nesigilina į istorijos teoriją. Istorikų teoretikų labai reikėjo tuo metu, tačiau jų nebuvo. O mes bandėme teoretizuoti.

Žvelgdamas į sovietmečiu susiklosčiusią istorikų bendruomenę, ar Jūs tuo metu ir dabar galite paminėti kuri nors šios bendruomenės atstovą kaip galbūt išsiskyrusį iš kitų savo erdvesniu ir drąsesniu mąstymu?

Labai sunku ką nors išskirti. Mūsų katedra vienu metu priklausė Istorijos fakultetui. Tekdavo dalyvauti įvairiuose bendruose susirinkimuose. Žinote, slogų išpūdį jie darė. Fakultete buvo tokių žmonių, kurie buvo silpni kaip mokslininkai. Tiesa, šiuo atveju nereikia absoliutinti. Tarp istorikų buvo ir labai šviesių žmonių. Tiesiog aš dabar nenorėčiau pradėti vardyti pavardžių. Kaip supratau, ir jūsų akimis žvelgiant, mes kiek geriau atrodėme tuo metu. ☒

rija, t. 1: *Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, 736 p.

NEMUNAIČIO EPOCHA

Tarp pradžios ir vidurinio mokslo I

Sigitas Jegelevičius

PIRMIEJI EGZAMINAI

1949 m. baigiau Vabalių pradžios mokyklą. Tais laikais, baigus ketvirtąjį skyrių, buvo privalu laikyti baigiamuosius egzaminus. Mūsų pradžios mokykla buvo dviejų komplektų: vienas Vabaliuose, kitas – Galintėnuose. Vabaliuose dirbdavęs mokyklos vedėjas. Ir herbiniame antspaude buvęs įrašas: *Vabalių pradžios mokykla*. Vis dėlto baigiamuosius egzaminus tekdavę laikyti kitur, kur mokinukus egzaminuodavusi apskrities švietimo vadovybės sudaryta komisija. Bene iki 1927 m. baigiantieji Vabalių pradžios mokyklą egzaminų laikyti važiuodavę į Merkinę. Po to, iki pat 1950 m., mūsų pradžios mokyklos mokiniai egzaminus laikydavę Nemunaityje. Po sovietinės reokupacijos buvo pertvarkyti mokyklų komplektai: nuo Vabalių atskirta Galintėnų mokykla. Nuo tada galintėniškiai egzaminus laikė Raitinukuose, vėliau – Makniūnuose. Vabalių mokyklos antruoju komplektu tuomet buvo įvardinta Fermos pradžios mokykla.

Mes, keturi Vabalių mokyklos ketvirtokai, 1949 m. gegužės pabaigoje kartu su Nemunaičio bei Fermos mokyklų ketvirtokais Nemunaityje laikėme pirmuosius savo gyvenime egzaminus, klausant net penkių mokytojų komisijai. Komisijai pirmininkavo apskrities švietimo skyriaus atsiųsta mokytoja Simonavičiūtė, jo nariai buvo Nemunaičio mokyklos vedėjas Adomas Vencius ir tos mokyklos mokytojas Antanas Tamošiūnas, taip pat Fermos mokyklos mokytoja Regina Urbonavičiūtė ir mūsiškis – Stasys Bieliūnas.

SIGITAS JEGELEVIČIUS (g. 1938) – žinomas Lietuvos istorikas ir profesionalus mokslinių leidinių sudarytojas bei redaktorius – „Naujojo Židinio-Aidų“ puslapiuose jau ne pirmą kartą pasirodo kaip išskirtinis memuaristas, fotografinį atminties tikslumą kūrybiškai pajungiantis neskubraus pasakotojo talentui, seniai pripažintam tų, kuriems yra tekę girdėti jo žodžiu dėstomų istorijų iš sovietų Lietuvos viešojo ir neviešojo gyvenimo. Jau skelbėme jo atsiminimus iš mokymosi Alytaus vidurinėje mokykloje (2007, Nr. 4) ir Vabalių pradžios mokykloje (2007, Nr. 7) laikotarpiu. Šiame NŽ-A numeryje pradėdame skelbti jo atsiminimus iš Nemunaičio septynmetės mokyklos laikotarpio.

Kad ir kaip besisuktum ar save įsivaizduotum, kiekvieno egzamino esmė yra prievartos momentas. Nė vienas neišsiskyrėme didele narsa, bet kur bepasidėsi – egzaminus laikyti reikėjo. Nemalonus jausmas. Kas reikalinga pagal programą ir bilietus – mokėjau. Ir vis dėlto... Egzaminus reikėjo laikyti svetimoje mo-

Nemunaičio panorama. Kairėje antrame plane – senosios mokytojos Onos Tunylaitės namelis. 1971-07-02. Fotografijos iš autoriaus archyvo

kykloje, prie nepažįstamų mokytojų. Jau vien tai didino egzaminų baimę. Besikaupiančią baimę dar aitrino vyresniųjų kalbos bei pamokymai. Ir jau visai pribaižė Antanina Dilijonaitė, kuri taip pat rengėsi egzaminams. Ji aitrino ir taip nepavydėtiną mūsų savijautą pasakojimais iš prieškario patirties. Jos du broliai Antanas ir Julius kadaise mokėsi gimnazijoje. Esą jokių būdu negalima egzaminatoriams prasitariti, kad rengiesi mokyti gimnazijoje, nes tuomet stipriau, giliau egzaminuoja ir gali *sukirsti*, nes nenori į kitą mokyklą išleisti silpnesnių mokinių. Dėl to labai pergyveno valėniškiai Gintautas Prėskienis ir Stanislava Urbanavičiūtė. Gintautas rudenį turėjo išvažiuoti į Kauną, kur manė lankysis gimnaziją, o Stasė tėvai rengėsi leisti toliau mokytis Alovėje. Manęs tai neįaudino.

Rytais tėvai paeiliui mus ir mokytoją nuveždavo į

Nemunaitį, o po egzamino pareidavome. Paprastai Cigonakeliu, o ne vieškeliu per Kastriškes. Taip arčiau ir ramiau.

Egzaminai vyko erdvioje klasėje, nacionalizuotame tuo metu jau įkalinto klebono kun. Vaitiekaus Želnios vasarnamyje, kuriame buvo įkurdintas vienas pradžios mokyklos komplektas.

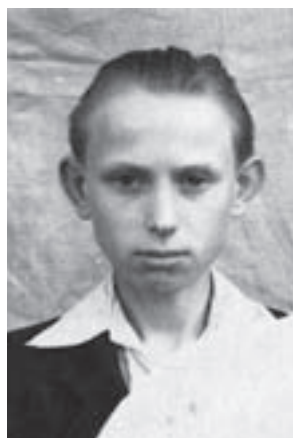
Bloga nuojauta neapgavo. Pirmas egzaminas – lietuvių kalba raštu. Diktantas. Atrodo, kad didesnių kliuvinių nebuvo ir viskas baigėsi labai gerai. Mūsų mokytojas buvo patenkintas. Kitas egzaminas – lietuvių kalba žodžiu. Mus mokytojas bent du kartus buvo pervaręs per bilietus. Jaučiausi tvirtai. Man pakliuvo lyg ir 1 bilietas. Su pirmais dviem bilieto klausimais susidorojau nesunkiai, komisija lyg buvo patenkinta. Trečias bilieto klausimas – eilėraštis, kurį reikėjo padeklamuoti. Eilėraščių mokėjau. Eilėraštis neilgas. Gal trys ar keturi punktai. Apie pavasario gamtą. Priėjus prie eilėraščio, mokytojas Tamošiūnas maždaug taip pasakė: na, dabar rėžk, kad net langai skambėtų! Manau, kad jis taip patarė geranoriškai. Savo mokinius jis buvo iš kalno išpėjęs: eilėraščius deklamuoti garsiai. Nežinau, kas man atsitiko po to bičiuliško patarimo. Tiesiog atėmė žadą. Eilėraščių pasakiau nesuklupdamas, bet vos girdimu balsu. Taip tyliai, kad mokytojas Tamošiūnas klausė prie manęs pasilenkęs, beveik ausį pridėjęs. Tai mane dar labiau žlugdė, – balsas visai pritilo. Mūsų mokytojas Bieliūnas labai susinervino. Gavau trejetą...

Šis nuotykis mane labai prislėgė. Kitus egzaminus išlaikiau kur kas geriau. Vis dėlto nuotaika buvo bjauri. Persekiojo nepilnavertiškumo pajautimas. O juk aš savo mokykloje buvau geriausias tų metų ketvirtokas. Su manimi varžėsi tik metais vyresnė Urbanavičiūtė... Po keliolikos metų su reikalais atvažiavęs į Vilnių ir kažkaip dėl tų reikalų mane namuose susiradęs, mokytojas Tamošiūnas prisiminė šitą mano egzaminų nuotykį. Tikriausiai tai buvęs ypatingas atvejis jo praktikoje.

Po paskutinio egzamino vargonininkas Petras Kaupinis mus visus su egzaminų komisija nufotografavo ant mokykla tapusio vasarnamio laiptų. Iš trijų mokyklų – tik 26 ketvirtokai, nors tuomet apylinkėje vaikų nestigo. Privalomas pradinis mokslas realiai dar nebuvo įgyvendintas. Ne vienas antramečiudamas mokyklą lankydavo, kol sukaks 14 metų ir mesdavo mokslus, taip ir nebaigęs mokyklos. Fotografijoje užfiksuoti 3 būsimi Alytaus vidurinių mokyklų 1957 m. laidos abiturientai: Danutė Kaupinytė, Albina Savukaitė ir šių eilučių autorius. Urbonavičiūtė baigė Alovės vidurinę mokyklą. Motiejus Vaclovas Vaitulionis užbaigė mokslus neakivaizdiniu būdu. Dar 11 baigė tik septynmetę mokyklą. Vien pradžios mokykla turėjo pasitenkinti 10 fotografijoje užfiksuotųjų.

PAŽYMĖJIMAS

Tais laikais baigusiems pradžios mokyklą išduodavo pažymėjimus: maždaug ant A4 formato lapo juodai atspausdintas blankas su LTSR herbu ir rėmeliu. Ranka įrašydavę kiekvieno personalinius duomenis. Tas pažymėjimas duodavęs teisę stoti į gimnazijos 1-ąją klasę (vėliau – vidurinės mokyklos 5-ąją klasę). Mes tų pažymėjimų negavome. Priežastis ganėtinai

Autorius 1952 m. liepą

politizuota. Tais metais Alovėje, valsčiaus centre, gegužės 1 d. turėjusi vykti šventinė demonstracija, o po jos – valsčiaus mokyklų sporto ir meno šventė. Mes, mokyklos ketvirtokai ir trečiokai, visą balandį mokėmės marširuoti ir tais laikais madingų sportinių pratimų, skirtų masiniams renginiams. Nė nenuokėme, kam mums tie pratimai. Mokytojas liepė pasisiūti tam tikro formato raudonas vėliavėles, ku-

riomis turėjome mosuoti, atlikdami tuos pratimus. Po kiek laiko beveik visi atsinešėme vėliavėles. Tik baltas. Aiškinomės mokytojui, kad namuose nesą raudonos medžiagos. Gal likus kelioms dienoms iki tos šventės mokytojas pasakė, kad visi važiuosime į Alovę, kur dalyvausime demonstracijoje ir tuose masiniuose sportiniuose pratimuose. Liepė visiems būti baltais marškiniais ir tamsios spalvos kelnėmis. Mergaitėms – atitinkamai. Parėję namo, šią žinią papasakojome tėvams. Visi kaip vienas stoji pietu: nevažiuosite į tą stribynę ir nedalyvausite jokioje šventėje! Rytoj tokį tėvų atsaką pranešėme mokytojui. Jis pagrasino, kad ketvirtokams neišduos mokslo baigimo pažymėjimų. Trečiokams neturėta jokios spaudimo priemonės. Tos pat dienos vakarop mokytojas sušaukė tėvų susirinkimą. Tėvai vieningai pareiškė: savo vaikų į šventę Alovėje neleisiam! Tėvų užsispyrimo nepalaužė ir mokytojo grasinimas ketvirtokams neduoti pažymėjimų. Į Alovę nenuvažiavome ir gegužės pabaigoje pažymėjimų negavome. Kalbėta, kad mokytojas gavęs barti, kodėl mokykla nedalyvavusi šventėje...

Dėl to pažymėjimo labai nepergyvenau, nes namuose nekalbėta apie kokius nors tolesnius mano mokslus.

Vabalių pradžios mokykloje 1949 m. buvo 6 ketvirtokai. Mokytojas dviejų neprileido prie egzaminų ir paliko antramečiauti. Antramečiauti liko ir labai vertingo NKVD agento Dzūko vaikas (Dzūkas čekistų agentu tapo 1944 m. lapkričio viduryje ir nedemaskuotas sėkmingai dirbo savo pragaištingą darbą iki 1952 m. pa-

vasario). Gal tai tik sutapimas, bet po poros metų jau kitur išsikėlęs mokytojas Bieliūnas buvo suimtas ir nuteistas kalėti penkerius metus. Sprendžiant pagal kitus toje byloje nuteistuosius ir minimalų įkalinimo terminą, neturėta rimtesnių „nusikaltimo“ įrodymų. Kas galėtų paneigti, kad tai ne sutapimas?

SEPTYNMETĖ MOKYKLA

1949 m. gal liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje pasklido gandas, kad nuo rugsėjo 1 d. Nemunaitėje atidaroma progimnazija. Iš kur tokia žinia? Gal kas iš Alytaus parvežė, o gal vis dėlto perskaitė kur nors Nemunaitėje pakabintą skelbimą. Dar nuo prieškario laikų šalia paminklo Vytauto Didžiojo, Bažnyčios ir Nemuno gatvių sankirtoje stovėjusi skelbimų lenta jau buvo nuniokota ir ten skelbimus retai kas bekabindavę. Ir apskritai tais laikais žmonės vengdavę stabelėti prie valdžios skelbimų. Dėl šventos ramybės...

Po kelių dienų – tikra žinia. Sekmadienį Nemunaičio klebonas kun. Juozas Juraitis, nusižengdamas bažnytinės vyresnybės nurodymui neskelbti jokių valdžios pranešimų ar raginimų, po pamokslų iš sakyklos paskelbė apie atidaromą progimnaziją, paskatindamas greičiau tvarkyti vaikų dokumentus. Iki tol namuose nebuvo jokių kalbų apie kokius nors mano mokslus. Dabar Mamytė apie tai prakalbo, bet aš neturėjau pradžios mokyklos baigimo pažymėjimo. Po kelių dienų už kluono paežerėje pora arklių akėjau lauką, – tikriausiai buvo ruošiama dirva rugių sėjai. Iš už kluono pasirodė Mamytė su kažkokiu popieriumi rankoje ir šaukė sustoti. Gera naujiena. Į kaimą atvažiavęs mokytojas Bieliūnas išdalijo pažymėjimus. Atsisėdęs ant akėčių ilgai žiūrinėjau tą nelemtą pažymėjimą. Abiems pasidarė lengviau: kelias į mokslus atviras! Pareiškimą progimnazijos direktoriui sukeverzojau iš atminties, pagal tai, kaip mokytojas mus mokė. Pridėjau pažymėjimą ir kitą dieną nunešiau į Nemunaitę. Direktorius dokumentus priėmė. Liepė ateiti rugsėjo 1 d. Neramino kalbos, kad teks susidurti iš karto su keliais mokytojais. Sakydavo:

kiekvieną pamoką bus vis kitas mokytojas... Neramino ir tai, kad kasdien teks sukarti ilgoką kelią.

Iš mūsų keturių toliau nesimokė tik Dilijonaitė. Antanina labai norėjo mokytis, bet tėvai jos neleido. Ir praėjus keliems dešimtmečiams ji vis prisimindavo labai norėjusi mokytis... Tiesiog skausmingai jautė patirtą didelę skriaudą. Kas žino, kuo būtų tapusi Antanina, jeigu būtų galėjusi mokytis. Labai mėgo skaityti. Gal pora vasarų bent epizodiškai Vaclenkos pamiškėje kartu ganėme karves. Aš turėdavau parsinešęs vieną kitą knygą. Jinai iš namų atsinešdavo ką nors iš į Vakarų pasitraukusio savo brolio klieriko Antano paliktų knygų. Galvijams nurimus, suguldavome ant kalvelės ir įnikdavome skaityti tą pačią knygą. Taip jos dėka perskaičiau „Klaidą“, kurioje išdėstytos mintys bei vertinimai sovietmečiu buvo itin smerkiami, Vaižganto „Pragiedrulis“, taip pat „Kristaus rožių legendą“ ir dar kažką, vieną kitą jaunimo apmąstymams skirtą knygą.

Vienoje jų užtiktas epizodas tiesiog sukrėtė ir įsirežė visam gyvenimui. Vis prisimenu tą energiją ir polėkiu trykstantį jaunuolį, su nuostaba apžvelgiantį puikų ežerą. Ir lyg matau jį gyvenimo saulėlydyje žiūrintį į neatpažįstamai pasikeitusį jaunystėje jį žavėjusį ežerą, nykstantį jo grožį. Kasmet nuo vaikystės-

Nemunaičio septynmetės mokyklos V-oji klasė su mokytoju Kęstučiu Grubevičiumi. Iš kairės į dešinę: pirmoje eilėje – Ona ir Albina Savukaitės, Genė Valvonytė, Būtėnaitė, Jarmalaitė, Juknevičiūtė, N, Sabonytė; paskutinėje eilėje – Romualdas Grubevičius, Remeika, Abeciūnas, Krajauskas, Susmara, Burzdikas, Slavinskas, Sakalauskas, Palažija, Tocionis, Autorius, Vladas Jegelevičius, Boženka, Jasionis, Vaitulionis, Būtėnas; prie sienos – mokytojas ir Algimantas Vitkauskas. 1950 m. balandis. Petro Kaupinio nuotr.

je pamėgtos vietos stebėjau ir tebestebiu savąjį Svaičingio ežerą. Nebėra to gluosnio. Užžėlė paežerės takai ir keleliai. Medeliai išaugo medžiais. Daugelis jų virto

lentomis ar malkomis. Krantai neperžvelgiamai apaugo krūmais ir jau nebematai, kas eina kitu jo pakraščiu. Nendrynai, asiūklynai ir kita vis gausėjanti vandens augalija užkariavo ne tik gelmes, bet ir beveik visus atabradas, kuriuose kitados vasaromis buvo pilna gyvybės ir krykštavo jaunystė. Jau beveik visi, kuriuos užmerkęs akis regiu vaikštinėjant paežeriais, meškeriojant, traukiant tinklą ar tiesiog besidžiaugiant matomu grožiu, atgulė kitapus ežero, pašlaitėje išsiplėtusiose kapinaitėse. Susidrumstė kitados buvęs tyras, iki gelmės perregimas ežero vanduo, kai matydavai ne tik pavienes žoles, bet ir trijų metrų gylyje iš po didžiulio akmens kyšančias kelias poras didžiulių žnyplių. Tuos plačiažnyplius ežero senbuvius naikino, laukus aplink ežerą laistydami amoniako vandeniu ir po darbo tuščias cisternas plaudami paežerėje, kitus išmušė sotūs, bet godūs žmonės, *žvejojami* elektros srove. Tikrai sensta ne tik žmonės. Sensta ir ežerai. Tai vyko mano akyse. O kaip tos jaunystės svajonės?

Žinau, kad per anksti buvo skaityti visas tas knygas.

Nemunaičio bažnyčia. 1950. Petro Kaupinio nuotr.

Nebuvo vadinamojo *jaunesniojo* ar *vidutinio mokyklinio amžiaus* vaikams skirtų knygų, o skaityti norėjosi...

Artimiausios progimnazijos buvo tolokai, – Alovėje ir Miroslave, po kelerių metų išaugusios į vidurines mokyklas. Gimnazijos – Alytuje ir Merkinėje. Užkampyje

esančioje didesnėje Nemunaičio parapijos dalyje buvo daug paauglių, kuriuos tėvai būtų leidę mokyti, jeigu mokykla būtų arčiau. Užtat dabar atsirado labai daug norinčių mokyti atidaromoje mokykloje. Kai kurių net dokumentų nepriėmė. Ir taip susirinko 42 moksleiviai. Priimti daugiau ir padaryti dvi paralelines klases buvo nerealu, nes Nemunaityje ir taip trūko mokytojų. Būčiau toliau ir aš nesimokęs, jeigu ne šita nelaukta ir netikėtai įkurta mokykla. Ir tikrųjų susiklostė taip, kad naująją mokyklą lankė vien Nemunaičio parapijos vaikai, jei neskaitytume trijų moksleivių iš kitapus Nemuno esančio Nemunaičio kaimo, kur gyveno direktorius. Mano laikais Nemunaityje nebuvo moksleivių iš tos pat parapijos Balninkų, Dušnionių, Einorų ir Užupių kaimų. Balninkų bei Užupių vaikai traukė į Alytų ar Alovę, Einorų ir Dušnionių – tik į Alovę. Dėl Einorų netgi sunku paaiškinti: daugeliui einoriškių į Nemunaitį nebuvo toliau nei Vabalių, Valėniškių, Piliakalnio ar Gečialaukio šiaurinio pakraščio vaikams. Po metų kitų ir Balninkuose buvo įkurta septynmetė mokykla. Į ją susirinko Balninkų, Dušnionių, Einorų ir Užupių, netgi dalies Gečialaukio vaikai.

Vabalių, Valėniškių, Galintėnų bei Galintankos vaikus vėliau patraukė Raitininkų septynmetė mokykla, kai ją perkėlė į Makniūnus ir ji tapo priaugančia vidurine mokykla. Taip kelių sankirtoje buvusio dvaro, o paskui kolchozo centras nukonkuravo už 10 km esantį ir prie Nemuno prisispaudusį seną parapijos centrą.

VARGANAS MIESTELIS

Nemunaitis įsikūręs dešiniajame Nemuno krante, 550 km nuo upės versmių, beveik pusiaukelėje tarp Merkinės ir Alytaus. Buvęs Nemunaičio *žemės* centras rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1384 m. 1387 m. Trakų kunigaikštystės aprašyme paminėta šalia Merkinės *valsčiaus* paminėtas Nemunaičio *valsčiukas*, kaip ir Alytaus, Punios bei Birštono *valsčiukai*. Nelemta buvo Nemunaičiui išaugti į didesnius miestus, nors XVI–XVIII a. jis buvo seniūnijos, 1918–1933 m. valsčiaus, 1951–1990 m. – kolchozo centras. Nuo XVI a. pabaigos ar XVII a. pradžios Nemunaitis – parapijos centras.

1949 m. Nemunaitis – varganas, karo ir okupacijų nualintas miestelis, Antrojo pasaulinio karo metais netekęs maždaug trečdaliai gyventojų.

Tuo metu miestelis buvo apytuštis. Pagrindinėje gatvėje, ypač jos dešinėje pusėje, žiūrint nuo miestelio pradžios, galu į gatvę stovėjo keletas gerų, prieškauriu statytų medinių, bet jau tuščių namų. Stūksojo it vaiduokliai, išplėštais langais ir durimis, jau pradėtais plėsti stogais. Tai žydų namai. Ilgainiui jie išnyko. Tikriausiai išardė ir pervežė į stribynę – pokariu Alovė plė-

tėsi, statant iš kaimų suvežtus ištremtųjų ar kitaip be šeimininkų likusius namus bei svirnus.

Nepriklausomybės laikais per kilometrą ištįsusiame miestelyje buvo bene keturios gatvės: Vytauto Didžiojo, Bažnyčios, Nemuno ir Vangelonių. Vienas skurdokas pastarosios gatvės pakraštys žmonių buvo vadinamas Šikučių gatve. Ištuštėjusiame miestelyje pokariu, atrodė, ir gatvės nereikalingos. Apie jas net neužsiminda vė. Tik pagrindinėje gatvėje gal prie poros namų puikavosi emaliuotos baltos lentelės su juodu užrašu *Vytauto Didžiojo g-vė*. Paskui ir tas nulupo. Tikriausiai valdžiai paliepus.

1949 m. vasarą klebonija, vienuolynu vadinti pranciškonų namai ir pradžios mokykla buvo vienintelės miestelio *institucijos*. Na, dar formaliai uždaryta, bet praktiškai tebeveikusi *bendrove* vadinta ūkinio pobūdžio bendrija, atsiradusi vietoj 1938 m. valdžios uždarytos Nemunaičio katalikių mergaičių draugijos „Ramybė“. Sunyko dar metus kitus po karo veikę medicinos punktas bei girininkija. Vienas vietinis entuziastas mėgino suformuoti sribų būrį, bet jam pačiam teko skubiai su šeima bėgti į Alytų. 1946 m. pavasarį buvo atkurtas pašto skyrius. Jo vedėju paskirtas pagyvenęs rusas, gal apsisprendęs apsigyventi Lietuvoje karo veteranas. Po mėnesio kito ir jam teko skubiai išsikraustyti iš miestelio. Nebuvo jokių šansų vietoje iki 1944 m. liepos buvusio policijos punkto atsirasti milicijos punktui. Tik nuo 1948 ar 1949 m. formaliai egzistavo Nemunaičio apylinkės vykdomasis komitetas. Realiai tokios institucijos nebuvo. Komiteto *raštinė* be iškabos buvo pirmininko sodyboje Nemunaičio kaime, ne miestelyje.

Septynmetės mokyklos įkūrimas buvo pirmas miestelio atgaivinimo veiksmas. Tų pačių 1949 m. rudenį įsikūrė paštas, vadintas ryšių skyriumi. Vedėju tapo Kazys Kudarauskas. Pati *pašto įstaiga* įsikūrė jo varganame, į žemę sumegusiam namelyje Nemuno gatvės pradžioje. Iš nedidelės priemenės patekdavai į vienintelį kambarį: žemos lubos, gal trys maži langeliai. Pasiensiais stovėjo ilgi suolai, kampe stalas, kurio stalčiuje buvo pašto ženklai ir antspaudas. Iš esmės tai ir buvo visa *pašto įstaiga*. Už lentinės pertvaros buvo nedidelė virtuvėlė, kur glaudėsi dar negausi paštininko šeima. Buvo dar vienas pašto tarnautojas, kuris savo arkliu ir vežimu du kartus per savaitę iš Alytaus parveždavo retus laiškus ir pradėtus prenumeruoti laikraščius. Iš pradžių moksleiviai buvo vieninteliai jų prenumeratoriai. Vežėjas pargabentą *paštą* perduodavo Kudarauskui. Pašto parvežimo dienos pavakaryje prenumeratoriai patys turėjo pasiimti laikraščius. Informaciją apie kam nors miestelyje adresuotą laišką paštininkas perduodavo žodžiu, dažniausiai per vaikus. Kaimiečiai paprastai sekmadienį po pamaldų užsukdavo į paštą paimti sau ar kaimynams atsiųstų laiškų. Bene 1950 m. pavasarį paštas su paštininko šeima persikėlė į stovė-

jusius tuščius iki nacių okupacijos buvusio pašto agentūros vedėjo Boliaus Pulanausko namus buv. Vytauto Didžiojo gatvėje. Prie šio pastato greitai atsirado atitinkama iškaba. Paskui ir telefoną įvedė (netoliese veikęs

Adomas Vencius. 1932

teroristų būrys, vadinęsis sovietiniais partizanais, 1944 m. pavasarį privertė vietinius ūkininkus nupjauti ke-liolika telefono linijos stulpų). Gal po metų ar poros į miestelį buvo atvestas laidinis radijas. Bene 1951 m. Kudarauskas iš valdžios nusipirko pačioje miestelio pradžioje stovėjusius tuščius mėsininko Motkės (Motelio) Kubickio namus. Čia persikėlė ir paštas.

Ar tik ne 1952 m. vasarą priešais kitapus gatvės gyvenusio Antano Ražansko name (ar tai tik ne Leibos Jurkanskio namas) atidaryta pirmoji po karo parduotuvė Nemunaityje. Pardavėjas buvo pats šeimininkas. Tais pačiais metais Nemunaityje atsirado milicijos įgaliotinis – neblogai pageriantis buvęs sribas Jakovas Vorobjovas.

Stebėtinai išliko sovietmečiu nenugriautas Vytauto Didžiojo, Bažnyčios ir Nemuno gatvių sankirtoje 1935 m. pastatytas betoninis tautišku motyvų kryžius – paminklas 1933 m. Šventųjų Metų proga (projekto autorius ir meistras ūkininkas iš Kalnėnų Jonas Jarmala).

Taip maždaug per 10 metų po karo susiformavo Nemunaičio *infrastruktūra*.

MOKYKLOS PASTATAS

Progimnaziją, kurią po poros savaičių pavadino septynmete mokykla (dar ilgai ant sąsiuvinų rašėme esantys progimnazijos mokiniai, kol direktorius neatpratino), įkurdino miestelio pakraštyje, tiesiog už bažnyčios šventoriaus, šalia buvusios senosios dvarvietės stovėjusioje dviaukštėje, tik prieš karą iš gerų pušinių rąstų suręstoje klebono kun. Želnios viloje. Ji pastatyta ne mažiau kaip 1 ha pušimis apaugusiam sklype, kurį klebonas pirko iš Elenos Aleknavičienės, prisiliejusiam prie valdiško miško. Tai jaunas, bet jau išlakus pušynas. Šviesus, dar be pomiškio retas miškas. Dabar ten ošia brandus pušynas. Sveika aplinka ir šiaip puiki vieta dvasiniam tobulėjimui. Visas tas šalia miško mokyklai tekęs sklypo plotas buvęs

aptvertas. Kelios pušimis apaugusios Nemunaičio žemyninės kopos, kurias kai kas ir iki šiol išivaizduoja esant pilkapiams, stūksojo visai netoli tvoros. Pietinis mokyklos sklypo pakraštys bei už tvoros plytėjęs nemažas plotas iki pat kelio į kapines – lekiantis smėlis, kur-ne-kur kyšojo smėlynų viksvos kuokšteliai. Po metų direktorius kažkodėl sumažino mokyklos sklypą daugiau nei per pusę. Per dieną medinę tvorą perkėlėme visai arti mokyklos, pašalinę sutręšusias tvoros sekcijas. Senosios dvarvietės gale, gal už 200 m

Nemunaičio septinmetė mokykla. 1971

nuo mokyklos, tekėjo Nemunas. Čia pat, už klebonijos sodo Nemune stūkso Klebono akmuo.

1930 m. atkeltas į Nemunaitį, kun. Želnia atsidūrė bažnyčios statytojo ir parapijos švietėjo, suspenduoto ir vienuoliu pranciškonu tapusio kun. Felikso Baltuškos autoriteto šešėlyje. Būdamas geras administratorius ir ūkiškas klebonas, Želnia daug padarė užbaigdamas ar pratęsdamas pirmtako darbus (naujai įrengė du šoninius altorius, bažnyčios neogotikinį interjerą atitinkančius klauptus, parūpino ir į bokštą įkėlė naujus plieno varpus, nes per karą bažnyčia neteko senųjų žalvarinių, pagaliau šventoriuje pastatydino Lurdo grota). Taip įgijo autoritetą ir parapijiečių pasitikėjimą (kita vertus, raskite nors vieną parapiją, kurioje visi iki vieno gyventojai patenkinti klebonu). Užtat ir tikėjosi, kad bažnytinė vyresnybė Nemunaityje jį paliksianti visam laikui. Tad senatvei pasistatė vilą šalia bažnyčios. Viloje buvo įrengtas vandentiekis, kanalizacija, bet ją nacionalizavus visa tai buvo nuniokota. Kurį laiką nuo 1940 m. joje buvo įkurdintas medicinos punktas, o gydytojai Elenai Galkovskai (*1919) bene 1946 m. pabaigoje išvykus į Lenkiją, Nemunaitis daugiau kaip dešimtmečiui vėl liko net be felčerio. Vilą užėmė vienas pradžios mokyklos kompleksas. Ten ir laikėme pradžios mokyklos baigiamuosius egzaminus.

MŪSŲ KLASĖ

Suformuotą penktąją klasę įkurdino toje pačioje patalpoje, kur vyko ketvirto skyriaus baigiamieji egzaminai. Tai buvo didžiausia patalpa tame pastate. Šviesi, su trimis dideliais trivėriais langais (du langai į pietų pusę). Pro langus matėsi bažnyčia ir jau bręstantis pušynas. Klasėje stovėjo trys eilės tais laikais įprastų dviviečių rusvai juodų mokyklinių suolų. Ilgiausią suolų eilę palei langą ir dar gal porą suolų antros eilės gale buvo užėmusios mergaitės. Klasėje mokinių buvo daugiau nei vietų suoluose. Mažiausieji, berniukai ir mergaitės, suoluose sėdėjome po tris. Sėdėjau trumpiausioje suolų eilėje, sustatytoje palei sieną. Priešais pirmą suolą stūksojo žalsvai pilkais aliejiniiais dažais nutepta koklių krosnis. Kitapus krosnies buvo durys iš koridoriaus į klasę.

Tame užkrosnyje stovėjusiame priekiniame suole aš ir sėdėjau. Visus trejus metus kairiajame jo pakraštyje, beveik ant tako tarp suolų. Užkrosnyje buvo tamsoka. Kita vertus, vieta turėjo privalumų: į klasę įeinantis mokytojas suola su jo sėdėtojais pamatydavo tik nuo mokytojo staliuko. Spėdavai susitvarkyti, kol suola nušviesdavo reiklus mokytojo žvilgsnis. Mano bendrasuoliai buvo J. Simanavičius ir Antanas Jasionis. Simanavičius iki tol vedžiojo po parapijos kaimus aklą tėvą (akių neteko karo metais, neatsargiai krapštinėdamas kažkokį šaudmenį). Vaikščiodami prašydavę išmaldos. Delikačiai pasakius – duoneliaudavę arba tiesiog elgetaudavę. Juodas skurdas neleido jam užbaigti septynmečių mokslų – pasitraukė iš mokyklos, pradėjęs šeštą klasę. Jo vietą suole vienais metais užėmė Jonas Boženka, kitais – Vladislovas Jegelevičius (vėliau iš tėvo jis perėmė eiguvą Sudvajų miške). Tuo metu klasę papildė nedidukas, žvitrus Bronislovas Grigas (*1938) iš Piliakalnio, iki tol mokėsis Merkinėje. Jis neturėjo vienos rankos trijų pirštų. Tai irgi karo palikimas. Bendrasuolis Jasionis svajotojo tapti jūrininku. Užtat vyresnieji ir prilipdė jam tokią pravardę. Neišsipildė jo svajonė...

Greta buvo perpus mažesnė patalpa, kurioje laikinai pasiliko pradžios mokyklos antras skyrius. Kitapus koridoriaus – erdvus, bet tamsokas mokytojų kambarys. Jo ir mums gretimos klasės langai išėjo į erdvią, atvirą verandą, ištįsusią palei visą namo sieną. Lietingomis dienomis visi ir trindavomės toje verandoje.

Klasėje virš lentos dar nebuvo nei Stalino, nei Lenino portretų ar LSSR herbo. Kur ten Stalinui kaboti prie pat miško stovinčioje mokykloje! Pirmųjų mokslo metų rugsėjį (neprisimenu: eidami į mokyklą ar grįždami iš jos) netoli šalia upelio stovėjusio koplytstulpio pamatėme nekasdienį vaizdelį. Pakelėje augo jaunas pušynėlis. Ant pušelės – pakartas Stalinas! Kabo didelis Stalino portretas, atspaustas ant storoko standaus

popieriaus. Viso pasaulio darbo žmonių vadas ir mokytojas apsirėdęs generalisimo uniforma. Abipus kaklo pradurtos skylės ir taip ant kaklo užnerta virvutė. Ir kabo Stalinas ant pušelės, abejingai žvelgdamas dešinėn. Buvo ir įdomu, ir kažkaip baugu. Kybojo gal ir kitos dienos rytą. Jau vaikų apiplėšytas. Stalino portretas mūsų klasėje virš lentos atsirado lyg ir paskutiniai mokslo metais. Du kartus per metus sovietinių švenčių proga verandą puošdavome čia pat netoliese miške prirautų pataisų vainikais. Mes raudavome pataisus, o mergaitės pynė vainikus. Papuošimui sunaudodavome bent porą ar trejetą maišų šio dabar saugomo augalo, kuris netoliese miške gausiai augo, išsidriekęs ant žalių samanų kilimo. Tik per tas šventes prie mokyklos dar nekabėjo raudona vėliava.

ANELIUKĖ

Dar viename nemažame kambaryje ir virtuvėje (su atskiru įėjimu iš lauko) buvo įsikūrusi sena, susirietusi mokyklos valytoja-sargė Aneliukė. Dar gana vikri, bet nelabai valyva. Jos žinioje buvo gražaus skambesio didelis, sunkokas žalvarinis varpelis, kuriuo skelbdavusi pamokos pradžią ir pabaigą. Jo išorinėje pusėje pagal perimetrą buvo ilgokas rusiškas įrašas, imituojantis senovinį rusų raštą, kurio perskaityti mes nepajėgėme. Rašto *neįkirto* ir rusų kalbos mokytojas, nes ir jo niekas nemokė skaityti tokios rašto pynės. Antrame aukšte buvo du ar trys nedideli kambarėliai ir erdvus balkonas. Kitais mokslo metais kaimyninėje patalpoje vietoje pradinukų įsikūrė nauja penktoji klasė, kurioje jau buvo perpus mažiau mokinių nei mūsų klasėje, nes nebebuvo peraugėlių. 1951–1952 mokslo metais susiformavo visas mokyklos komplektas. Plečiantis mokyklai, 1951 m. buvo nacionalizuota klebonija. Ten įkurdino dvi klases, apgyvendino mokytoją.

Į mokyklą rinkdavomės kirsdami atvirą klebonijos kiemą ir eidavome pagal šiaurinę šventoriaus akmenų mūro sieną. Netoli mokyklos, dešinėje mūsų tako pusėje, toliau nuo kitų ūkinių klebonijos pastatų stūksojo erdvus klebonijos kluonas, tuo metu tuščias. Mes nežinojome, kad kasdien bent du kartus praeiname pro paminklinį Nemunaičio pastatą. Tą kluoną XX a. pradžioje pastatė tuometinis klebonas ir parapijos švietėjas kun. Baltuška specialiai saviveikliniams spektakliams, kurie čia būdavę rengiami nuo ankstyvo pavasario ir iki žiemos šalčių pradžios, o kar-

tais ir žiemą. Šį kluono teatro pastatą nugriovė apie 1970 m.

Įsivaizduojate apkarpytų eglaičių ir dekoratyvinių krūmų siaurą alėją išlakių pušų paunksmėje? Šita gamtos karikatūra atsirado jau po mūsų. Tai vėlesnių mokyklos vadovų ribotos fantazijos ir jų vadovaujamų moksleivių rankų tvarinys. Taip buvo *įrėmintas* kelias į mokyklą pagal šventoriaus sieną.

Aneliukės pareigos buvo nesudėtingos ir alga buvusi nedidelė. Sargo, valytojos, kiemsargio ir pan. darbą dirbantys gaudavę 200 rb. (1947 m. valiuta) per mėnesį. To meto Nemunaičio mastais, kur ūkio neturinčius smaugė nedarbas, tokios pareigos ir alga buvo didelė vertybė. Tais laikais be mokytojų, Aneliukės ir dar vienos kito mokyklos pastato valytojos Nemunaityje alga gaudavęs bene tik Antanas Balevičius, vienintelis dar XIX a. įsteigto Nemuno vandens matavimo punkto tarnautojas, kas rytą ir vakarą su savo instrumentais per miestelį oriai eidavęs prie Nemuno. Šiaurinėje mokyklos pusėje, Nemuno link, Aneliukė turėjo nedidelį daržiuką. Vienu metu jos daržo dalis buvo netgi priešais didžiąją verandą – iki tako su varteliais į mišką. Aneliukė taip pat mėgino pajamas padidinti, žiemą *ant*

Nemunaičio septynmetės mokyklos mokiniai su mokytojais. Centre direktorius Adomas Vencius. Dešiniajame krašte mokytoja Natalija Stačkonytė. Apie 1954. Petro Kaupinio nuotr.

kampo laikydama mokines. Pirmąją žiemą pas ją gyveno viena mūsų bendraklasė. Vėliau, tikriausiai dėl nevalyvumo, *kampininkų* žiemomis lyg ir neturėdavusi.

BENDRAKLASIAI

Susirinkome mes iš Nemunaičio (miestelio, vieniškių ir abiejų kaimų), Galintankos, Galintėnų, Gečialaukio, Geisciūnų, Kalnėnų, Kastriškių, Lankų, Piliakalnio, Užkartuvių, Vabalių, Valėniškių. Iš viso 42

mokiniai. Vėliau vienas nubyrėjo, bet atsirado dar bene du. Lyčių prasme maždaug apylygiai (21 vaikinai/berniukas). Klasėje buvo didžiulė amžiaus sklaida. Normaliai 1949 m. pradžios mokyklą baigė 1937–1938 m. gimę vaikai. Gimusių 1938 m. berniukų buvome tik trys: Gintautas Burzdikas (*Zuikis*), Algimantas Krajauskas (*Bomba*) ir aš (*Šikšnosparnis*). Po metų mūsų būrelį papildė Bronislovas Grigas. Pusbroliai Algiman-

Nemunaitis, Nemunaičio, Fermos ir Vabalių ketvirtokai baigiamųjų egzaminų metu (paskutinėje eilėje antras iš dešinės – Būtėnas). Priekyje sėdi mokytojai (iš kairės į dešinę) – N, Regina Urbanavičiūtė, Adomas Vencius, Petras Sinkevičius, Antanas Tamošiūnas. 1950-05-20. Petro Kaupinio nuotr.

tas Petras ir Viktoras Vitkauskai iš Vabalių buvo gimę 1934 m. (Algimantą netgi dėl ūgio žemesniųjų klasių mokiniai vadino *Tėvu*). Gimę 1935 m. – Albinas Slavinskas (*Varlė*) iš Piliakalnio, Julius Sakalauskas (*Sakalas*) ir Vytautas Remeika iš Katriškių, Vitkauskų pusbrolis Vytautas Tocionis (*Bulba*) iš Galintėnų. Visas būrelis 1936 m. gimusiųjų: Vytas Abeciūnas, Boženka, Jasionis (*Lūpa*, *Jūrininkas*), V. Jegerlevičius, Alvydas Palažija (*Koja*), Simanavičius (*Aklys*), Juozapas Susmara (*Šėškus*, *Šėškas*), Motiejus Vaclovas Vaitulionis (daug metų gerai tvarkęs įvairiais vardais vadintą Nemunaičio kolchozą ir giminėje palikęs gražų atminimą). 1937 m. – Alvydas Būtėnas (*Žmogelis*), kažkaip labai įsitemkęs klasės pusberniams ir prie jų prisiliejęs.

Mergaitėmis tik sąlyginai galima vadinti daugiau nei dešimtį paaugusių/peraugusių merginų/panelių. 1935–1936 m. gimusiųjų buvo Boženkaitė, Stanislava Kivaraitė, Adelė Mažeikaitė, Elena Vaitulionytė, Mo-

nika Tumaitė, Marytė Juškevičiūtė, Marytė Palažijūtė ir Ona Savukaitė. Mažiau nei pusė mergaičių buvo gimusios 1937–1938 ir dvi net 1939 m. Jauniausia vi-soje klasėje šviesiaplaukė ilgaplaukė Joana Jarmalaitė iš Kalnėnų (dabar iškili mokytoja lituanistė Varėnoje). Dauguma panielių nebuvo nuskriaustos galvos puošmena. Vis dėlto buvo išsiskiriančių iš to pulkelio. Ilgiausiomis ir storiausiomis šviesiai geltonomis kasomis puikavosi Aldona Sabonytė iš Gečialaukio. Natūraliai ir gražiai besibanguojančių geltonų plaukų kupeta galėjo puikuotis Palažijūtė iš Galintėnų. Išvaizda ir laikysena ji išsiskyrė iš kitų. Kaip išsiskyrė ir Gražina Kirvelevičiūtė iš kaimyninės Galintankos (dabar Nemenčinės apylinkėse žinoma miškininkė). Geltonų, banguotų/garbanotų plaukų buvo ir Kivaraitė iš Užnemunės Nemunaičio kaimo. Tik atrodė, kad jos bangos-garbanos buvo ne prigimtinės, o rankų darbo padarinys.

Šitokioje gausioje klasėje ir dar esant didžiuliam amžiaus skirtumui negalėjo būti bendrų interesų. Nei dalykinių, nei emocinių. Didžiulis skirtumas tarp 11–12 metų vaikų, tik žengiančių į paauglystę, ir 15–16 metų jaunuolių, bebaigiančių išsiveržti iš paauglystės ar net atsiveikinusiu su ja. Itin ryškus fizinio pajėgumo skirtumas. Klasėje tarpo neretai iškreiptas išraiškos formas įgaudavęs pavydas. Vyriausieji ujo mus, mažiausiuosius, kada panorėję. Jie jau vyrai, sekmadieniais po vakarėlius vaikšto, į panas žvalgosi, o mes – kas? Pašaipos, neretai gana skaudžios – įprastas reiškinys. Vyravo vyresniųjų diktatas, prievarta. Emocinė, psichologinė prievarta. Kentėdavome mes, keli mažiausieji/jauniausieji. Mūsų laimei, kad nebuvo fizinės prievartos. Klestėjo pravardžiavimas ir vyresnieji tuo mėgavosi. Juos tik labai žeidė plikai kirptos, kaip ir mažiukų, galvos (tik nuo septintos klasės galima buvo auginti plaukus ir formuoti individualią šukuoseną).

Vyresniųjų emocinį terorą, prasivardžiavimą ne tik toleravo, bet ir viešai palaikė vienas mokytojas, gal tik metais vyresnis už vyriausius mūsiškius. Kiti mokytojai, išskyrus vieną, į tai tiesiog nekreipdavo dėmesio. Šitai gal atsiliepdavo ir mokymuisi, ir pažymiams. Kažkaip nuošalyje nuo viso to šurmulio pavykdavo išsilaikyti tik Juozui Beruliui iš Užnemunės. Iš vyresniųjų gana nuoširdūs buvo Boženka, Jasionis ir Susmara. Pastarasis, kaip ir aš, knygas beveik metus nešiojo medinėje skrynelėje. Kiti buvo portfeliuoti. Tie portfeliai atitiko nelengvą metą: kartono karkasas, aptrauktas kolenkoru ar netgi kerzu, su blizgančiais metaliniais nikeliuotais kampais ir sagtimi ar net dviem, su užraktais. Vienas kitas iš pradžių knygas nešiojosi karškose kerziniuose planšetėse. Man paskutiniam klasėje nupirko portfelį. Labai prastą: kartonas aptrauktas kortu, tik su viena sagtimi. Tas portfelis labai greitai

nušiuo, o prieš akis dar buvo dveji mokslo metai Nemunaityje. Klasės mergaičių bendruomenėje daugelio šių problemų nebuvo. Tik nebuvo draugystės, bendravimo tarp perraugusiųjų ir jaunučių. Iki šiol išlikę niūroki prisiminimai apie bendravimą klasėje. Buvau labai užguitas ir jaučiausi vienišas. Man atrodo, kad neigiamai veikė netgi didelės klasės šurmuly. Apskritai toks klasės komplektavimas iš skirtingų amžiaus tarpinių mokinių buvo nepedagogiškas, bet neturėta kitos išeities, steigiant plačiai apylinkei skirtą naują mokyklą.

KELIONĖ Į MOKYKLĄ

Nuo mūsų kaimo kryžkelės iki Nemunaičio bažnyčios šventoriaus didžiųjų vartų – 7 km (patys išmatavome). Lygiai 2 km per savo kaimą, 1 km mišku, 3 km per Kastriškes bei Nemunaičio laukus ir lygiai 1 km per Nemunaitį. Nuo šventoriaus vartų iki mokyklos dar apie 100 m, o man dar apie 200 m nuo namų iki kryžkelės. Taigi į mokyklą ir atgal apie 15 km kasdien. Niekada neidavome bent dviem kilometrais trumpesniu keliu – Cigonakeliu, per Dubrius, kampa Fermos ir Nemunaičio kaimo laukus. Apskritai nuo senų laikų manajame kaime Cigonakelis buvo laikomas neprestiziniu keliu, aplenkiančiu buvusį gatvinį sodžių. Kita vertus, Cigonakeliu iki pat miestelio mes būtume eję vieni, tik trise vabališkiai, o eidami per Kastriškes Vitkauskai susitikdavę su giminaičiais, bičiuliais, su kuriais eidavę būrelis panelių. Nesibodėjau tuo neprestiziniu keliu ir eidavau Cigonakeliu, kai tik tekdavo eiti vienam. Ypač grįžtant iš mokyklos. Kita vertus, Cigonakelis vienintelis, kuriuo einant iš toli nuo kalvų pamatai žemai, Nemuno slėnyje Nemunaičio bažnyčią. Giedru oru nuo ten matydavosi net Miroslovo bažnyčios bokštai.

Pamokų pradžia per metus būdavusi kaitaliojama keletą kartų taip, kad būtų galima dirbti be žiburio. Eidami į mokyklą, kažkaip intuityviai jausdavome laiką. Per trejus metus nebuvo atvejo, kad būčiau pavėlavęs. Mes, vabališkiai, išeidavome anksčiau už kitus. Būdavo, atsikeli labai anksti ryte, o namuose būni tik pavakariais. Aš privalėjau užėti pas Algimantą Vitkauską. Paprastai jį rasdavau tik atsikėlusį. Jis ilgai kuisdavosi, kol sės-

davo pusryčiauti (paprastai jo pusryčiai būdavę labai kuklūs). Tada ateidavo jo pusbrolis Viktoras. Išeidavome vėliau, nei reikėtų. Tekdavo skubėti. Man tekdavo taikytis prie Vitkauskų: abu už mane ketveriais metais vyresni, fiziškai stipresni. Stengdavausi neatsilikti. Tai sparčiai žingsniuodavau, kiek pajėgdamas, tai protekinas tursendavau. Kartais jausdavome, kad galime pavėluoti. Vitkauskai dar paspartindavo žingsnį ir aš jau nebesuspėdavau paskui. Tuomet jie paimdavo mane už rankų ir tempdavo kartu. Būdavo, kad tempiamas ėjau šuoliukais, kada-ne-kada kojomis siekdamas žemę. Toks pagreitintas ėjimas paprastai prasidėdavęs nuo Butkevičiaus kalno, baigiantis Kastriškėms ir toliau nuo Krajausko kalno iki pat upelio. Nuo čia iki mokyklos kelias ėjo lygia vieta, tai ir mūsų tempas sulėtėdavęs. Užtat išmokau ir įpratau greitai vaikščioti. Sparčiai vaikščiojau iki pat šio tūkstantmečio pradžios. Kai būdavome tik mes trise, o vėlesniais metais ir su kitais vabališkiais, Vitkauskai su manimi elgdavęsi draugiškai. Visai nieko vaikinai. Mokykloje ar dideliame bendraklasių būryje tiesiog pasikeisdavę. Prie kitų pašiepdavę ir jie.

Tik išėjęs į Kastriškes, besileidžiant nuo Padegimo ir Šaulio Zigmo pamiškės kalvų, geru sausu oru

Kelio į mokyklą fragmentas per Kastriškių laukus. Vaizdas nuo pamiškės kalvų. 2009-08-17. Autoriaus nuotr.

paprastai prie mūsų prisijungdavęs Palažija, į kelią išėjęs tiesiai per laukus. Netrukus prisidėdavo Sakalauskas ir Remeika. Priartėję prie Pavilonių sodybos, dar iš tolo pamatydavome plačią ežią (skiriančią Galintėnų ir Kastriškių laukus) nuo Galintėnų ateinančių

būrelį (Tocionis, Susmara, Slavinskas, Kirvelevičiūtė, Palažijūtė, Šedžiūtė). Luktelėdavome. Toliau traukdavome didoku būriu. Eidavome gerokai lėčiau. Kartais pakeliui prisidėdavęs Krajauskas. Mokyklą pasiekdavome dar gerokai iki pamokų pradžios. Pasitaikydavo, kad pakeliui nieko iš saviškių nesutikdavome. Bijodami pavėluoti, paspartindavome žingsnį ir į mokyklą ateidavome pirmieji. Sakysite, kad galėjau į mokyklą vaikščioti vienas ir taip išvengti pusbernių diktato. Žinia, kad galėjau. Spalį, lapkričio pradžioje iš namų išeidavome dar patamsyje. Tamsoje reikėjo eiti kilometrą Vabalių mišku iki Kastriškių, lapkritį tamsoje dar tekdavę eiti apie kilometrą pamiške, artėjant prie miestelio. Laikai dar buvo neramūs. Kompanijoje visiems drašiau.

Po metų iš Vabalių dar prisidėjo keturi mokiniai. Kelionę pagyvindavęs Petras Maslauskas, rimtai juokus krėsdamas. Jis gyveno paskutinėje Vabalių sodyboje, pamiškėje prie pat kelio. Mėgo kompaniją, todėl mielai mūsų palaukdavęs. Jis už mane buvo vyrėlesnis, bet dėl įvairių priežasčių ilgiau užsibuvo pradžios mokykloje. Kitais metais mokinių iš Vabalių dar padaugėjo. Atsirado daugiau bendraamžių. Eidavome dviem grupėm, nes Vitkauskai ne visus naujokus priėmė į savo būrį. Vis dėlto eiti į mokyklą jau buvo smagiau. Ir kelionės į Nemunaitį tapo ramesnės. O ir aš paaugau, sustiprėjau.

PRIEŠPIEČIAI

Teko taikstyti su dar viena Vitkauskų keistenybe. Iš namų išeidavau anksti. Išeidamas suvalgydavau kiaušiniene iš dviejų, rečiau trijų kiaušinių, paprastai keptą su sviestu, rečiau su lašiniais. Vis dėlto per dieną praalkdavau. Išeinant Mamytė priešpiečiams įdėdavusi suteptuką, dabar sumuštiniu vadinamą, ar tiesiog duonos ir prie jos gabalą varškės sūrio, kitą kartą lašinių bryzelį. Mergaitės savo priešpiečius skubiai sušlamšdavusios klasėje ar lauke, kai geras oras, ilgosios pertraukos pradžioje. Atrodo, kad ne visų mamos turėdavusios ką įdėti. Viena iki šiol prisimena: kaip skanu būdavę pavasarį einant namo suvalgyti turėtą riekelę duonos su sauja rūgštynių... Nemunaityje ar šalia jo vienkiemiuose gyvenusieji priešpiečių nesinešdavę.

Pusberniams gal buvę nepatogu visų akivaizdoje žiaumoti, kas jiems įdėta. Ir man neleisdavę. Esą pavalgysime pakeliui, taip būsią stipriau kulniuoti namo. Mes, trys vabališkiai ir trys galintėniškiai bei Slavinskas, pavalgyti sustodavome maždaug už kilometro nuo Nemunaičio ribos. Buvome tam nusižiūrėję gražią lomą – Karčupio (Juodupio) upelio žemutinę terasą. Visai šalia vieškelio. Ten pat upelyje ir atsigerdavome prieš sėdami pietauti ir pavalgę. Prieš 60 metų to upelio vanduo buvęs švarus, tyras ir skanus. Dabar jau nesiryžčiau gerti. Šalia mūsų pamėgtos vietos ir toliau iki 1940 m. supiltos pervazos per upelį buvo ne šlaitai, o pasaka: upelis čia ne kartą keitė vagą, suformuodamas ne tik gražius šlaitus, bet ir pušimis apaugusias žavių formų aukštas salas – miniatiūrinius piliakalnius tarp dabartinės ir buvusių jo vagų. Dabar ten visą grožį pušų paunksmėje užgožę krūmokšniai. Geru oru savo pamėgtoje vietoje užkandžiaudami ilsėdavomės valandą, o gal ir daugiau. Niekas laikrodžių neturėjo.

Ne visuomet mes ten ramiai užkandžiaudavome. Kartais į mūsų lomą nuo vieškelio skriedavę akmenys. Tai eidamas iš mokyklos siautėdavo su savo keliais parankiniais Nemunaičio apylinkės pirmininko Zigmo Būtėno jaunesnysis brolis. Agresyvaus būdo aukštaūgis, stambus, gal 14-metis, o gal ir vyrėlesnis, kiekviename skyriuje sėdėjęs po dvejus metus, jau kelintus metus sėdintis ketvirtame. Matyt, dėl to ir piktas ant viso pasaulio bei tų, kuriems mokslai geriau sekasi. Mūsiškiai pusberniai jo vengdavę ir į peštynes nesileisdavę. Tik Susmara kartais neiškėsdavęs ir vienu kitu akmeniu ginkluotas iššokdavęs ant vieškelio. Dvigubai stambesnis Būtėnukas su savo palyda neatsigrėždami bėgdavę tolyn. Susmaros jis bijojo, nes kartą pats to nesitikėdamas gavo į kailį nuo nediduko, smulkaus sudėjimo, bet narsaus Juozo. Kai jo nebūdavę, tai mes pasprasčiausiai slėpdavomės, išgirdę keliu besiantinančius Būtėną ir jo parankinius.

Vabaliuose rudenį obuolių nestokojome, bet neštis obuolį į mokyklą buvo nepriimta. O taip norėjosi sugrauzti kokį obuolį, šiltą rudens popietę einant namo. Pakeliui Kastriškėse tik Henriko Pavilionio sodybos sodas siekdavęs vieškelį. Paprastai būdavę prikritusių. Neatsispirdavome pagundai ir pasirinkdavome nuo žemės po porą obuolių. (Tęsinys kitame Nr.)

Pažadėk, ko namie nepalikęs

GUODA AZGURIDIENĖ

Yra tokia populiariosios psichologijos knygelė – „Visa, ko tau gyvenime reikia, tu išmokai vaikų darželyje“. Pavadinimas gal ne tiksliai toks, bet mintis ta. Apie esmines gyvenimo tiesas mes sužinome labai anksti – to amžiaus, kai dažnam tenka eiti į vaikų darželį. Sužinome iš dainų, posakių, sakmių, pasakų ir jau folkloru tapusių knygų herojų istorijų. Tačiau vėliau dažniausiai paaiškėja, kad, kaip byloja vienas posakių, „pro vieną ausį įėjo, pro kitą išėjo“. Labai mažai ką teatsime name iš šių mokslų ir užaugę turime mokytis iš naujo, tik jau ne iš knygų ir močiučių, o iš patyrimo savo kailiu. Pamištame, kad slibiną nukauna ir karalaitę veda trečiasis brolis „kvailys“, kad po visą pasaulį ieškomas lobis guli po mūsų namų slenksčiu, kad piktaji lapiną nugali mažiausias kiškis, kad „nespjauk į šulinį...“, „kaip pasiklosi...“ ir „ne toks vilkas baisus...“ Kad neatsargu žadėti ateities sąskaita, nes tai gali būti tavo paties dar negimęs vaikas.

Kodėl pamištame? Pedagogai ir psichologai turi įvairių versijų, tarp kurių vyrauja nuomonė, kad taip ir turi būti žmogui suaugant. Tačiau esama ir versijos, teigiančios, kad gyvai (holistiškai, organiškai) įgytą išmintį užgožiame technokratinėmis žiniomis, kurias prievarta ir dideliais kiekiais grūdame į galvas vidurinėje mokykloje, o kiti dar ir namie pasistengia. Jeigu prievarta žiniomis vadinamų faktų negrūstume ir taip nesureikšmintume proto, – kaip tikrovės pažinimo įrankio, – tai vaikai užaugę liktų gerokai išmintingesni, gebėtų savarankiškai mąstyti ir būtų mažiau paveikiami žiniasklaidos, valstybinės ideologinės bei komercinės reklamos.

Teisingumo tema persmelkia kone visas pasakas bei kitas liaudies išminties raiškos formas. Be moksliskai pagrįstų ir statistiškai patikimų tyrimų, pasiremama visiškai subjektyviu savo pajutimu, apibendrinčiau, jog liaudies išmintis teigia, kad „kiekvienam savo“ ir „kiekvienas yra savo laimės kalvis“. Jokių vienodai apibrėžtu teisingumu ar lygybe (vadinamąja nediskriminacija) net nekvepia. Juk argi teisinga, kad kvailys veda karalaitę, o teisingai įminęs vieną mįslę gali gauti pusę karalystės? Dainose paukščiai tyčiojasi iš pelėdos, nes ši nemokanti giedoti, o mergelės renkasi sau jaunikius visai ne pagal asmeninius, o pagal socialinius kriterijus: už kareivio neisiu, eisiu už artojo, už muzikanto neisiu, eisiu už artojo. Už našlelio neisiu, eisiu už bernelio. O už svetimšalio (paprastai gudo) tai jau tikrai neisiu.

Tokie diskriminuotojai buvo mūsų protėviai. Tačiau šiandien tai laikoma labai blogu tonu. Manoma, kad egzistuoja objektyviai apibrėžiami ir teisingi lygybės standartai.

Lygybės sąvoka, sakyčiau, yra viena klampiausių populiariame diskurse. Vieniems ji šventa, kitiems tuščia, tretiems utopinė – nelygu apie kokią lygybę šnekam. Idant būtų visiems aktualu, pakalbėkime apie vadinamąją „socialinę lygybę“. Daug nesigilinant tarsi ir aišku – socialinė lygybė yra tada, kai visi panašiai turi pajamų. Tačiau ar iš tiesų taip?

Idant nepasiklystume daugialypiuose pajamų pobūdžio ir dydžio labirintuose, pagnagrėnkime vieną iš labiausiai apibrėžtų

„socialinės lygybės“ apraiškų – pensijas. Dažniausiai apie jas težinoma tiek, kad jos labai mažos, valdžia jų nedidina ir dar jos yra socialiai neteisingos. Tačiau valstybinės pensijų sistemos (apie privačias pensijas čia nekalbėsiu) skirtingose šalyse būna labai įvairios ir jos grindžiamos skirtingu supratimu, kas yra teisingumas ir lygybė.

Būna pensijų, mokamų visiems valstybės gyventojams (arba piliečiams), sulaukusiems tam tikro amžiaus, kurį įstatymas apibrėžia kaip senatvę. Visiems gavėjams mokama tokia pati suma. Tokia schema grindžiama visų šalies gyventojų (arba piliečių) lygybe. Akivaizdu, kad sulaukęs nustatyto amžiaus vienas žmogus yra visiškai darbingas, o kitas – paliejęs. Taip pat akivaizdu, kad mokant pensiją visiems gyventojams, suma negali būti didelė. Vieniems tai bus malonus priedas prie kitų pajamų šaltinių, o kitam nepakaks nė būsto išlaidoms. Ar tai panašu į teisingumą? Kažin. Be to, esama didžiulės rizikos į šalį pritraukti žmonių, kurie čia atvyks tik dėl šios išmokos. Išlaidos pensijoms nuolat didės, o našta teks tos šalies dirbantiesiems. Ar tai teisinga? Lyg ir ne.

Jei pensija mokama tik piliečiams arba gyvenimo toje šalyje cenzą turintiems žmonėms, tai dalis gyventojų tampa nelygiais piliečiams. Nebūtinai jie visi atvyko čia dėl pensijų ar apskritai ieškodami sotesnio gyvenimo (pamenate puikų filmą su Gerard'u Depardieu ir Andie MacDowell apie fiktyvią santuoką?). Ar tai teisinga? Jei filmo nematėte, gali taip pasirodyti, bet kai

įsigilini, tai toks teisingumas atrodo apgailėtina.

O ar teisinga, kai pensijos mokamos tik išskirtinėms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, valstybės tarnautojams, gaisrininkams, mokslininkams, teisėjams, kariškiams, kitiems jėgos struktūrų darbuotojams? Akivaizdžiai neteisinga! Tačiau daugelis valstybių kaip tik šią schemą taiko, Lietuva taip pat.

Kaip yra, jei pensijas mokame tik mokėjusiems socialines įmokas? Tuomet nemokame savarankiškai dirbusiems, ūkininkams ir namų šeimininkėms, kurie visą gyvenimą dirbo be atostogų ir poilsio dienų. Ar tai teisinga? Nepanašu. Idant galėtume mokėti pensijas, apmokestiname visus savarankiškai dirbančius socialiniais mokesčiais. Lyginant su kitais dirbančiais, tai gal ir teisinga. Tačiau ši našta yra pakankamai didelė, kad atvėsintų norą tapti savarankiškai dirbančiu ir padidintų norą tapti bedarbio pašalpos gavėju. Ar tai teisinga? Nei teisinga, nei protinga.

Jei pensijas mokame visiems vienas, nepriklausomai nuo darbo stažo, sąlygų ir užmokesčio, tai ir reanimacijos gydytojas, ir soliariumo administratorė gaus tiek pat. Ar teisinga? Kažin.

Jei pensijos mokamos priklausomai nuo darbo stažo ir darbo užmokesčio, tai didžiausias pensijas gaus tie, kurie gauna didžiausius atlyginimus, pavyzdžiui, Seimo nariai, teisėjai, bankininkai, o mažiausias – tie, kurie ilgai buvo bedarbiai, gavo mažus atlyginimus (antai seselės, kultūros darbuotojai, pardavėjai). Ar tai atrodo teisinga? Panašu, kad ne visai.

Jei manote, kad vis dėlto galima formaliai apibrėžti, kas yra socialinis teisingumas, tai spėkite iš vieno karto, ar šeima A yra socialiai lygi šeimai B. Šeimą A sudaro vyras ir žmona, vienas mokyklinio amžiaus vaikas ir vienas

kūdikis. Šeimą B sudaro vyras ir žmona ir trys mokyklinio amžiaus vaikai. Abiejų šeimų pajamos lygios, bet šeimoje A dirba tik vyras. Šeimoje B vienam vaikui reikia specialios priežiūros, taigi reikia samdyti slaugę. Šeima A gyvena užmiestyje, todėl daug išlaidų sudaro benzinas ir reikalingos dvi mašinos. Šeima B gyvena centre, bute su centriniu šildymu ir žiemą moka dvigubai daugiau už šeimą A. Šeima A turi močiutę, kuri verda uogienes ir mezga anūkams pirštines, o šeimos B močiutė gyvena toli kaime ir jau yra silpnos sveikatos. Ir t. t. Kas gali pasakyti ką nors apie lygybę šių šeimų atžvilgiu? Arba vadinamąją socialinę lygybę? Primeną istoriją apie tris krokodilus, kurių vienas raudonas, kitas į dešinę, o trečias vakar.

Vienintelė lygybė, kuri yra ir kuri nenuginčijama – kad ir šeima A, ir šeima B yra žmonės, lygūs žmogiškumo prasme prieš Kūrėją. Jokios kitokios lygybės būti negali, nes šiame materialiam pasaulyje funkcionuojame skirtingai. Netgi prieš įstatymą galime būti nelygūs. Juo labiau negalime būti lygūs pagal visokius išvestinius statistinius rodiklius, kaip antai pajamas vienam šeimos ūkio nariui, jam tenkantį gyvenamąjį plotą, TV, kompiuterių ar interneto jungčių skaičių. Negalime turėti lygių galimybių į darbą, nes esame skirtingų gebėjimų, charakterio ir darbštumo. O svarbiausia – todėl, kad mūsų norai bei sprendimai yra skirtingi.

Tai kokios valstybinės pensijos yra teisingos? Arba tiksliau – ar gali valstybinės pensijos būti teisingos? Iš šių paprasčiausių pavyzdžių matyti, kad ne. Nebent būtų nutarta, kad kažkuri iš minėtų neteisybių yra socialiai pateisinama ir vietoje „teisingumo“ sąvokos imtume vartoti „socialinio teisingumo“ arba „socialinės lygybės“ sąvokas. Išvada: vienas esminių „socialinės lygybės“ įgyvendinimo būdų –

valstybės pensijos – žmogiškai suprantamu teisingumu nesiremia.

Ekonomine prasme kitaip ir būti negali: jei pinigai surenkami centralizuotai iš vienu žmonių (dirbančiųjų) ir paskirstomi centralizuotai kitiems žmonėms (pensininkams), tai paskirstymo kriterijus negali atsižvelgti į kiekvieno asmens situaciją ir išlaikyti teisingumą jo atžvilgiu. Pensijoms pinigai skirstomi pagal formalius kriterijus taip, kad jų nepritrūktų (kas toli gražu ne visada pavyksta), kad būtų įmanoma surinkti reikiamus duomenis apie asmenis ir jų pajamas ir kad neatsirastų grupės, galinčios atvirai reikšti savo nepasitenkinimą. Visa tai pavadinus „socialiniu teisingumu“, nušaujami du zuikiai. Pirmas zuikis – žmonės mano, kad geroji valdžia jiems duoda pensiją (nors patys ją užsidirbo). Antras – individualios neteisybės atskirų asmenų atžvilgiu pridediamos „socialinio teisingumo“ ir „socialinės lygybės“ migla. Tokio tipo perskirstymo schemose visada laimi pirmieji – jie gauna išmokas, nemokėję įmokų, ir pralaimi paskutiniai – jie moka įmokas, bet išmokų negaus. Negaus, nes jų pinigai jau išmokėti, o naujos kartos įmokų užteks tik skoloms. Kur, manote, dedasi tos milijardinės valstybinių pensijų sistemų skolos, kuriose skendi dauguma „gerovės valstybių“? Jas dengia pensininkų vaikų ir anūkų mokesčiai.

Jeigu žmonės nebūtų verčiami dalyvauti „teisingoje“ pensijų sistemoje, tai jie patys planuotų savo senatvę ir disponuotų šiandien socialiniam draudimui atitenkančiais pinigais taip, kaip jie mano esant geriausia – gal investuotų į sklypus, o gal į vaikus, gal į vertybinius popierius, o gal į žinias. Seni žmonės ilgiau būtų aktyvūs visuomenėje ir savarankiški ekonomine prasme. Ir nereikėtų įtraukti į tą sistemą savo vaikų, kurie dar negimę jau turi priskaičiuotą „pensijų“ skolą. ❧

Keli slanksteliai iš nugarkaulio

Antrajame Lietuvos istorikų suvažiavime pasidairius

TOMAS VAISETA

Mes neturime tvirto nugarkaulio, mes iki šiol nežinome kas esame. Tokia mintis nuskambėjo iš istoriko Česlovo Laurinavičiaus lūpų pirmąją Istorikų suvažiavimo pavakarę. Rugsėjo 10–12 d. Klaipėdos universitete vykęs Antrasis Lietuvos istorikų suvažiavimas buvo suraikytas teminėmis sekcijomis – po dvi ar tris vykdavo vienu metu, todėl vienam žmogui jo viso aprėpti nebuvo įmanoma. Tačiau per pirmąją diskusiją iškeltas Laurinavičiaus teiginys, kad Lietuvos istorikai, o ir visa visuomenė, dar neturi bent kiek aiškesnės tapatybės ir nusistovėjusio santykio su praeitimi, sufleruoja galimą pjūvį: suvažiavime tapatybės problema neištūmė kitų, bet dažniausiai jas užgoždavo. Ji sukūrė tokį magnetinį lauką, kad mėginančius nuo jos nutolti kalbėtojus staigiai iškelti klausimai atitraukdavo atgal.

Tapetuotojai

Ironiška „tapetuotojų“ sąvoka radosi klausantis uždaromosios suvažiavimo diskusijos (už pailgo stalo ant apšviestos scenos Klaipėdos koncertų salėje) „Ką užmiršti ir ką prisiminti iš Lietuvos tūkstantmečio istorijos?“ (šios diskusijos ieškokite kitame *NŽ-A* numeryje). Su tapetų klijuotojais ją sieja tik atsitiktinė konotacija, lanksčiai sudūrus du žodžius „tapat-ybė“ ir „form-uotojai“. Kita vertus, kas galėtų paneigti galimybę, kad margaraščių tapetų klijavimas ant sienos primena

pastangas primesti ar įteigti savitą tapatybę tam tikrai socialinei grupei? O būtent tuo ir užsiima tapatybės formuotojai, arba „tapetuotojai“.

Veikiausiai įsiėdusi tapatybės tema per šią baigiamąją diskusiją (gerai žinoma, bet mažai rašanti) istoriką Artūrą Vasiliauską privertė suabejoti, ar istorikai tikrai turėtų susitelkti į lietuvių tapatybės konstravimą. Jis pasiūlė kompromisinę išeitį: dvejus metus atsitraukti nuo tapatybės statybų reikalų. Tačiau čia pat sulaukė profesinio atkirčio iš dviejų istorikų: diskusijos moderatorius Alfredas Bumbauskas pasišaipė, kad Vasiliauskas nori užsiimti intelektualiais žaidimais, o tokį opų klausimą palikti savieigai, o iš tikrųjų – atiduoti į neo- ar pseudopagonių rankas. Alvydas Nikžentaitis išsitarė dar atviriau: „Jei neprisidėsime prie tapatybės formavimo, būsimė nereikalingi“.

Šie du profesiniai atkirčiai leidžia numanyti priežastis, kodėl „tapetavimas“ taip rūpi istorikams ir tarp jų kelia aistras.

Pirmoji – pseudopagoniškosios tradicijos smelkimas į visuomenę, besivelkantis įkandin romantizuoto Lietuvos istorijos naratyvo ir siūlantis tuščiaavidures pagundas. Diskusijos metu Irena Vaišvilaitė pastebėjo, kad per šiuo metų Dainų šventės Šokių vakarą Vilniaus „Žalgirio“ stadione pagal scenarijų turėjusi būti perteikta visa Lietuvos istorija. Tačiau kojų trypime ir kūnų sukiniuose žiūrovai

išvydo tik dvi tradicijas – pagonybės ir kaimo. Valstybės tame šokių pasakojime nepasimatė nė vieno judesio. Kadangi renginys buvo oficialiai remtas valdžios, tai Vaišvilaitės priėjo prie paradoksalios išvados, kad Lietuvos oficialioji kultūra – antivalstybinė.

Pseudopagoniškumo kritika skambėjo nuo pirmųjų suvažiavimo akimirkų. Per pirmąją, rugsėjo 10-osios diskusiją „Istorija ir tapatumas“ filosofė Nerija Putinaitė dėstė, kad šios vasaros ir ankstyvojo rudens viešojo gyvenimo įvykiai parodė tapatybės traukos centrus. Elitui tuo tapo Radvilų laidotuvės Dubingiuose, o „liaudžiai“ – Dainų ir šokių šventė liepos pradžioje. Anot jos, minėtą šokių dieną vyravo pagonių pamaldos, kurios sukėlė tikrą euforiją. Pagoniška tradicija esanti labiausiai idealizuojama, nes čia kaip per kiaurą rėtį šviečia faktų skylės, todėl jas galima užkamšyti patraukliais atributais. „Liaudis ilgisi totalitarinės ideologijos“, – tvirtino Putinaitė. Šios diskusijos moderatorius Virginijus Savukynas bandė užginčyti, jog kolektyvinė (tautinė) tapatybė reikalauja bendrų ritualų, todėl susirinkę žmonės ir džiaugiasi. Putinaitė atsakius, kad valstybės priimtus trinkūniškus ritualus galėtų pakeisti, pavyzdžiui, rinkimai, kurie dabar atrodo tarsi neturintys nieko bendra su tauta, kažkas salės gale, kur sėdėjo šių eilučių autorius, nesu-sitūrėjęs prunkštelėjo.

Pasakoriai

Antroji „tapetavimo“ sureikšminimo priežastis – istorikus apėmęs netikrumo jausmas: ar jie reikalingi ir kam reikalingi? Aurimas Švedas per pirmąją diskusiją gąsdino „nykstančiu istorijos jausmu“. Jo teigimu, vakariečiai išvelgia menkėjantį dabartinių paauglių susidomėjimą praeitimi, nes artimiausioje ateityje jų laukia vis

naujos atrakcijos (technologinės, audiovizualinės ir pan.). Aurelijus Gieda sekcijoje „Kai forma prilįgsta turiniui: naratyvo likimas lietuvių istoriografijoje“ paklausė šitaip: „Kaip nematysi

Kad kirviai tik malkas skaldo, įtarė ir Darius Kuolys. Jis pasiūlė „kolektyvinę autorefleksiją“: ar mes išivaizduojame, kad lenkų ar vokiečių istorikai klausytų, kas jų istorijoje laikytina

naratyvu esama „tam tikrų keblumų“. Pirmiausia Kuolys atsigręžė į ciceroniškąją retorinę istorijos pasakojimo tradiciją ir priminė iš šios tradicijos kilusią Motiejaus Strykovo mintį, kad istorijos pasakojimas turintis egzistencinę prasmę, mat be jo politinė bendruomenė negalėtų egzistuoti. Pasvarstęs, kad šią tradiciją nuo moksliškosios skiria neįveikiamas plyšys, jis vis dėlto teigė pasigendąs istorikų pastangų visuomenei duoti nuoseklų, rišlų, patikimą, gausiais šaltiniais pagrįstą naratyvą, kuriuo kartu būtų išreikštas ir bendras rūpestis tęstumu. Jo įsitikinimu, viena iš dabarties bėdų esanti ta, kad kai istoriją nuosekliai pradeda pasakoti tam tikro laikotarpio žinovas, tai jis labai greitai suprimityvina visą tautos istoriją.

Tačiau „Atminties kultūros“ sekcijoje kalbėjęs Nikžentaitis atkreipė dėmesį į funkcionuojantį metanaratyvą. Didįjį pasakojimą jis nusakė kaip institucionalizuotos kultūrinės atminties pagrindą, suformuotą iš praeities įvykių interpretacijos ir siekiantį per praeitį paaikškinti dabartį ir formuoti ateities visuomenę (prisiminkime jau minėtą Nikžentaičio teiginį, kad be tapatybės konstravimo istorikai būtų nereikalingi). „Ir šiandien mes turime didįjį arba didžiuosius naratyvus, didžiojo

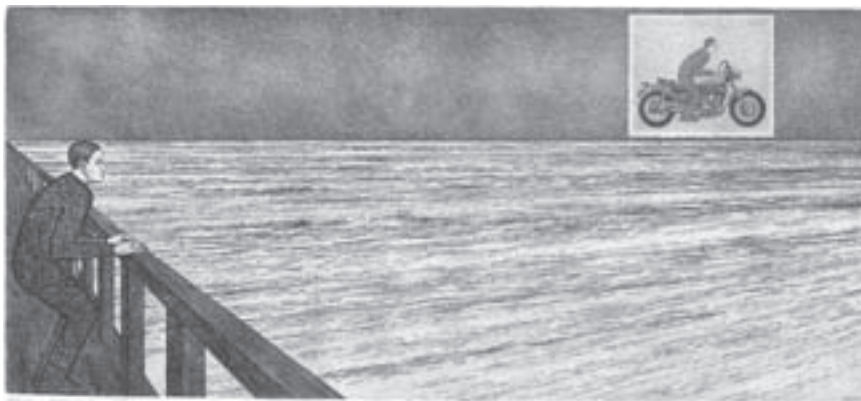

Evaldas Mikalauskis. Būseną (I). Ofortas, akvatinta, minkštas lakas. 2001

prasmės profesijoje, iš kurios gyvenimiškai valgai duoną ar net rengi profesinius suvažiavimus?“ Bet prasmę, matyt, gali įžiūrėti tik tada, kai jautiesi esąs reikalingas.

Naratyvams skirtą sekciją problemiška galima skaidyti į du blokus – sunkiasvoriame svarstyta, kokie istorijos naratyvai gali būti ir kokių Lietuvos istorijoje jau būta. Tačiau kitas – kur kas lengviau plevenantis ore – klausė, kaip turėtų būti rašoma istorija, kad sudomintų skaitytojus, t. y. istorikus paverstų reikalingais. Juk jau pradinėje diskusijoje „Istorija ir tapatumas“ Aurelijus Katkevičius erzino istorikus: „Jūs rašote sau, jūsų niekas neskaito“ (tarsi kas labai jau skaitytų jo redaguojamą „Verslo klasę“, – replikavo vienas istorikas iš salės). Pasak jo, Lietuvos istorija žmonėms tebėra močiūčių istorija, o to geriausias įrodymas – Kaune močiūčių namuose ant sienos tebekabantys gintariniai Vytauto atvaizdai. Apskritai jo kalbėjime negalėjai išvysti properšų apniukusioje istorijos pasakojimo padangėje: mat istoriją rašantys nugalėtojai, o mes jau seniai nieko nugalėjome, tik Bulgariją (krepšinio aikštelėje), istorikų diskusijos šiuo klausimu bergždžios, nes jie tėra kirvis, o kirvis namo nestato.

„aukso amžiumi“, kuriuo remdamiesi turėtų konstruoti savąją tapatybę? (Šį klausimą kaip pagrindinį visiems istorikams pirmoje diskusijoje iškėlė moderatorius Savukynas, pasiūlydamas rinktis vieną iš penkių galimų, – pagonių kunigaikščių laikus, Vytauto Lietuvą, LDK unijoje su Lenkija, Smetonos Lietuvą ir jos gynimą po karo miškuose bei Sąjūdžio Lietuvą, – tokiu principiniu selektyvumu ilgam sunervindamas visus „istorijos profesiona-

Evaldas Mikalauskis. Būseną (II). Ofortas, akvatinta, minkštas lakas. 2001

lus.“) Arba – „ką turėtum užmiršti iš Lenkijos arba Vokietijos tūkstantmečio istorijos?“, kaip klausta per baigiamąją diskusiją. Jo manymu, tokie klausimai rodo, kad su lietuviškuoju

naratyvu faktiškai nė viena visuomenė nėra išvengusi“, – tvirtino jis.

Nikžentaičio teigimu, Lietuvos kultūrinei atminčiai per paskutinį šimtmetį būdinga santykinai dažna di-

džiojo naratyvo kaita, kuriai įtakos turėjo ir išorės, ir vidaus veiksniai. Po 1918 m., kiek daugiau nei dešimtmetį, šalies didžiojo pasakojimo centre atsidūrė ne LDK praeities, o tautinio

du, kad pagal klausytojų skaičių ir diskusijų intensyvumą ši „politologinė“ sesija sulaukė daugiau dėmesio nei, pavyzdžiui, kur kas istoriškesnė, skirta „vėlyvajam sovietmečiui Lie-

žlugimo penkiolika metų iš gaubto buvo išsiurbtas oras ir jokia valdžios įgeidžius atitinkanti ideologija neužderėjo. Pirmaisiais daigais 2005–2006 m. išstypo „energetikos supervalstybė“ ir „suvereni demokratija“, turėjusios putiniškai Rusijai nutiesti kelią į galybės saulę. Tačiau daigai buvo sutrypti – intelektualiai bergždžias sąvokas išniekino vakariečiai ir savo nuomonę tebegalintys reikšti Rusijos žurnalistai ir visuomenininkai. Kai 2008–2009 m. krizės padas galutinai prispaudė anuos du daigus, valdžios vertikale, Švedo teigimu, nesubyrejo, o ją sucementavo 2007 m. pradėta kurpti nauja valstybinio patriotizmo ideologija.

Tai naujas apdaras didžiajam istoriniam pasakojimui: pastarajam nėra svarbu, raudonais ar baltais lopais jis susiūtas. Pasak istoriko, tai įvairiaspalvis skiautinis, kurio esmė – valstybingumo galia. Valstybinio patriotizmo koncepcijoje istorijos pasakojimas apie rusų tautos valstybės praeitį atrodo kaip galybės ir ramybės periodų seka, kurią užtikrino centrinė valdžia. Periodus pertraukia tik baisaus chaoso priepuoliai, nacionaliniais terminais tariant, Rusijos tapatybę ardančios „smūtos“. XX a. tai buvo Spalio revoliucija, Michailo Gorbačiovo „perestroi-

Evaldas Mikalauskis. Būsena (III). Ofortas, akvatinta, minkštas lakas. 2001

atgimimo ir kovų už nepriklausomybę vaizdiniai. Iš pradžių ignoruojama LDK praeitis tapo dominuojančia per paskutinį Lietuvos Respublikos dešimtmetį. Lūžio taškas čia buvo Vytauto jubiliejaus metai. Bent atskiri LDK praeities fragmentai rado vietą ir sovietinėje Lietuvos kultūrinėje atmintyje, visų pirma tai pasakytina apie Žalgirio mūšį. Pasak Nikžentaičio, LDK vaizdiniai dominavo ir po 1990 m. atkurtos Lietuvos nepriklausomybės kultūrinėje atmintyje. O naujojo didžiojo naratyvo datą galima būtų sieti su pirmaisiais XXI a. metais: čia akcentuojamas aukos momentas – nepriklausomybės praradimas, kai Lietuvos kankintojų vaidmuo priskiriamas rusams.

Rusiškas stuburkaulis

Jeigu istorikų suvažiavime būtų dalyvavęs Rusijos atstovas (pvz., „žmogus be veido“), jis, ko gero, būtų galėjęs ironiškai vyptelėti, kad būtent šis trauminis „aukos sindromas“ santykiuose su didžiąja kaimyne nulėmęs sekcijos „Kaimynų iššūkiai mūsų praeities atminčiai ir pažinimui: tapatybės projektai, sąmonės kontrolė, sąvokų primetimas ir istorijos politika dabartinėje Rusijoje“ temą. Akivaiz-

tuvoje“. Neformaliai vienas istorikas tokį susidomėjimą aiškino taip: jeigu gydytojai, sužinoję apie pacientus gydančius šundaktarius, ima garsiai piktintis, tai kodėl istorikai analogiškoje situacijoje turėtų tylėti?

Iš šios temos pranešimų (veikiau laisvesnės formos pasisakymų) paaiškėjo, kad šiuolaikinė Rusijos valdžia taip pat savaip propaguoja ciceroniškąją retorinės istorijos tradiciją, kuri tačiau jai būtina ne palaikyti, o pa-

Evaldas Mikalauskis. Būsena (IV). Ofortas, akvatinta, minkštas lakas. 2001

jungti politinę bendruomenę. Žinoma, bendruomenė po Kremliaus gaubtu veši kitokiomis formomis ir spalvomis nei to tikėjosi Ciceronas. Kaip teigė Aurimas Švedas, po Sovietų Sąjungos

ka“ ir Boriso Jelcino valdymas. Nuo jų gelbsti tik kieti valdovai, sugražinantys rimtį, taigi duodantys naujų impulsų rusiškajai tapatybei. Jeigu tarnauji šiam tikslui, tai gali daryti ką nori.

Gali būti kad ir pats Josifas Stalinas. Būtent todėl šis veikėjas aukštintamas kaip puikus vadovas („efektyvus vadybininkas“).

Nors į diskusiją įsijungęs Nikžentaitis pastebėjo, kad pagrindinis priešas formuojant naują rusų tapatybę yra senoji komunistinė tapatybė, tačiau šių dviejų epochų sankirta šiuolaikinėje Rusijos istorijos politikoje, matyt, yra komplikutesnė. Tokia išvada plaukia iš Ramūno Trimako pranešimo apie Rusijos aukštųjų mokyklų vadovėlių ir mokomųjų priemonių turinį. Jis neįžvelgė šiuolaikiniuose vadovėliuose esminių skirtumų nuo sovietinio istorijos dėstymo modelio, tik atrado rusiškojo imperializmo papildų. Rusų propagandistai dar nespėjo visų vadovėlių suverti ant unifikoto modelio ieško, todėl Trimakui „pavyko aptikti“ pavyzdžių, kai pripažįstamas faktas, jog Baltijos šalys į Sovietų Sąjungą įstojusios ne savo noru. Vis dėlto viršų ima pasakojimai apie tai, kad Lietuvos bei kitų Baltijos valstybių gyvavimas („apgailėtinas ir nereikšmingas“) tarp dviejų karų buvo kone nesupratimas, kurį pavyko išspręsti logiška sovietų okupacija su neišvengiamu, todėl teisingu bolševikiniu teroru.

Tačiau šie perskaityti pranešimai tiesiogiai nereflektavo situacijos Lietuvoje, ko iš dalies laukė sekcijos moderatorių Nerijus Šepetys. Prie to iš pranešėjų priartėjo tik Arvydas Anušauskas. Nupasakojęs aktyvėjančias

Kremliaus pastangas kovoti su jai neįtinkančiais istorijos modeliais, jis samprotavo, kad Lietuva turi laikytis nuoseklumo ir nesileisti įtraukiami į beprasmiškas diskusijas dėl okupacijos, dalyvavimo Antrajame pasauliniame kare, nors Rusijos žiniasklaidoje ir istorikų darbuose Lietuvai peršamas karo dalyvės nacistinės Vokietijos puseje vaidmuo. Todėl autorefleksiją provokavo diskusijoje aistringai pasisakiusio Algimanto Kasparavičiaus abejonė, ar derėtų vien kritikuoti Rusijos propagandinius veiksmus, kai Lietuvos valdžia priima ne ką mažiau keistus sprendimus, pavyzdžiui, oficialiai paskelbia buvusį partizanų vadą tuo metu būti praradusios šalies prezidentu. Kitaip tariant, Lietuvoje kartais iki didžiojo naratyvo irgi bandoma pritempti besispyriojančius istorinius faktus.

Kita vertus, galima paklausti: ar tik tas politiškai grėsmingas „didysis naratyvas“ nėra nedidelės dalies „politikuojančių“ istorikų išsigalvotas baubas, kylantis iš jų susireikšminimo? Juolab kad daugelis suvažiavimo sekcijų pranešimų ir diskusijų pasisakymų sukosi ne *išoriniame* istoriko santykio su darbų užsakovu (valstybe) ir vartojančiuoju adresatu (tauta ar visuomene) rate, o vidiniuose istorikų bendrijos rūpesčiuose: koks esąs istorijos tikrovėje atrastinos ir istoriko konstruojamos tiesų santykis (plenerinis Wernerio Paravicini pranešimas, 11 d. sekcija „Šiuolaikinė šaltiniotyra:

istorinė rekonstrukcija ir istoriko vaizduotė“); kaip (tyrimu nustatomo) fakto tiesa susikalbanti su vaizd(avim)o įtaiga istoriniuose pasakojimuose (minėtoji „Naratyvų“ sekcija) ar meno kūrinuose (12 d. sekcija „Dailė istorijoje ir istorija dailėje“); kokie, galų gale, esantys naujausi faktiniai ar techniniai laimėjimai konkrečiuose tyrimų srityse (karo istorijos ir XVIII a. istorijos tyrimų sekcijos). Istorikų bėda ta, kad jų virimas savo rūpesčiuose vargu ar kam (suvažiavime, nepaisant gausių kvietimų nemokamai trijų dienų viešnagei pajūryje, pasirodė vos keletas istorijos mokytojų) rūpi, todėl jei ne išvidinės pastangos, tai bent išorinis dėmesys vis atsikreipia į istorikų naudos klausimą.

Minėtąsias „nugarkaulio“ paieškas per pirmąją diskusiją paskelbęs Laurinavičius ten pat išrėžė dar vieną mintį: „Istorija tarnauja politikai. Tik reikia sąžiningai tarnauti – ieškoti tikrų pamatų, kaip valstybė įgavo dabartines formas“. „Sąžiningo tarnavimo“ doktrina atliepia istoriko reikalingumo principus. Šiuo požiūriu istorikų suvažiavime dominavo „tapetuotojai“ ir jiems labiausiai rūpima tema – tapatybė. Tačiau jeigu vienas kitas iš Klaipėdos ir parsivežė idėjų, kaip lipdyti slankstelius nugarkauliui, tai jie toli gražu dar nebaigti lipdyti. Kur jau ten iki vilties greitu metu sulaukti, kaip tautos nugara atsilenkia ir jausdama tvirtą nugarkaulį pasiražo. ❧

XXI amžiaus istorija

Pasaulis po istorinės vertybių krizės

EGIDIJUS VAREIKIS

Dar prieš keletą metų dauguma politikos ekspertų laikėsi nuomonės, kad tikroji XXI a. pradžia buvo 2001-ųjų Rugsėjo 11-oji. Taip neva buvusi pradėta nauja politika, kai prieš senąją euroatlantinę tvarką stėjo kovon nauja. Ji laikinai vadinta netvarka, bet tik todėl, kad trūko aiškesnio jos apibrėžimo.

Šiandien vis dažniau girdėti, kad tikroji XXI a. pradžia yra globali krizė, palietusi beveik kiekvieną žmogišką būtybę, neaplenkusi nei vieno kontinento, nei vienos šalies.

Tyčia pavartoju terminą „globali krizė“, idant paprieštaraučiau tiems, kurie žiūri į ją kaip ekonomikos reiškinį, jos pabaigą sieja su nauju bendrojo vidaus produkto augimu, prekybos apimties bei investicijų didėjimu ir pan. Klausimas įdomus ir svarbus pirmiausia todėl, kad jau šiandien bandome prognozuoti, kas iš tikrųjų bus krizei pasibaigus.

Dauguma mano, kad tai iš esmės techninė avarija, kurią likvidavę, gyvensime kaip iki šiolei. Viešosios nuomonės tyrimo agentūra *World Public Opinion* atliko reprezentacinę apklausą 19 pasaulio šalių (Kinijoje, Indijoje, JAV, Turkijoje, Vakarų Europos šalyse ir t. t.), kuriose gyvena net 62% Žemės gyventojų. Apklaustos rezultatai rodo, kad dauguma įsitikinę, jog ne kokia nors sistema kalta, o valdžia paprasčiausiai nenori ar nesugeba priimti teisingų sprendimų. O kovos su krize efektyvumas siejamas daugiausia su tuo, kaip tvarkomi viešieji finansai, kitaip tariant, ar niekas nešvaisto pinigų ir jų nevagia. 14 tirtųjų šalių gyventojų dauguma įsitikinusi, kad vyriausybės jų šalyse krizės aki-

vaizdoje priima ne geriausius biudžeto surinkimo ir išlaidų sprendimus, pasyviai reaguoja į situaciją, neužkertant kelių „juodžiausiems scenarijams“.

17 iš 19 šalių piliečiai (tarp jų visos vadinamojo G8 narės) pritartę griežtesnei finansinių institucijų kontrolei savo šalyje, taip pat institucijai, griežčiau kontroliuojančiai tarptautines finansų korporacijas. Šiaip ar taip, apie pusę apklaustųjų mano, kad dėl krizės kalčiausia yra JAV ir jos globali politika, taip pat Kinija ir naftą eksportuojančios šalys.

Jei yra tikrai taip, tai prieškrizinė ir pokrizinė situacija beveik nesiskiria, ir geidžiamą XXI a. istoriją prognozuoti labai nesunku. Taip, tiesą sakant, daugelis ir daro – gausybė diskusijų apie krizės pabaigą numato veikiau kosmetinius finansų ir ekonominių instrumentų pakeitimus nei kokią nors naują pasaulinę tvarką.

Maža to, vyksta ginčas tarp norinčių išsaugoti globalią rinką ir neoprotekcionizmo šalininkų, tarp tradicinių globalistų ir regionalistų, tarp Vakarų centrismo rėmėjų ir decentralizacijos apologetų. Pasak visų jų, ekonomika jei ir nebus tokia pati, tai liks panaši į prieškrizinę. Apskritai juk ir mūsų tikslas yra ne kas kita kaip demokratija, rinkos ekonomika ir liberaliai suvokiamos žmogaus teisės. Visa tokių pažiūrų sistema paprasta, simpatiška bei neskausminga, tačiau turi vieną reikšmingą minusą – įtvirtina analogiškų krizių galimybę ateityje.

Prisipažinsiu, kad priklausu tai mažumai ma-

nančių, kad išgyvename visų pirma moralės ir kultūros, plačiąja prasme – vertybių krizę. Tai vis labiau pastebi žmonės, įsitikinę, kad prieškrizinė ir pokrizinė situacija tikrai nebus tokia pati. Jei kas nors dar galvoja, kad pasaulį valdo pinigai, tai turi žinoti, kad dabartinė krizė didele dalimi ir yra tokio tikėjimo pasekmė. Jis neskatina ieškoti kitokių išeičių negu biudžeto balansavimas, stimuliavimo paketai ar panašūs dalykai. Aišku, kad Amerikos ir Europos šalys dažniausiai galvoja taip – štai joms ir krizė. Bet jeigu tą patį daro potencialiai naujų idėjų generatorės – Kinija ir Indija – tai, galima sakyti, kad ir jos bent jau šiandien yra problemos, o ne sprendimo dalis.

Su įdomumu perskaičiau, ką apie krizę galvoja visa grupė buvusių ir esančių Europos politikos ir finansų pasaulio įžymybių, nuo ministrų iki stambių bankų valdytojų. Apklausą atliko populiarėjantis Europos problemų žurnalas *Europe's World*.

Pojūtis labai įdomus. Politikai, paklausti, ką reikia daryti, akivaizdžiai įsiteikinėja visuomenės nuomonei ir kalba apie finansų kontrolę bei stimuliavimo paketus. Tačiau pro ekonominę ir finansinę krizės įveikimo logiką aiškiai prasimuša ir kai kurie etikos bei moralės dalykai.

Pateiksiu tik keletą pavyzdžių.

Buvęs Lenkijos premjeras, o nūnai Europos parlamentaras Jerzy Buzekas pripažįsta, kad ekonomikos išsigimimo prielaida yra ekonomikos galimybių ir vertybinių nuostatų disbalansas. Edmondas Alphandéry, buvęs Prancūzijos ekonomikos ministras, teigia, kad Europai visų pirma reikia daugiau sutarimo dėl vertybinių nuostatų. Jo manymu, Vidurio Europa gavo iš Vakarų tai, ko prašė ir ko labai norėjo – investicijų, pasko-

lų, greitą uždarbio augimą, nesiskaitant su realiomis galimybėmis. Gavo tad ir krizę... Neoriai ir begėdiškai stvėrė kašnį, kuris aiškiai per didelis.

Dėmesio vertas Belgijos ekspremjero Marko Eys-

kenso pastebėjimas. Viena iš krizės priežasčių esąs prieštaravimas tarp valstybės interesų ir globaliųjų interesų. Krizės pradžioje atrodo, kad kiekvienas turi kovoti tik už save. O bendroji rinka – juk už visus... Bela Kadaras, buvęs Vengrijos užsienio reikalų ministras, pripažįsta tai, kas svarbiausia: krizės prigimtis esanti ta, kad ji, be kita ko, ir vertybinės orientacijos krizė. Demokratija ir rinkos ekonomika patyrė daug išimčių, smulkių modifikacijų ir, regis, išsigimė, tad ją reikia skubiai keisti, sistema išsibalsavo, paseno.

Nicole Gnesotto, Prancūzijos tarptautinių studijų instituto direktorė, matyt, deda tašką: mes jau nebegalime valdyti pasaulio, todėl turi atsirasti nauja pasaulio architektūra, kurioje, norime ar ne, dominuosime ne mes. Nauja pasaulio sąranga negali atsirasti vien iš ekonomikos ir konkurencijos. Globalizacijai teks atiduoti duoklę pasauliniu solidarumu, teise ir teisingumu. Teks pertvarkyti ir tarptautines institucijas, perdalyti įtaką Jungtinėse Tautose ir pan. Jei pasaulis bus nebe bendrojo vidaus produkto kūrimo, o kitoks, tai išnyks ir JAV dominavimas, nes pagal šį požymį ji yra svarbiausia pasaulio valstybė; net demokratija ar rinkos ekonomika nebebus svarbiausios.

Taigi jei tai iš tikrųjų ne ekonomikos, o vertybių krizė, tai mūsų laukianti ateitis nevienaprasmė, nes nežinome, kokių kitų vertybių mums reikia. Situacija panaši į literatūros personažo, kuris jau suvokia, kad gyventi kaip iki šiol – tiesiog pasibaisėtina, bet kaip gyventi, neaišku.

Esama nemaža teorijų, lyginančių šį pasaulį su Romos imperijos saulėlydžiu, trukusiu keletą šimtmečių, bet vis dėlto – saulėlydžiu. Tačiau jos Romos pabaigą aiškina daugiausia barbarų atėjimu, ilgą kovą ir kompro-

misus su jais, tačiau nelabai suvokia, kuriam galui romėnams prireikė tokios krikščionybės. Vėliau barbarai ar eksbarbarai priimdavo ją labai noriai. Bandytas įrodyti, kad XXI a. barbarai jau žinomi (pvz., islamo išpažinėjai), nėra priimamas kaip rimta tikrovė, ir apskritai neaišku, kurioje vietoje baigiasi šis, neva mirštantis pasaulis, o kur prasideda barbarų teritorija.

Rusiškoje literatūroje pastaraisiais metais vis labiau eskaluojama alternatyvios Vakarams tvarkos idėja (sąlyginai vadinama Rusijos–Šanchajaus sistema). Vienu sakiniu priminsiu, kad vadinamoji Šanchajaus grupė yra organizacija, vienijanti daugiausia nedemokratinės šalys (Rusija, Kinija, Tadžikistaną, Uzbekistaną, Kazachstaną ir Kirgiziją), nesiekianti kokių nors demokratijos, rinkos ekonomikos ar žmogaus teisių, o veikia formuojanti alternatyvą NATO bei kitoms „vakarietiškomis“ vertybėms. Tai savita preliudija Pasaulio tvarkai, kurioje dominuos tikra pasaulio žmonių dauguma – vidutiniškai ir silpnai išsivysčiusios valstybės. Joms ne taip svarbu aukšti ekonomikos rodikliai ar formalizuota teisė. Svarbiau – užtikrinti elementarų pragyvenimą, socialinės gerovės lygį, leidžiantį visiems jaustis gana padoriais žmonėmis. Tikėtina, kad prie grupės greitai prisijungtų ne viena Lotynų Amerikos, Azijos bei Afrikos valstybė, – joms lengviau gyventi be griežtų rinkos reikalavimų ar žmogaus teisių.

Žinoma, ne taip jau viskas lengva. Kinija ir Indija sutaria, kad jų stiprėjimas bent jau šiandien yra ekonomikos stiprėjimas ir bendrojo vidaus produkto gaminimas, t. y. procesas, susijęs su tuo pačiu JAV dominuojamu pasauliu. Kitaip sakant, galimi pretendentai į naujuosius barbarus tampa turtingi tik todėl, kad naudojasi esamos sistemos, esamos Pasaulio tvarkos galimybėmis.

Nauja architektūra reiškia karus veikiau dėl energetinių resursų, o ne dėl demokratijos, Kristaus kūno ir kitų iki šiol buvusių karo motyvų. Kovoti dėl naftos telkinio visai normalu ir moralu. Amerikietiškos sėkmės svajonę galima bus pakeisti arabiška, kiniška ar net rusiška svajone. Svajonė gali būti Lotynų Amerikos populistas ar Yassero Arafato tipo nenuspėjamas pragmatikas.

Daugeliui iš mūsų toks XXI a. barbarų pasaulis neatrodo labai simpatiškas. Galima šiek tiek nusiraminti – pokyčiai įvyks ne taip greitai, kaip minėti barbarai norėtų. Tikėtiniausias įvykių scenarijus šiandien yra veikiau grįžimas į senąjį gerąjį pasaulį ir tikrojo „dabartinės Romos“ žlugimo atidėjimas bent jau kelioms dešimtims metų.

Bet kas po to, ar žlugimas neišvengiamas? Ar mes norime jo išvengti, ar pripažinti, kad ekonominė-finansinė tvarka atsibodo. Atsibodo amžina kova už bendrąjį vidaus produktą ir materialiąją gyvenimo kokybę. Panašiai anuomet atsibodo romėnams...

Dar viena nedidelė refleksija.

Kalbėjau ir kalbu apie vertybių krizę kaip pagrindinę dabartinės krizės priežastį. O kaip šiame kontekste su „vertybe“, kuri vadinama krikščionyste. Ar ji – viena iš vertybių krizės dalių, ar tai viena tų vertybių, kurios krizė nepalietė?

Aišku, kad šioje vietoje galima įžiebti diskusijas apie tai, ar krikščionybės krizė buvo ir jau praėjo, ar mūsų tikėjimas stiprus ir joks islamas jo nepakeis, ar atvirksčiai. Ankstesniuose rašiniuose šia tema jau minėjau, kad netikiu, jog islamas gali tapti XXI a. istorijos rašytoju ir šiandien dar mistine Naujaja tvarka. O kas tada? Gal ta krikščionybė tikrai amžina, tik mes, tai formaliai deklaruodami, to dar nesuvokėme. ☒

GERBIAMA REDAKCIJA,

Mes jau daug kartų iš einančių į rinkimus partijų girdėjome demagoginį šūkį „tarsimės su tauta!“ Kažin ar susitars? Dabartinė valstybė – tai ne Atėnų forumas. Jūs geriau išiklausykite į tautos protingų siūlymus, traukite juos į savo programas ir, svarbiausia, vykdykite jas! Nesakau, jog toliau išdėstomas mano pasiūlymas yra protingiausias, tačiau, manau, vienintelis šiuo klausimu, tad gal vertas dėmesio. Esu tikras, ne man vienam rūpi mūsų oficialiai vadinamų „nederlingų žemių“, šiandien jau mirštančių, likimas. Tačiau mano mėginimų kelti šią problemą („Paniekintoji žemė“, in: *Lietuvos aidas*, 2007-07-09; balsas.lt, 2008-01-26) niekas neišgirdo, bent neatsiliepė. Tad norėčiau supažindinti su šiais pasiūlymais labiausiai apsišvietusią tautos dalį per Jūsų žurnalą.

Esama dar vienos problemos: visuotinės krizės metu mes prarandame svarbiausią pramonės šaką – statybą. Sako, mes ją atstatysime renovuodami pasenusius namus. Tai gerai, tačiau kai girdime, jog mes patys ir kompensuosime išlaidas... Ar tai išsigelbėjimas?

Norėjau parodyti, jog mes patys turime didelį turta, nuostabią dar neužterštą gamtą, kurią panaudojus galima sukurti paklausų produktą ir išgelbėti Žemę. Pridursime, mūsų tauta nėra nusikurdusi, banko duomenimis ji turi sukaupti 36 milijardus litų.

Realijos. Dažnai man tenka važinėti maršrutu Vilnius–Pabradė–Molėtai–Utena. Vaizdai kelia pasibaisėjimą – kraštas nusiaubtas kaip po švedų karų ir marų. Trobos nuplyšę, laukai nedirbami, baigia užaugti krūmokšniais. Tiktai kur ne kur pamatysi praknistos žemės lopinėlių, avytę bei žalmargę ir suvargusį senioką. Regis, gal tenai ir žmonių nebėra, o jeigu dar

yra, tai iš ko jie pragyvena? Iš varganos pensijos? Veikiausiai jaunimas po svečius kraštus išsivažinėjęs, svetimiems ūkininkams bernauja arba dideliuose miestuose dirba statybų pagalbinais, o gal ir renka šiukšles. Dieve, tarytum čia darbo stokojama! Na, galima pasiteisinti – žemė nederlinga, neatsiperka įdėtos lėšos ir darbas. Bet kraštas vaizdingas: kalneliai, upeliai, ežerėliai, miškeliai, o jis apleistas ir atstumtas. Regis, imk, žmogau, kastuvą ir sodink mišką, tai visai nesunku, pats patyriau. O kokia palaima apima žmogų, kai eglutės po metų kitų išskleidžia savo žalius sijonėlius! Ne, nesimato tokių entuziasčių, nors valstybė remia, o ES moka ilgalaikes išmokas už miško prižiūrėjimą. Kraštas nejuda, kažko trūksta. Pajuodęs toks nebe jaunas vienkiamio dėdė, išėjęs pasėdi šalia trobos, pažiūri liūdnei į apšepusią apylinkę, išspjauna kontrabandinės „Primos“ likutį ir grįžta į savo buveinę keikdamas gyvenimą. Sulauks pensinės dienos, šiek tiek atsigaus susitikęs su kaimynu. Pakeiks Seimą, partijas, pasiskųs sveikata. „Kolchozus sugriovė, Telekomą pardavė, sopė į šoną išimetė...“ Keiks žmogus, nesvarbu, kad visas „telekomas“ jo žiponėlio kišenėje sugroja, ir su užsienin išvažiavusiu sūnumi čia pat pasikalba.

O kokia šių žemių vizija? Perverčiau „Žemės ūkio kaimo plėtros strategiją“, nieko kardinalaus ir viltingo nesuradau. Finansinis ES aiškiai neracionalaus ūkio rėmimas? Tai yra baisu. Pirma, tai laikina, antra, žemė nuo to rėmimo nepagerės, trečia, bus į smėlį užkastas taip reikalingos ES lėšos. Miškų sodinimas galės atnešti naudą tik po daugelio dešimtmečių. Avininkystė, puslaukinių mėsinų gyvulių auginimas?.. Ne, tai stepių ir nepagyventų prerijų verslas. O pas mus Europa, visai neseniai gana tankiai apgyventas kraštas. Te neįamžina

žinovai tokio nusiaubto mūsų krašto įvaizdžio, pas mus kiekvienas krūmelis, kiekviena balutė turėjo savininką. Nors ir sunkiai, bet žmonės vertėsi ir pragyveno.

Truputis istorijos. Pagrindinis mūsų protėvių verslas jau senai buvo žemės ūkis. Ne kartą istorijoje jis buvo pertvarkomas. Pirmą kartą – LDK laikais 1561 m. valdant Žygimantui Augustui įvedus vadinamąją „valakų reformą“. Tada pavieniai valstiečių kiemai buvo sukelti į gatvinio tipo kaimus. Kamarnikai (matininkai) parinkdavo patogią gamtoje vietą, su vandeniu, mišku, ganiavomis ir laukais, atmatavę taisyklingą keturkampį, padalydavo jį į tris laukus, o tuos laukus – į rėžius. Kiemas gaudavo iš tų laukų po rėžį, iš viso po valaką (apie 20 ha). Šitoks kaimas kai kur (ypač lenkų okupuotoje dalyje) išliko iki pat sovietinės okupacijos. Toks ūkis buvo labai neefektyvus. Susiaurėję rėžiai, bendros ganyklos, riboti daržai, sutankinti pastatai neleido plėsti gyvulininkystės, naudotis pažangesniu inventoriu ir t. t. (Vaizdai iš tokio kaimo pagal senų žmonių pasakojimus yra aprašyti mano romane „Juodanugarių laikai“, 2002)

Rusijos premjeras Piotras Stolypinas, supratęs tokius žemės ūkio suvaržymus, jau 1906 m. pradėjo kaimus skirstyti į vienkiemius. Tačiau reforma Rusijoje vyko sunkiai, o pats Stolypinas 1911 m. buvo nušautas. Lietuvoje 1907–1914 m. buvo išskirstyta virš 2000 kaimų. Iškovojo Nepriklausomybę, kaimai buvo sparčiai skirstomi į vienkiemius. Iki 1937 m. buvo išskirstyta apie 1,5 mln. ha. Lietuvos žemės ūkis ėmė sparčiai vytis išsivysčiusias žemės ūkio šalis. (Nors proletarinis rašytojas Petras Cvirka tą metą vaizdavo niūriomis spalvomis.)

Tačiau vienkiemio laikas nederlingose žemėse buvo neilgas. 1940 m. žemės ūkis buvo sugriautas,

todėl didelių idėjų į jį nespėta padaryti. Dabar jis yra dūlėjimo stadijoje, o visos kapitalinės investicijos į jį – neracionalios.

Nederlingos žemės. Negaliu atsiidžiaugti mūsų mokslininkų geografo surinktais ir apdorotais duomenimis (Ričardas Baubinas, Donatas Burneika, Vidmantas Daugirdas, „The socio-economic monitoring of the Ignalina Nuclear Power Plant region: methodology, programme, implementation“, in: *Geografija*, Vilnius, 2002, Nr. 2 (38), p. 48–54). Čia viskas pateikta, telieka pasiimti.

Pasirodo, Lietuvoje yra 45,5% nederlingų žemių. Iš tiesų, kaip matome pravažiuodami, tose žemėse nebėlikę gyventojų. Daug kur gyventojų tankis tesiekia 8–10 gyv. 1 km², o Labanoro seniūnijoje 2 gyv. 1 km² (Europoje 60).

Čia pat paaiškinta ir tokio sumažėjimo priežastis. Čia ūkiai maži, o žemės – nederlingos. Dviejų asmenų šeimai pragyventi (koku lygiu?), pasirodo, reikia ne mažiau kaip 5 ha žemės. Žmonės suranda lengviausią išeitį – emigruoja.

Nederlingos žemės pavirtusios retai apgyventomis teritorijomis (RAT). To dar maža, visos tos teritorijos pažeistos didelės depopuliacijos (apie 5% per metus). *Tai jau priešmirtinis signalas!* Na, nedrįskime sakyti, jog kenkėjai suprogramavo liūdną tos žemės dalį, kuri jau 20 metų yra vykdoma. Gal tik žmonės dirbo jiems pavestą valdišką darbą, neturėdami fantazijos, neižvelgdami ateities. Tad toji žemė tebegrimzta į prapultį.

Dabar, jau beveik mes pasimetę, vėl nuklyskime į istoriją. Kai „žmonijos genijus“ Vladimiras Uljanovas sušaudė popus, kūlokus, pirklius, o mylima liaudis ėmė badu mirti, tada jis iškėlė genialų klausimą „Ką daryti?“

Dabar, kai minėtieji kraštai arti mirties, kai geriausi gamtos kampeiliai išgrobstyti, o žemės baigiamos išparduoti (kam?), nebe labai laikas kelti tokį pat klausimą. Tačiau mes kelsime.

Ponia Valdžia! Teks tau grįžti ir taisyti savo lemtingas klaidas. Kaip?

Tavo reikalas, ieškok būdų, kitaip neišsiseksi.

Pirmoji Lietuvos Respublika nesi-smulkino, išdalijo galingų dvarininkų, grafų žemes ir nežlugo, ji tik sustiprėjo. Mes parodysime, kaip su tais vėjais paleistais turtais galima gražiai sutvarkyti gyvenimą.

Ką daryti? Pirmučiausia, iš pradžių reikėjo daryti protingai ir apgalvotai. Negalima teigti, jog tai darė neišmanėliai arba kvailiai. Nors... yra sakoma, kuo skiriasi kvailas nuo protingo? Niekuo, kvailas daro tą patį, ką ir protingas, tik ne vietoje ir nelaiku. Taigi jei jau mes taip padarėme, teks laikrodį pasukti atgalios.

Jokių išradinėjimų nereikia, reikia daryti tą, ką protingi Vakarai daro. Norėdami pritraukti kvalifikuotų kadru, ypač informatikos srityje, jie jau yra įrengę savo miestuose privilegijuotus butus ir gundo skurdesnių šalių jaunos specialistus.

Jūs pažiūrėkite, kokios Vakarų gyvenvietės! Jos nesibaigiančiai išsi-dėstę palei kelius, kartu su tolumoje matomais dirbamais laukais ir švariomis gamyklomis bei gamyklėlėmis. To reikia ir mums!

Mūsų padėtis žymiai geresnė – mes darome iš pradžių, mes turime žemės (net valstybinės!), turime gražią gamtą. Mes turime kuo gundyti!

Teks grįžti į „kamarnikų“ laikus. Tai bus nesunku padaryti pasitelkus aeronuotraukas ir GPS. Teks kurti naujas gyvenvietes. Kiekvienai tokiai gyvenvietei reikia: ežero, sodybinės žemės, žemės miškui sodinti, bendros žemės energetiniams augalams auginti, gyvenamojo ir gamybinio pastato (verslui vystyti), komunikacijų. Reikia numatyti ir laisvas ekonomines zonas stambesnių verslininkų atėjimui.

Žemę valstybė suteikia nemokamai. Tai ir bus labai svarbus traukos veiksnys žmonėms čia apsigyventi. (Valstybė juk deklaruoja turinti daug „valstybinės“ žemės. Tai pats efektyviausias tos žemės panaudojimo būdas.)

Gyvenvietę reikia pradėti statyti dar neturint gyventojų, remiant valstybei iš ES paramos ir įtraukiant bankus.

Žinoma, reikia išvystyti reklamą namie ir užsienyje (ypač firmoms!). Gyventojų tikrai atsiras, iš savų miestų ir užsienių. Šitoks nebereikalingų ir nuskurusių vienkiemų pertvarkymas į pilnas kultūros gyvenvietes neabejotinai pritrauks ir *mūsų išėvių grįžimą*. (O gal kas sugalvojote kitokių susigrąžinimo planų?) Be to, mes atlaisvinsime mūsų jau *perpildytus* miestus su nebepravažiuojamomis gatvėmis.

Nauja gyvenvietė (tebūnie jos senas pavadinimas *soda* – neišskirstytas kaimas), žinoma, turės visą infrastruktūrą, komunikacijas, kelius. Jos bus gyvybingos net ir per sunkmečius, jos bus arti žemės.

Tik šitai sužydės mūsų gražus, šiandien apleistas „nederlingų žemių kraštas“.

Pabaigai, kaip išsipildančią viziją, pateiksiu mūsų diplomato Jurgio Savickio prieš 60 metų rašytus išpūdžius apie jo mylimą kraštą – Daniją, į kurią mes su pavydu žvelgėme ir svajojome lygiuotis. Ir šiandien tas kraštas yra mums dvasiškai artimiausias.

„Gyvenu atstu nuo miesto, gražiai įruoštamame name. Tai tipinga danų ūkininko troba; šiaudiniu stogu, baltais mažučiu protarpių langais ir visais įmanomais patogumais... Iš pažiūros tokiame paprastame name kaip klebonija viduje taip įruošta viskas artistišškai: knygos, paveikslai ir vėl daug gėlių viduje. Gėlės ir vazonai, kaip mūsų dvareliuose, lipikai pagal rentinius ir langus. Ir šviežios gėlės ant stalų. Geras pianinas.“ (Mane labiausiai nuteikia pianinas.)

Per 50 nelaisvės metų mes labai atsilikome, bet vilties nepraradome. Dirbkime!

Mes turime istorinį šansą: Europos finansinę paramą, valstybinės žemės nemažus plotus ir gražią gamtą. Pasi-naudokime, nepraraskime šitų gėrybių.

Taip išgelbėsime savo gamtą ir tas beviltiškas žemes kurias jau intensyviai pirkinėja spekuliantai. Tai bus tiksliausiai iš visos ES panaudoti jos pagalbos pinigai.

Ričardas Kalytis

REPLIKA Į PORĄ STRAIPSNŲ IR JŲ SVARSTYBAS

Gegužės 6 d. pavakare per „Marijos radiją“ klausėmės ilgai laukto ir nuširdžiai sveikinamo „Naujojo Židinio-Aidu“ Nr. 3–5 pristatymo, kuriame daugiausia domėtasi dviem straipsniais: Tomo Daugirdo „Lietuvos tūkstantmečio žinia“ ir Arūno Streikaus „Vilniaus arkikatedra sovietmečiu: Režimo motyvai ir visuomenės reakcijos“. Abu straipsniai įdomūs, informatyvūs ir žadinantys susimąstyti. Dekingai priimdamas juose pateiktą faktų medžiagą, matau vieną kliaudį: pasitikint popieriniais duomenimis ir neįtraukiant tautos atminties, kai kurie reiškiniai aptarinėjami tartum beorėje erdvėje.

Gerb. Arūnas Streikus tam tikrą Vilniaus tikinčiųjų pasyvumą dėl Arkikatedros uždarymo aiškina pirmiausia tuo, kad į Lenkiją išvykusių (nepastebėta: pusiau priverstinių!) repatriacijos forma gyventojų vieton Vilniuje kūrėsi atvykę ne tik sovietiniai tarnautojai iš kitų respublikų, bet ir komunistuojantis lietuviškasis, religijai abejingas elementas. Dalis tiesos pasakyta, bet užmirštas kitas svarbus elementas: nuo Sibiro tremties grėsmės bėgantys lietuviai (mano paties viena sesuo su sūnumi, kitos sesers sūnus su žmona), per kyšius ar kitas gudrybes šiaip taip Vilniuje radę darbą ir šioki toki būstą, buvo priversti nuolat drebėti dėl savo ir šeimų likimo. Dėl šios grėsmės, ne dėl religinio abejingumo, jie negalėjo būti masiškai aktyvūs. Apie 1949–1950 m. prasidėjo didysis lūžis mūsų visuomenėje, kai buvo labai išretėjusios ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių eilės, nusiaubė kraštą didieji 1948 m. gegužės ir 1949 m. kovo trėmimai, buvo įkalintas kas trečias kunigas, uždaryta daugybė bažnyčių ir liautasi dėti viltį į Užjūrio galiūnų pagalbą Lietuvai. Šio istorinio fono neminint, gaunamas tolimas realybei vaizdas.

Didžioji to meto studentų dalis tebebuvo patriotiškai nusiteikusi ir religinga. Senesnieji turbūt atsimena, kaip

anais metais ir šalta žiemą vaikinai vaikščiodavo be kepurų. Mat daugeliui jų tekdavo eiti į universitetą pro Aušros Vartus, ir savigarba neleido jiems prašliaužti per tą šventą vietą kepurėtiems, kaip kokiems mongolams ar maskvėnams. O jei čia kepurę nukelsi – šnipeliai pastebės, ir išlėksi iš universiteto kaip neatsikratęs religinių prietarų... Todėl ir buvo viena po kitos uždarytos jaunimo gausiau lankomos Šv. Jono ir Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčios, pagaliau ir Arkikatedra.

Kai septintame dešimtmetyje, pirmiausia Užnemunėje, prasidėjo petičių bei protestų banga, Vilniaus arkivyskupijos kunigija ir tikintieji neatsiliko nuo kitų Lietuvos vyskupijų. Turėjome kunigus Bronių Laurinavičių ir Algimantą Keiną, tėvus jėzuitus Karolį Garucką ir Joną Lauriūną, kartu buvo reikalaujama gražinti į pareigas vyskupą Julijoną Steponavičių, atidaryti Vilniuje Arkikatedrą bei Šv. Kazimiero bažnyčią ir Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčią. Pažymiu, kad drauge su lietuviais šiuos reikalavimus pasirašydavo ir lenkų tautybės kunigai.

Su gerb. Tomu Daugirdu sutinku, kad Lietuva nebėra viena krikščioniškiausių Europos valstybių, bet nesutinku su, manding, paviršutiniškais Daugirdo skelbiamais tyrimų rezultatais, kad esame viena sekuliariausių pasaulio šalių. Tokiam požiūriui nepritaria žurnale pora puslapių pirmiau išspausdintas neblogai šių dienų pasaulį pažįstančio ir ką tik septynerių metų tarnybą Lietuvoje baigusio apaštalinio nuncijaus liudijimas. Tokio vertinimo nepatvirtina taip pat prie daugelio bažnyčių besiburiantys jaunimo ir suaugusiųjų gyvosios dvasios židiniai, į Taize dienas iš Vakarų Europos atvykusių piligrimų išpūdžiai. Vien kalbant apie pokomunistines šalis, be abejonės, Lietuva lenkia religingumu, pavyzdžiui, Estiją ir Čekiją... Nesiduosime užliūliuojami gyventojų surašymo duomenų, kad apie 80 procentų Lietuvos gyventojų laiko save katalikais, bet ir nenuvertinkime šios sąmonės. Ji vis dėlto šį tą reiškia.

Ir šiame straipsnyje jaučiu beorės

erdvės išpūdį. Tarytum iš šviesios laisvamanybės, ne dėl kelis dešimtmečius trukusio bauginimo valdininkams neateina į galvą pasikabinti kabinetuose kryžius? (To ir nereikia, bet autorius prikiša.) Ar turėtų *diamato*¹ pripumpuoti profesoriai sukurti universitetuose palankią religijai ir Bažnyčiai atmosferą? Retas visuomenės veikėjas yra suvokęs skirtumą tarp dviejų Valstybės ir Bažnyčios santykių paradigmu. Dauguma tebekartoja griausmingą tarybinio *atskyrimo* formulę vietoj dabartinės Konstitucijos įteisinto, iš esmės skirtingo *atskirumo*. Autorius šiuos reiškinis pateikia be istorinio konteksto, – tarytum tai būtų natūralios visuomenės sąmonės raidos vaisius.

„Lietuvos paminėjimas (prieš 1000 metų) reiškia krikščioniškos misijos pusėtiną sėkmę. Vietinis vadas priėmė krikščionybę, bet tikėjimo skleidėjai padėjo galvas.“ Taigi, bet tuo pasakyta mažiau negu pusė tiesos. Ką laimėjo Lietuvos istorija iš to, kad kitas vietinis vadas nukapojo galvas naujojo tikėjimo skleidėjams ir saviems pasikrikštijusiesiems? Buvo keturiais šimtmečiais suvėlintas kultūrinių ryšių su krikščioniškąja Europa užmezgimas, atėjo porą šimtų metų trukę kryžiaus karai ir brolių prūsų praradimas, kai viso to buvo galima išvengti, priėmus taikias Vaitiekiaus ir Brunono misijas. Alfredas Bumblauskas šią perspektyvą kartais primena, o dauguma tūkstantmečio temomis rašančiųjų nieko tokio nepastebi. Gal jie sveikina Nortimero varžovo Zebedeno sprendimą?

P. S. Tomo Daugirdo straipsnyje randu įdomų kriterijų matuoti tautos religingumą – tai davatkiškumas. Lig šiol, neišmanėliai, manėme, kad davatkiškumas tiek pat rodo religingumą, kiek taškymasis seilėmis – iškalbingumą. Štai kaip visą laiką reikia mokyti ir šviestis...

Kun. Vaclovas Aliulis MIC
2009-08-24

¹ *Diamat* – *dia(lektičeskij) mat(erializm)*, Maskvos studentų sukurtas terminas.

TRŪKSTA ŽODŽIŲ...

Nelabai man prie širdies ir ne visai suprantamas žanras *laiškas redaktoriui*, bet galėtų būti ir tai – redaktūros reikalas pritvinkęs (nors nesu išrankus – man tiktų ir į *Nustebimų* skyrių).

Kažkada Putinas savo „Mėnesiuose“ rašė: liepą *visi jausmai atostogauja*. Tai Jam... Kai kam protas kada užsimanęs išeina atostogų, arba, žemaitiškai sakant, nepareina nė pavalgyt. Manding, mažiausiai netoli to buvo, kai, „nepaisant dalies redaktorių nepritarimo“ buvo paskelbtas „lietuviško kalbininko portretas“ su chuliganiškais linkėjimais: „Linkime ir toliau dūlėti su savo pusdalyviais ir padalyviais. Sėkmės kalbos susinimo darbuose.“ (*NŽ-A*, 2009, Nr. 3–5, p. 122; nuolankiai atsiprašau, kad neminiu autoriaus [Algirdas Patackas, – *red. past.*], bet jo net per daug pasistengta, kad gautų Herostrato garbę). VI nr. atnešė kiek permainingų vilties (p. 217), nors vieno visai jauno žmogaus – per *Laišką redaktoriui* – tiesmuki ir niekuo nepagrįsti pritarimai topiniam Dariaus Barono ir Alfredo Bumblausko pareiškimams daro, deja, blogą įspūdį. Nereikėtų skubėti skelbti, kad Pilėnų susideginimo herojiškumas subliūškta – patys kryžiuočiai pastėro! Prancūzai, rodos, nėra nušvilpę savo tautinio herojinio epo didvyrio Rolando. O toks neapdairus buvo ir jis, Olifanto neskuobėjęs pūsti, ir tas pats Karolis Didysis, taip neatsargiai savo ariergardą palikęs. O jau tas hiperboles kaip lengva būtų Baronui užjuokti!.. Lengva būtų labai protingos ir visada galingos praities tėvynę mylėti, bet mylim, kad sava, ir klausiam savęs, ką protingo patys jai duosim. Ir, priešingai didžiajam atsiprašinėtojui Bumblauskui, vis dar manysiu, kad Želigowskis buvo ne *zdraica*, o *zobaica* ir *zaborca*.

VII nr. dar labiau apvilia. Šiaip taip į VI nr. įsiterpęs autorius čia jau be Redakcijos prierašo [turbūt turimas

omenyje Algirdo Patacko tekstas; prieš tai jo tekstas buvo spausdintas *NŽ-A* Nr. 3–5, – *red. past.*]. Gerbdamas kalbininkus, ta tema rašiusius, jo rašinio jau neskaičiau ir neskaitysiu.

Nuolankiai atsiprašau, kad neminiu ir už lotyniško karališko slapyvardžio (reiškiančio „gimęs kojomis į priekį“) pasislėpusio *Laiško redaktoriui* autoriaus [Bazilijaus Agripas, – *red. past.*] – tai jis įpareigoja su juo taip slaptinai elgtis. Jo raštas *Apie rašymo malonumą* turėtų teikti bent kiek malonumo skaityti, bet koks čia malonumas, kai Žadukas atkiša Redaktoriui iškaulytą dovį – šė!.. Autoriaus atsipalaidavusi vaizduotė taip plačiai, pasak jo paties, išsižergia, kad vietoj žadamų intencijos ir hermeneutinių ratilų gausiai išsprūsta kažko fiziologiško – „struktūroms, rūščiai saugomoms sosiūrinio (? – J. K.) filologinės priespaudos aparato“ (p. 218). Rimtai abejoju, kad ir pats šių ir panašių žodžiavimų autorius bus patyręs tą savo išsvajotą laimę – „prigimtinę žmogaus teisę patirti rašymo malonumą“ (p. 218).

Redakcija labai lengvai pražiūrėjo, kad p. Azguridienė anaipol neliko be vardo, o tik neatsakingai prasimanė tą jai svarbų dalyką. Užuoat raičius iš piršto laužtus kaltinimus visai etninei grupei – kad „pagal suvalkietišką tradiciją tokių moteriškų (= moterų – J. K.) vardų (Gúoda – J. K.) yra kirčiuojamos galūnės“, kad „tavo vardas yra kalbininkų. Ką jie nori su juo, tą ir daro“ (p. 276) ir p. *Gúoda*, ir Redakcija galėjo atsiversti K. Kuzavinio ir B. Savukyno *Lietuvių vardų kilmės žodyną* (2003, 2005, 2009). Man tik neaišku, kur p. *Gúoda* savo vardą nešioja – rankinuke, kišenėje ar po kaklu (jei važiuota, tai *vežioja*)?

Visos kultūringos kalbos turi bendrinę (rašomąją, literatūrinę) savo atmainą, ji savaime neatsiranda, taigi ji turi savo normas, kodifikuotas norminamosiose gramatikose, norminamuosiuose žodynuose, taigi yra norminės (kitų tautų vadinamos stan-

dartinės) kalbos. Yra bendrinių kalbų teorija, norminimo principai, kriterijai. Įprastas dalykas ir valstybinės, arba oficialiosios, kalbos – ne valstybei priklausančios, o valstybės reikalams vartojamos ir valstybės apsaugą turinčios kalbos. Ko mojamasi prieš Konstituciją (14 str.)?! Jonas Jablonskis įtrauktas į Lietuvos tūkstantmečio asmenybių šimtuką. Veidmainystė ir beprotybė būtų jį viešai garbinti, o jo ir jo sekėjų darbus – jau irgi garsiai, triukšmingai! – niekinti. Susiprotėkime pagaliau! Kur dar taip pasaulyje elgiamasi? Ir tai gal tik dėl vienos kalbos inspektorės neatsargios replikos dėl *lėto užkandžio* (gal pasirodė lyg iš puspadžio gamintas?) pilasi tulžis: „kalbos reguliavimo reiškinys man visada atrodė neteisingas, neprasmingas ir apskritai kažkoks itin bjauriai žeidžiantis“ (p. 275). Tai nekorektiška nei moksliskai, nei etiškai, daktaro laipsnį turinčiam ir joga praktikuojančiam žmogui nederama. Todėl nevardysiu visų jos išpuolių, paminėsiu tik dar vieną: „nusavinta (kieno? – J. K.) ir centralizuotai reguliuojama kalba miršta“ (p. 276). Luoša, išsigimusi kalba nėra mirusi, bet ar tai gerai? Vienam Azguridienės dalykui pritariu visu savo netrumpu kalbos kultūros ir terminologijos darbu: „Daryti prasminga tik su tais, kurie patys daro, t. y. mokosi“ (p. 276). Mano tikslas – gerinti viršų, t. y. kalbą tų, kurie galėtų būti pavyzdys apačioms. P. *Guoda*, viršuje tinka tik norminė kalba. Deja, ima trūkti kritinės masės, t. y. norinčių ir mokančių. O negalima palikti ir tų, kurie nedaro – jiems ir turėtų pagalba ir užkardas būti ta inspekcija, nes *nedaro* reiškia ir *griauna*.

Nemalonaus rašymo būtina pareigą atlikau. Bet daugiau panašiais atvejais nebereaguosiu – pakelti galima tik nepurvina pirštine.

Jonas Klimavičius,

Su paskutine viltimi

Górski, Tadeusz MIC, *Palaimin-tasis Jurgis Matulaitis*, iš lenkų k. vertė Danguolė Šniūrevičienė, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2009, 542 p., iliustr.

Prieš ketverius metus Varšuvoje išleistos kapitalinės studijos vertimą perskaitys, manding, nedaugelis. Labai stora, labai skrupulinga, vengianti beletrizavimo, gesinanti, užuot kursčiusi, tautines aistras. Besirūpinantieji Palaimintojo garsinimu turi teisę didžiuotis. Net ir Lenkijoje, kur parašoma šimtai monografijų apie iškilus dvasininkus, Górsčio veikalas išsiskyrė solidumu ir istorinės rekonstrukcijos precizika; Lietuvoje jis pasitarnaus kaip klasikinis nepretenzingos biografijos pavyzdys.

Paulius Subačius

Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste: Straipsnių rinkinys, sudarė **Rimvydas Petrauskas**, Vilnius: Versus aureus, Lietuvos istorijos institutas, 2008, 360 p.

Nebijau rėžti tiesiai – turinio požiūriu šią vienos temos, panašaus probleminio aštrumo ir lygiai gilaus konceptualumo istorinių tekstų rinktinę galima vadinti *paradigmine*: tai ir autoritetingas pavyzdys, kaip turi būti surešta neautorinė istorinė knyga, ir vykęs modelis, kaip apjungti solidų teorinį užmojų su senų laikų tyrinėtojams neišvengiama faktokrapšta. Michaelio Borgolte's (lyginamoji istorija medievistikoje) ir Artūro Dubonio (išorės įtakos Lietuvos valstybės raidimuisi), Jukka Korpelos (Kijevo Rusios vaizdinio fiktyvumai) ir Rimvydo Petrausko (socialiniai pokyčiai formuojantis valstybei), Rudolfo Schiefferio (Bažnyčios vaidmuo valstybių formavime) ir Dariaus Barono (katalikiška ir stačiatikiška Lietuva XIII a.) studijos lengvai skaitosi, grakščiai po-

tėpiais išskleidamos reto pavaizdumo Lietuvos valstybės vaikystės panoramą. Trūkumai: kadangi tekstai publikuojami lietuviškai ir vokiškai, tai reikėjo ir dvikalbės antraštės, ir publikavimo vienos ir kitos kalbos blokais, o ne mišrainės principu. Mišrainės skoni prastina ir įžanginio Alvydo Nikžentaičio žodžio pateikimas kaip straipsnio, ir baigiamojo Michałlo Karos plačios archeologinės studijos pateikimas vien lenkiškai. Tačiau visi, kuriems įdomi ar rūpi senoji Lietuvos istorija, šią knygą įsigyti ir skaityti tiesiog privalo.

Nerijus Šepetys

Pocius, Mindaugas, *Kita Mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolia-boravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: LII leidykla, Lietuvos istorijos institutas, 428 p., iliustr.

Pavadinimui pasirinkta metafora vykusiai nusako autoriaus išsikeltą klausimą, atlikto tyrimo ir gautų rezultatų prasme: anos mėnulio pusės nematę Lietuvos partizanai ar paprasti sovietų okupuoto krašto gyventojai, bet kantriai ir kruopščiai dirbęs mokslininkas ją atskleidžia ir parodo nūdienos skaitytojams. „Matyti tik gražias laisvės kovų sąjūdžio spalvas – tai nesuvokti sudėtingų procesų daugiasluoksniškumo ir įvairovės“, – pratarėje teigia autorius. Tačiau jo puolamas partizanų kaip „šventų didvyrių“ mitas šiandien Lietuvoje nei yra kuriamas, nei juolab dominuoja. Antra, daugelio ano meto tikrovės sluoksnių autorius pats nesuvokia, todėl dažnokai naiviai ar trumparegiškai remiasi įvairiausio žanro ir tipo čekistų dokumentais ir juos statistiškai (tiksliau – stačiokiškai) interpretuoja. Dar labiau už miglotą „civilijų gyventojų nuostolių“ skaičiavimo metodiką knygoje kliūva svarstykliški *vertinimai*: „Nuo partizanų rankų žu-

vusių civilijų gyventojų skaičius mažai lietuvių tautai yra pernelyg didelis, rodantis tam tikrą anomaliją, [...] daug kraujo pralieta be reikalo ir beprasmiškai“. Ar dėl nelabai pavykusio lunarinio projekto labiau kaltas autorius, ar jo truskistinė aplinka, tesveria skaitytojai.

Nerijus Šepetys

Sutema, Liūnė, *Sugrižau*: Poezijos rinktinė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, 267 p.

Pokario išėivijos jauniausios kartos atstovės, o dabar klasike tituluojamos poetės, taip ir neatvykusios tėviškėn pasidžiaugti Nacionaline premija, prasmingas sugrižimas eilėraščių „tiltu“. Poetė jau daugiau nei prieš pusę šimtmečio buvo susikūrusi tautų, lakonišką, prislopintą emocija pulsuojantį verlibrą, kuris natūraliai išreiškia „sutemišką“ kalbos ritmą: visa poezija gali būti skaitoma vieninga intonacija (kartais ji prisipažįsta tiesiog „išspjaunanti eilėraščius“). Dominuoja niekieno žemės, dykvietės, grafičiais išmargintų didmiesčių peizažai. Apie prarastus vaikystės namus, į kuriuos nuolat sugrižtama, primena tautosakos ir mitų nuotrupos, sapnai, iš kito laiko ir erdvės atklydęs lunatiškas mėnulio švytėjimas. Įsipareigojama liudyti apie egzodo traumą – pašnibždomis, be bendruomenei priimtinos deklaratyvios retorikos. Restauruojami artimų žmonių portretai: vienatvės valandomis poetė kalbasi su mirusiais broliu Henriku Nagiu, vyru Mariu Katiliškiu, cituoja ir užbaigia jų nutrūkusias mintis. Tai kol kas išsamiausia Liūnės Sutemos rinktinė, toli gražu neapimanti visko: itin atsargi ankstyvosios poezijos atranka, tačiau skaitytojas nudžiuginamas naujausios kūrybos pluoštu.

Manfredas Žvirgždas

Gaisras

PALEMONAS DRAČIULA

Pradžioje ištryško blyškus pluoštelis, sunkėsi pro padūnavusį debesį, artėjo vis didėdamas, tarsi tunelį skrodžianti garvežio šviesa, tarsi iš angelų geto atskriejusi Dovydo žvaigždė, ir galop suplazdėjo prieš mano akis, virpėdamas vėjyje kaip žiedvynio prisprogęs drugelis, – ir tai buvo geltonas lapas, galbūt atklydęs iš nuvytusių Rilkės sodų ar gedulingų Donelaičio laukų, tai tikrai buvo geltonas lapas, ir aš tuomet supratau, kad į pasaulį atžygiuoja rudens kariuomenė, sutręšusi ir apsišlapinusi, purvina ir vyžota, pakeliui be gailesčio deginanti ugniniais pirštais tautas ir lūšnynus, bulvienojus ir miestus, todėl šis lapas linksmai mirksėjo gyslotomis akelėmis, plazdėjo geltonas tarsi cirozės apimtas drugelis, ir tuomet supratau, kad ruduo ir yra tikroji lietuvio tėvynė, kad ruduo ir yra tikroji lietuvio vygė, nes rudenį Daukantas išeidavo į girią, idant broliška apsikabintų artimiausią medį, ir tuomet jis purtydavosi nuo raudos, ir kratydavo medį, o jo šaknys girgždėdamos atplyšdavo nuo žemės branduolio, ir tada kurčnebylį lietuvio kosmosą sukrėsdavo medžio aimana, o Daukanto gerklėje tarsi apšarmo-

jusi bruknelė įstrigdavo lietuviškas žodis, draskydamas dantenas ir smegenis, ir kalba lietuviui tapo tuo, kuo Kanadai – Niagaros krioklys, nes lietuviui kalba tapo kalbinio krioklio substancija, kuri pripildė lietuvišką esmę, arba tiksliau tariant, kalba tapo lietuvio vestibuliarinio aparato pagrindine ašimi, ir todėl jei lietuvis nekalba lietuviškai, tai jis svirduliuoja ir sunkiai orientuojasi girioje, o jei ką nors sutinka miško tankmėje ir tasai sutiktasis nekalba lietuviškai, tai lietuvis ima iš apmaudo trypti samanas ir bartis su rujojančiais briedžiais, ir dar supratau, kad ruduo yra tikroji lietuvio vėliava, nes ruduo taip pat turi tris spalvas, kurias kadaise atrado į rudens delnu paglostytą Panerių mišką užklydęs Basanavičius, čia norėjęs paieškoti trakų ir prygų palaidojimų, ir Panerių miškas buvo toks trispalvis, o Basanavičius – toks trimatis, kad jis davė žodį kada nors išlieti rudens dažus į ištiškusios žiezulos taukais spindintį vasario sniegą, o dabar buvo ruduo, ir spindintis geltonas lapas

kabėjo kaip į nematomą voratinklį įsiraizgęs sūrio gabalėlis, kaip plūduriuojantis mėnulio ragelis, ant kurio mataruodamas šarvinėmis kojėlėmis sėdėjo Margiris, lietuviškojo gaisro tėvas, ilgesingai žvelgdamas į balzganą tolą, kur rudens gaisuose duso Punia, nuliūdęs regėjo miestą, kur nė viena gatvė neturėjo jo vardo, tačiau jis nežinojo, kad kilnųjį karžygio vardą pratęsė jo ainiai, į šlovingąją rudens knygą įrašę ir sudegintą Kurtuvėnų dvaro svirną, ir Palangos Kurhauzą, ir Antakalnio Kozielų koplyčią, ir Varputėnų dvarą, ir Abromiškes šalia Elektrėnų, kur perkaito XVII a. elektros instaliacija, o Vilniaus Gariūnai ir po šiolei raitosi bizantiško lauzo liepsnose.

... iš tiesų... juokinga...

Kai Vydūnas sukėlė Tilžėje pasaulio gaisrą, baudžiauninkai narsiai iškėlė rudens vėliavą. Ugnyje grūdinosi jų tapatybė. Nes suodžiais aptekusi ir anglimi žioruojanti plynė ir yra tikrasis pasaulis, kuriame kaip bruknelės daigas išsiskleidžia rudeninio baudžiauninko savasties esmė – kraujas ir pelenai. Lenko kraujas ir žydo pelenai. ☒